

Historia ya Umethodisti

JUZUU YA I:

1483-1703

Wilson Pruitt

Historia ya Umethodisti

Juzuu ya 1: 1483–1703

Wilson Pruitt

© 2026 Wilson Pruitt

Haki zote zimehifadhiwa. Hakuna sehemu ya chapisho hili inayoweza kunakiliwa, kusambazwa, au kupitishwa kwa namna yoyote au kwa njia yoyote, ikiwa ni pamoja na kunakili kwa picha, kurekodi, au mbinu nyingine za kielektroniki au za kimakanika, bila idhini ya maandishi iliyotangulia kutoka kwa mchapishaji, isipokuwa katika hali ya manukuu mafupi yaliyomo katika hakiki za uchambuzi na matumizi mengine yasiyo ya kibiashara yanayoruhusiwa na sheria ya hakimiliki.

Imechapishwa na Wroot Press

Imetokana na nakala za podikasti ya History of Methodism

Imechapishwa nchini Marekani

Toleo la Kwanza

Kwa Dominic na Ephraim

YALIYOMO

Dibaji	1
Sura ya 1	3
Sura ya 2	7
Sura ya 3	11
Sura ya 4	15
Sura ya 5	21
Sura ya 6	29
Sura ya 7	37
Sura ya 8	43
Sura ya 9	49
Sura ya 10	55
Sura ya 11	61
Sura ya 12	69
Sura ya 13	77
Sura ya 14	83

Sura ya 15	93
Sura ya 16	101
Sura ya 17	109
Sura ya 18	119
Sura ya 19	127
Sura ya 20	139
Sura ya 21	149
Bibliografia	159

DIBAJI

Sura zilizomo katika kitabu hiki zinatokana na nakala za maandishi kutoka katika Podikasti ya Historia ya Umethodisti. Nilianzisha podikasti hiyo karibu miaka 10 iliyopita sasa nikiwa na malengo mawili. Lengo moja lilikuwa kuziba mapengo ya elimu yangu ya seminari. Nilisoma katika Duke Divinity School. Nilikuwa na walimu wazuri ajabu, lakini hata walimu hao wazuri hawakuweza kufunika maelezo yote, na hivyo nilitaka kutumia fursa hiyo katika muundo wa upodikasti kujaza muktadha mwingi unaohusu historia ya Umethodisti.

Katika jambo hili nilishawishiwa kwa kiasi kikubwa na Podikasti ya History of Philosophy Without Any Gaps ya Peter Adamson. Umethodisti una historia inayostahili kusomwa na kupewa muda.

Sababu yangu ya pili ilikuwa kutoa historia ya tapo la Kimethodisti kama rasilimali katikati ya mvutano uliokuwepo ndani ya kanisa nchini Marekani. Baada ya kilele cha mvutano huo, historia bado inafanya kazi kama rasilimali kwa Wamethodisti na kwa Wakristo wa dhehebu lolote. Tutazielewaje tamaduni ambazo kwa hizo tunaumbwa na kuundwa?

Hilo ndilo lengo la podikasti yangu na lengo la vitabu hivi. Juzuu hili la kwanza linahusu historia ya kabla ya Umethodisti, matukio makubwa ya kimuktadha na watu walioumba John na Charles Wesley katika ulimwengu walimoishi. Ingawa kitabu kinaanza na Luther, mwelekeo mkubwa zaidi unahusu watu na matukio

ya karne ya 17 na jinsi ulimwengu huo ulivyoumba mtazamo wa kipekee wa Wesley kuhusu imani na maisha.

SURA YA 1

Kuna Nini Katika Jina?

Charles Wesley, kaka yake John, na rafiki zao walipoanzisha Klabu Takatifu mwaka 1729 huko Oxford, Uingereza, matusi kadhaa yalirushwa kwao haraka. Lile lililobaki lilikuwa Wamethodisti. Hadithi ya kawaida ni kwamba ndugu Wesley na rafiki zao walikuwa na utaratibu mkubwa sana. Hivyo, Wamethodisti. Hata hivyo simulizi hii hailingani kabisa na muktadha wa Oxford ya mwanzoni mwa karne ya kumi na nane. Wanafunzi wote wa kiume, ambao wengi wao walikuwa matajiri, wa Christ Church College (mahali ambapo wakuu wengi walisoma) walizungumza Kilatini wakati wa mitihani kuhusu maandishi ya kale. Walisoma Plato na Aristotle, Horace na Virgil, Demosthenes na Euripides. Walifanya mazoezi ya ufasaha wa lugha kwa lugha za kale. Walisoma Galen na msingi wa kikale wa tiba. Tiba, katika ulimwengu wa Milki ya Kirumi, mara nyingi iligawanywa katika shule tatu: Wadogma, Waempiriki, na Wamethodiki—au Wamethodisti. Wamethodisti wa kale walikuwa wapinzani wakali wa Waempiriki na Wadogma. Walikuwa wa kipekee kwa kudai kwamba mtu yeyote angeweza kuwa tabibu. Lilitohitajika lilikuwa tu kufuata mbinu fulani ya uchunguzi na tiba. Hili lilitofautiana sana na shule nyingine, zilizoiona tiba kama sanaa iliyowekewa mipaka kwa wenye karama na wenye hekima tu.

Galen, aliyepokea ushawishi kutoka kwa shule zote mbili za Empiriki na Dogma, alishinda kwa historia, na yeye pamoja na wanafunzi wake wakawa mfano wa tiba ya kisasa. Wanafunzi wengi huko Oxford wangeona ufanano kati ya Galen na wao wenyewe. Walitoka katika familia zilizofaa na wangeudhika kwa kiburi cha Wamethodisti katika tiba na Wamethodisti katika dini. Utakatifu hauwezekani kwa kila mtu, walifikiri wanafunzi hawa wa daraja la juu, bali ni kwa wale tu walioandaliwa na Mungu kwa kusudi kama hilo—kama wale wenye uwezo wa kusoma Oxford au Cambridge. Mgawanyiko wa kitabaka wa Oxford ya karne ya kumi na nane ulikuwa mkubwa mno. Wanafunzi wa daraja la juu katika shule kama Oxford na Cambridge walikuwa, kama Barry Switzer alivyowahi kusema, walizaliwa wakiwa katika besi ya tatu lakini wanafikiri waligonga mpira hadi besi ya tatu wenyewe.

Je, utakatifu ni kwa wachache wateule au labda kwa wote? Mvutano huu unapatikana ndani ya jina lenyewe Mmethodisti, na mvutano huu unadumu katika historia yote ya watu waitwao Wamethodisti, hadi siku ya leo. Je, kanisa liwe la kuheshimika au la kienyeji? Je, kanisa liwe lenye umuhimu wa wakati huu au liwe wageni wakaa?

Wachungaji au wasomi wanapoulizwa, “Mmethodisti ni nani?” wanajibu kwa namna mbalimbali. Wakati mwingine jibu ni la kitheolojia. Kwa mfano, wanataja utakaso au hiari ya kuchagua. Wakati mwingine jibu ni la kimaadili, na wanataja Kanuni Kuu za Wesley: Kwanza, Usidhuru; Pili, Tenda mema yote uwezayo; na Tatu, Fuata njia za Mungu. Wakati mwingine ni nyimbo na ibada. Wakati mwingine ni harakati za kijamii. Wakati mwingine ni mchanganyiko wa akili na moyo. Wakati mwingine hawawezi kutoa jibu zuri kabisa. John Wesley, mtu aliye msingi wa kuanzishwa kwa tapo la Kimethodisti, alikuwa na vijitabu kadhaa kuhusu maana ya Mmethodisti. Katika zaidi ya tukio moja, alifafanua neno hilo kama mtu ampendaye Mungu na jirani kikamilifu. Basi je, Mmethodisti

ni Mkristo aliyekamilishwa pekee, au Mmethodisti ni umati wa watu wanaojitokeza siku ya Jumapili wakijaribu kuishi imani ya unyenyekevu katika ulimwengu huu uliovunjika? Au je, Mkristo aliyekamilishwa ndiye yule anayejaribu kuishi imani ya unyenyekevu katika ulimwengu huu uliovunjika?

Ninachotaka kupendekeza ni kwamba hatuwezi kuelewa Mmethodisti ni nini bila kuelewa historia. Hatuwezi kumuelewa John Wesley bila kuelewa wapi na lini aliishi, alichosoma, jinsi alivyotenda. Ili kuona mustakabali wa watu waitwao Wamethodisti, tunahitaji kujua vyema zaidi historia yao.

Vivyo hivyo, ili kumjua vyema zaidi John Wesley, tunahitaji kujua vyema zaidi historia yake, hivyo juzuu hili linaanza zaidi ya miaka mia mbili kabla ya kuzaliwa kwa Wesley na Martin Luther. John Wesley hakuwa gwiji wa pekee aliyeiba moto wa miungu. Alikuwa mtu aliye ndani ya tapo aliyetumia zana za tapo lake kuwasaidia wengine kubadilisha maisha yao kupitia Roho Mtakatifu. Ili kuanza kumuelewa Wesley, tunahitaji kuanza kuzielewa tamaduni zilizomshawishi.

SURA YA 2

Martin Luther

John na Charles Wesley walikuwa watoto wa mhubiri, msembo ambao ungekuwa wa aibu kubwa kwa sehemu kubwa ya historia ya Kanisa la Magharibi. Bila shaka, kulikuwa na makasisi wengi waliokuwa na watoto wa nje ya ndoa katika Zama za Kati, lakini tangu Mtaguso wa Pili wa Lateran mwaka 1139, makasisi hao hawakuweza kuoia kihalali. Mtoto wa kiume hangeweza kufuata nyayo za baba yake katika huduma ya kuwekwa wakfu (na bila shaka kabisa mtoto wa kike hangeweza).

Hii ni sehemu ndogo tu ya ushawishi mwingi mno ambao Martin Luther aliuwa nao juu ya John na Charles Wesley na tapo la Kimethodisti, ndio sababu historia ya msingi ya tapo la Kimethodisti inaanza na Luther. Luther hakuwa Mkristo wa kwanza mwenye nia ya marekebisho huko Ulaya. John Wycliffe huko Uingereza na Jan Hus huko Bohemia kila mmoja alikuwa ametafuta marekebisho kwa namna zinazofanana, lakini ni Luther aliyeanzisha tapo la marekebisho lililobadilisha sura ya Ulaya na Kanisa la Kikristo.

Martin Luther alizaliwa mwaka 1483 huko Eisleben katika Uchaguzi wa Saxony, eneo lenye kujitawala kwa kiasi ndani ya Milki Takatifu ya Kirumi katika eneo ambalo sasa ni Ujerumani. Martin alikuwa mtoto wa kwanza katika familia yenye utajiri wa wastani. Baba yake alitaka awe wakili na hivyo akampeleka

shuleni huko Magdeburg alipokuwa na umri wa miaka kumi na nne na baadaye katika Chuo Kikuu cha Erfurt. Mwaka 1505, Luther alikuwa akirudi shuleni alipokumbwa na dhoruba karibu na Stotternheim. Aliogopa kufa na akapaza sauti, “Saidia, Mtakatifu Anna, nitakuwa mtawa.” Muda mfupi baadaye, aliingia katika monasteri ya Waaugustino huko Erfurt kinyume na matakwa ya baba yake. Wasomi wamejadili umuhimu wa tukio hili kwa mamia ya miaka. Wengine wangeonyesha hivi karibuni kile kipindi cha dhoruba kwa namna inayofanana na uongofu wa Mtakatifu Paulo katika njia ya Damasko.

Kipindi cha Luther barabarani kina pointi nyingi za mvuto kwa maisha ya John Wesley. Kwanza, akiwa katika meli iliyokuwa ikielekea Georgia, Wesley alipokuwa amehofu wakati dhoruba ilipozunguka pande zote, alishtushwa na imani ya Wamoravia waliokuwa ndani ya meli ambao waliomba bila hofu. Wakati huo, Wesley hakuwa na aina ya imani ya kukabiliana na dhoruba.

Kisha, miaka michache baadaye, katika Mtaa wa Aldersgate jijini London, baada ya kusikia kusomwa kwa dibaji ya Warumi iliyoandikwa na Martin Luther, Wesley alihisi moyo wake ukipata joto kwa namna ya ajabu. Aliandika kuhusu tukio hilo, “Nilihisi kweli nilimtumaini Kristo, Kristo peke yake, kwa wokovu; na uhakika ulinipa kwamba ameziondoa dhambi zangu, hata zangu, na kuniokoa kutoka sheria ya dhambi na mauti.”

Wakati Luther alibadilisha mwelekeo wa maisha yake kwa kiasi kikubwa, akihama kutoka kuwa mtarajiwa wa uwakili hadi mtawa na kasisi, Wesley alibadilisha tabia ya maisha yake. Alikuwa bado kasisi katika Kanisa la Uingereza, lakini hangeweza tena kuridhika na maisha ya parokia. Kuhesabiwa haki kwa imani katika Kristo kulikuwa kumemweka huru kwa namna mpya na kulimpa uhuru ambao alipaswa kuushiriki.

Kwa Luther, baada ya uzoefu wake wa kiroho, mara baada ya kujitoa kwa ukasisi, aliyashika maisha ya kuwekwa wakfu kama fahali. Hatimaye aliteuliwa kuwa Profesa wa Theolojia katika Chuo Kikuu cha Wittenberg, na ni katika nafasi hiyo ndipo alibandika Hoja zake Tisini na Tano kwenye mlango wa Wittenberg. Tukio hili halikuwa kujitenga kwake na Kanisa Katoliki la Kirumi, lakini lilikuwa mzoano wa kwanza wa moja kwa moja wa kile kingeitwa baadaye Matengenezo ya Kanisa au Matengenezo ya Kimagisteria. Luther hakujiona kama mfarakanishi, lakini alihisi kwamba hangeweza kunyamaza mbele ya uufisadi kama vile uuzaji wa rehema za hukumu.

Kabla ya kuendelea, lazima nieleze pointi tatu zaidi kutoka katika maisha na kazi yake zilizoambatana na Wesley na watu waitwao Wamethodisti.

Pointi ya kwanza, ambayo tayari imedokezwa, ilikuwa umuhimu mkuu wa fundisho la Kuhesabiwa Haki kwa Imani peke yake, wazo kwamba hatuwezi kupatanishwa na Mungu kwa juhudi zetu wenyewe bali kwa neema ya bure ya Mungu katika Yesu Kristo. Umuhimu mkuu wa Kuhesabiwa Haki kwa Imani unatoka moja kwa moja kwa Luther. Katika mahubiri yake “Kuhusu Shamba la Mizabibu la Mungu,” Wesley aliandika, “Ni nani aliyehandika kwa ustadi zaidi ya Martin Luther kuhusu Kuhesabiwa Haki kwa imani peke yake?”¹ Ingawa wengi walimshtaki Wesley kwa Upelagia kutokana na kuendelea kwake utakatifu na njia za neema, fundisho la Kuhesabiwa Haki kwa Imani liliimarisha kila kitu alichandika na kuamini.

Pointi inayofuata ni mtazamo wa Luther kwamba watu wanapaswa kuwa na uwezo wa kusoma Biblia na kumwabudu Mungu kwa lugha yao wenyewe. Alisisitiza umuhimu wa watu wote katika kanisa (si makasisi au kwaya tu) kushiriki katika

1 John Wesley, “On God’s Vineyard,” katika *The Works of John Wesley*, mh. Albert C. Outler, Bicentennial ed. (Nashville: Abingdon Press, 1984), 3:505.

ibada kwa namna ambazo wangeweza kuelewa. Si tu kwamba hili lilisaidia kuongoza katika maendeleo ya Kanisa la Uingereza, bali desturi ya Luther ya kuandika nyimbo kwa tuni maarufu baadaye ilipokewa na John na Charles Wesley. Uimbaji wa nyimbo ulikuwa desturi kuu ya tapo la Kimethodisti, desturi ambayo isingewezekana bila Luther kuendeleza ibada kwa lugha ya kienyeji na ushiriki kamili wa kusanyiko.

Hatimaye, mwaka 1525, Luther alimwoa aliyekuwa mtawa wa kike Katharina von Bora. Baada ya kutengwa na ushirika mwaka 1521, Luther hakuona haja ya kufuata fundisho la kanisa kuhusu useja wa kikasisi, hasa kwa kuwa hakulipata likielezwa katika Biblia. Ndoa yao ilikuwa ndefu na yenye furaha, Katharina akiwa mshirika nyumbani, akilima ardhi na kuhifadhi wapangaji ili kuiwezesha kazi ya mumewe. Walikuwa na watoto sita, wanne wakiishi hadi kupita utoto. Kama John na Charles wasingekuwa watoto wa Samuel Wesley (kasisi katika Kanisa la Uingereza na mwana wa kasisi mwingine) na Susanna Wesley (binti wa mchungaji Mpyuritani Samuel Annesley), kusingekuwa na tapo la Kimethodisti.

Cheche aliyoiwasha Luther haikuweza kuzuiwa ndani ya Saxony. Pamoja na uvumbuzi wa hivi karibuni wa mtambo wa uchapishaji miaka sabini tu kabla, tapo halisi lilianza lililoenea kote Ulaya, hatimaye hadi Uingereza yenyewe.

SURA YA 3

Kuenea kwa Marekebisho

Kanisa la zama za kati lilikuwa limeunganishwa kwa undani na dola la zama za kati. Martin Luther alipoanza kulipinga kanisa hadharani na maneno yake yalipoenea mbali zaidi kuliko mwanamarekebisho yeyote kabla yake, wengine walisonga haraka kupinga utaratibu wa kisiasa pia. Mwaka 1525, maeneo makubwa katika Ulaya ya kati yalianza kuwaasi mahakimu wao. Vita ya Bauernkrieg, au Vita ya Wakulima, ilikandamizwa haraka na wakuu kwa furaha ya kushangaza ya Luther. Alikubaliana na roho ya marekebisho, lakini Luther alichukia machafuko ya mapinduzi na akategemea andiko la Warumi 13 kuhalalisha kuunga kwake mkono dola lililokuwepo. Tunaweza kuona katika jibu la Luther kwa Vita ya Wakulima kitangulizi cha kitabu cha John Wesley *A Calm Address to Our American Colonies*, ambapo anaandika dhidi ya Mapinduzi ya Marekani:

Mara kumi, kwa maneno tofauti, mna “kujidai kuwa mnapigania uhuru.” Lakini ni kujidai bure, kusiko na maana: isipokuwa mnamaanisha kwa neno hilo lililochakaa, uhuru wa kutomtii Mtawala wenu halali, na wa kutozishika sheria za msingi za nchi yenu. Na bila shaka hili ndilo, ambalo Makoloni yaliyoungana sasa wanapigania.¹

¹ John Wesley, *A Calm Address to Our American Colonies* (London: R. Hawes, 1775), 23.

Wesley alichukia machafuko, kama Luther, na alinukuu Warumi 13 katika mahubiri yake ya mwaka 1763 yenye kichwa “Marekebisho ya Tabia”:

Ni kweli kwamba Neno la Mungu ndiyo njia kuu ya kawaida ambayo kwayo Mungu hubadilisha mioyo na maisha ya wenye dhambi; na hili hulifanya hasa kupitia wahudumu wa injili. Lakini pia ni kweli kwamba hakimu ni “mhudumu wa Mungu”; na kwamba ameteuliwa na Mungu “kuwa hofu kwa watenda mabaya,” kwa kutekeleza sheria za kibinadamu juu yao.²

Marekebisho hivi karibuni yalisonga zaidi ya dola ambazo baadaye zingekuwa Ujerumani, kuingia katika eneo ambalo baadaye lingekuwa Uswisi, Ufaransa, na kote kaskazini mwa Ulaya. Huldrych Zwingli, kasisi huko Zurich, akawa kiongozi mkuu wa kwanza wa kile ambacho baadaye kingejulikana kama Uprotestanti wa Kireformi, ambao tayari ulitofautiana na wale walioshawishiwa na Uprotestanti wa Kilutheri katika maeneo kadhaa, hasa kuhusu liturujia, sanamu, na Sheria. John Calvin, kiongozi maarufu zaidi na mwenye ushawishi mkubwa zaidi wa Kireformi, kwa wakati huu alikuwa bado mchanga sana. Ushawishi wake ungeenea kote Ulaya, hata hivyo ushawishi wa Calvin kwa Wesley na Wamethodisti ungekuja zaidi kutoka kwa warithi wake katika theolojia ya Kireformi kuliko kutoka kwa mwanamarekebisho mwenyewe. Sura ya baadaye itatengwa kwa ajili ya theolojia ya Kireformi na ushawishi ambao warithi wa Calvin waliuwa nao juu ya Ulaya na tapo la Kimethodisti. Kuhusu Calvin mwenyewe, Wesley hakuzungumza juu yake sana katika mahubiri au maandishi yake. Katika tukio moja, alisema kwa namna ifuatayo kuhusu jibu la Calvin kwa Michael Servetus:

2 Wesley, “The Reformation of Manners,” katika *Works*, 2:311.

Nikiwa katika maktaba ya Oxford, nakutana na maelezo ya Bw. Calvin kuhusu kesi ya Michael Servetus, ambaye barua zake kadhaa yeye huziingiza mara kwa mara, ambamo Servetus mara nyingi anatangaza kwa maneno, “Naamini Baba ni Mungu, Mwana ni Mungu, na Roho Mtakatifu ni Mungu.” Bw. Calvin, hata hivyo, anamchora kama mnyama wa kutisha ambaye hakuwahi kuwa—Mwariani, mkufuru, na nini si.³

Kwa wakati huu, John Calvin alikuwa kwa hakika msimamizi wa jiji la Geneva, lililomtekeza Servetus kwa moto kwa uzushi. Calvin aliandika kwamba hakuwa sababu ya kifo cha Servetus, ingawa Wesley hakuamini hivyo. Tunaona mwonekano wa tofauti kati ya Wesley na Calvin. Wesley anafurahi kumwita Servetus mwenye fundisho sahihi katika mafundisho yake kuhusu Mungu, ilhali Calvin hawezi na anamwona Servetus mzushi wa aina ya kuchukiza zaidi.

Uhusiano huu kati ya marekebisho ya kidini na ya kiraia uliligusa moja kwa moja zaidi tapo la Kimethodisti wakati mwenge wa marekebisho ulipovuka Mkondo wa Kiingereza.

Mfalme wa Uingereza, Henry VIII, kwanza alikuwa amemjibu Luther kwa ukali kwa jibu kali na la haraka la maandishi ambalo hata Papa alilisifu. Hata hivyo, miaka michache baadaye, Henry alikuwa katika ugomvi na Papa kuhusu hamu ya kufutilia mbali ndoa yake na Catherine wa Aragon, aliyekuwa shangazi wa Mfalme wa Milki Takatifu ya Kirumi, Charles V. Charles alikuwa tayari ameteka Roma, na hivyo Papa aliogopa zaidi Charles (aliyetaka ndoa iendelee) kuliko Henry na akakataa kutoa ufutiliaji huo. Katika fikra za Henry, ufutiliaji huo ulikuwa dhahiri kwa sababu ya ndoa ya awali ya Catherine na kaka yake, Arthur. Pia ulikuwa dhahiri kwa sababu sasa Henry alikuwa amekutana na mtu ambaye angependelea kuolewa naye ambaye angeweza kumzalia mwana katika Anne Boleyn,

3 Wesley, “On the Trinity,” katika *Works*, 2:377–78.

mwanamke ambaye familia yake ilikuwa na huruma kubwa kwa wanamarekebisho.

Hamu ya Henry ya kuwa huru kutoka mamlaka ya Papa iliawezesha wenye huruma kwa marekebisho huko Uingereza kustawi na kupanda madarakani. Ingawa huu ulikuwa wakati wa marekebisho, ulikuwa pia wakati wa kunyongwa. Siasa za marekebisho mara nyingi zilibadilika kwa kasi kiasi kwamba mtu angekuwa madarakani mwaka mmoja na kunyongwa mwaka uliofuata papo hapo bila taarifa. Mmoja wa wabunifu mashuhuri wa Uingereza kuondoka katika kundi la Roma alikuwa Thomas Cromwell, aliyenyongwa mwaka 1540. William Tyndale alinyongwa mwaka 1536, baada ya kumaliza toleo la kwanza la Biblia kwa Kiingereza katika miaka 150. Matengenezo ya Kiingereza chini ya Henry yalitimiza mengi kisiasa, ikiwa ni pamoja na kutwaa mali yote ya kanisa kwa dola na kutoa zawadi ya mali hizo kwa washirika wa kisiasa wa Mfalme. Hata hivyo haikuwa katika utawala mrefu wa Henry VIII bali katika utawala mfupi wa mwanawe, Edward VI, ambapo Matengenezo ya Kiingereza yalitengeneza maandishi ambayo yangethibitisha urithi wake wa kudumu nchini Uingereza na kote duniani: Kitabu cha Sala za Pamoja (kikiwemo Vifungu vya Dini) na Kitabu cha Mahubiri. Haya yalikuwa maandishi yaliyoweka alama na kuumba maisha ya kiliturujia ya Kanisa la Kiingereza kwa karne zilizofuata, na hivyo sura ifuatayo itajitenga na simulizi ya kihistoria na kuangalia kwa karibu zaidi vitabu viwili ambavyo bila hivyo ukasisi katika Kanisa la Kiingereza la John na Charles Wesley, au baba yao na babu yao, usingewahi kuwepo.

SURA YA 4

Urithi wa Cranmer

Mbunifu nyuma ya *Kitabu cha Sala za Pamoja*, Vifungu Thelathini na Tisa, na *Kitabu cha Mahubiri* hakuwa mwanamarekebisho mwenye kujiamini kama watu wengine tuliokutana nao. Thomas Cranmer alizaliwa mwaka 1489 katika familia yenye hali nzuri ya wastani lakini kwa hakika si ya ukuu. Alienda Cambridge mwaka 1503 na akawa mshiriki wa Jesus College mwaka 1515. Alishawishiwa sana na ubinadamu wa watu kama Erasmus na Jacques Lefèvre, lakini Luther alipobandika Hoja zake Tisini na Tano na kupinga mamlaka ya Papa, Cranmer aligundua kwamba alikubaliana. Upinzani wake wa awali dhidi ya Roma uliwezesha kupanda kwake kwa kasi mara Papa alipokuwa mpinzani mkali zaidi. Mwaka 1533, aliteuliwa kuwa Askofu Mkuu wa Canterbury na akahudumu nafasi yake kwa uaminifu. Mwaka 1534, Sheria ya Ukuu ilipitishwa, iliyomfanya Henry kuwa kichwa cha kanisa. Nafasi ya Cranmer sasa ilikuwa ya pili kwa juu zaidi nchini, badiliko kubwa kutoka kuwa tu kichwa cha kanisa la kitaifa la kimkoa. Hata hivyo, haikuwa hadi muongo mmoja baadaye ambapo njia ambayo ingeufikia ushawishi wa kudumu wa Cranmer ingeanza.

Mwaka 1544, Henry VIII aliamuru kwamba litania ya Kiingereza, inayoweza kueleweka na watu, izalishwe na kutangazwa kwa upana. Baada ya karibu miaka ishirini ya uasi dhidi ya Roma, Henry alianza kufikiri kuhusu mahitaji ya

watu wa kawaida. Cranmer alichukua changamoto hiyo kwa uaminifu, na hatua rasmi za kwanza za kuhamisha ibada kutoka Kilatini hadi Kiingereza zilichukuliwa. Miaka mitatu baadaye, Henry alikuwa amekufa, na mwanawe Edward VI alitawazwa kuwa mfalme akiwa na umri wa miaka tisa.

Ni chini ya utawala wa miaka sita wa Edward ndipo marekebisho ya kweli ya kiliturujia yalipotokea. Uingereza ya zama za kati ilikuwa nchi ya uchaji yenye vitabu vingi tofauti vya sala na taratibu za ibada zilizoongoza maisha ya kidini ya watu. Katika kupanga *Kitabu cha Sala za Pamoja* cha kwanza na cha pili, Cranmer aliweza kuunganisha maisha ya kidini ya watu wa kawaida, vilevile kuwapa watu kitu cha kushikilia zaidi ya matashi ya wakuu wakati wa amani au vita.

Kupitia mamlaka ya Mfalme na sheria ya Bunge, *Kitabu cha Sala za Pamoja* cha kwanza kilipokelewa mwaka 1549 kote nchini, kikiwa na adhabu nzito ili kuzihamasisha parokia zote kukipokea. Katika baadhi ya maeneo, kama Cornwall, kulikuwa na uasi wa wastani kwa kuwa watu wengi hawakuzungumza Kiingereza. Kwa njia hii, *Kitabu cha Sala za Pamoja* hakikufanya kazi ya kuleta ibada katika lugha ya kienyeji bali katika lugha ya mamlaka ya kifalme (tofauti na mamlaka ya Papa). Komunyo ya kila juma pia ilikuwa jambo geni la kitabu cha sala ambalo watu wengi waliliona kuwa la kuwakera. Kwa mtu wa kawaida, komunyo mara nyingi ilihusishwa zaidi na ndoa au na matambiko ya mwisho ya mtu mgonjwa anayekufa.

Toleo la mwaka 1552 lilikuwa lenye marekebisho zaidi hata kuliko la kwanza. Wanamarekebisho kutoka bara waliwasilisha mapendekezo, na Cranmer mwenyewe alifanya kazi kuunganisha na kurahisisha liturujia ili kuepuka tafsiri potofu, akiandika, “wingi wetu wa kupita kiasi wa Sherehe ulikuwa mkubwa sana, na nyingi za zao zenye giza kiasi: kwamba zilifanya zaidi

kuchanganya, na kutia giza, kuliko kutangaza na kueleza wazi manufaa ya Kristo kwetu.”¹

Katika kipindi cha miaka mia moja iliyofuata, matoleo tofauti ya kitabu cha sala yalitoka, lakini ni mwaka 1662 ambapo toleo la mwisho lililoidhinishwa lilichapishwa, kitabu ambacho John Wesley aliandika kuhusu mwaka 1784:

Naamini hakuna liturujia duniani, iwe katika lugha ya kale au ya kisasa, inayopumua zaidi Uchaji imara, wa kimaandiko, wenye busara kuliko Sala za Pamoja za Kanisa la Uingereza.²

Kabla ya kitabu cha sala kuendelezwa, Cranmer alikuwa ametangaza vifungu kumi vya imani kusaidia maendeleo ya Kanisa la Uingereza kama tofauti na Roma. Hivi vilipanuka kuwa vifungu arobaini na viwili mwaka 1552 na kisha vikapunguzwa kuwa thelathini na tisa mwaka 1563 katikati ya Marekebisha ya Kielizabethi ya kanisa. Cranmer alikuwa ameuawa mwaka 1556 wakati wa utawala wa Malkia wa Kikatoliki Mary, na hivyo hakuweza kufanya kazi katika toleo la mwisho la vifungu, lakini urithi wake uliimarishwa ndani yake—wote katika maudhui ya kifundisho na katika ukweli kwamba kifungu cha thelathini na tano kinawasihi watu kusoma kitabu cha kwanza na cha pili cha mahubiri cha Cranmer.

Mahubiri yenyewe yalikuwa bado yenye ushawishi mkubwa sana wakati wa Umethodisti wa awali. Kimsingi, yaliandikwa na kutangazwa kusaidia katika kuendeleza ibada ya lugha ya Kiingereza. Makasisi wowote waliokuwa Wakatoliki wasingekuwa wamewahi kuhubiri kwa Kiingereza kabla

1 Church of England, *The Second Prayer-Book of King Edward the Sixth, 1552*, mh. H. J. Wotherspoon and George W. Sprott (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1905), 71.

2 John Wesley, *The Sunday Service of the Methodists in North America, with Other Occasional Services* (London, 1784), preface.

na hivyo walihitaji rasilimali kwa ajili ya jinsi mahubiri ya lugha ya Kiingereza yangekuwa. Mahubiri pia yalikuwa na, kama kifungu cha thelathini na tano kilivyosema, fundisho la kicha-Mungu na lenye afya, lililotumika kama upanuzi wa vifungu vyenyewe. John Wesley alizungumza juu yake, akisema, “Kitabu ambacho, baada ya Maandiko Matakatifu, kilikuwa cha matumizi makubwa zaidi kwao katika kukaza hukumu yao kuhusu hoja kuu ya kuhesabiwa haki kwa imani kilikuwa *Kitabu cha Mahubiri*.”³

Ingawa kifungu cha thelathini na tano kiliondolewa na John Wesley alipowatumia Wamethodisti wa Marekani toleo lake la Vifungu vya Dini, Wesley alibakiza mantiki ya mahubiri katika kuendeleza mahubiri yake ya kawaida kwa matumizi ya wapanda-mzunguko wa Kimethodisti. Wengi wa vijana hawa wa kiume (na baadhi ya wanawake) hawakuwa wamesoma zaidi ya kiwango cha juujuu, na hivyo mahubiri ya Wesley yaliwapa kiwango cha kutungia mahubiri. Vilevile, mahubiri yalifundisha mafundisho mahususi ya Umethodisti na yangeweza kusomwa wakati wa ibada badala ya mahubiri ya asili kama mazingira yalivyodai.

Urithi wa Cranmer ulikuwa na nguvu juu ya John na Charles Wesley. Wanaume wote wawili waliwekwa wakfu katika kanisa ambalo Cranmer alilliendeleza. Wanaume wote wawili waliumbwa na maandishi ambayo Cranmer aliyaandika. Hata hivyo matapo ya marekebisho huko Uingereza na Ulaya ya Kaskazini hayakuwa yamepita bila kuonekana huko Roma. Wesley aliandika kwamba Calvin na Luther hawakujitenga na Kanisa lililoko Roma, “bali walitupwa nje yake kwa nguvu.”⁴ Kutupwa huko kulisababisha Roma kuzunguka na kubadilika, kukabiliana na historia yake na mustakabali wake, kwa namna

3 Wesley, “On God’s Vineyard,” katika *Works*, 3:505.

4 Wesley, “On Schism,” katika *Works*, 3:61.

Sura ya 4

zilizokuwa na matokeo kwa Ulaya na kwa Umethodisti katika karne zilizofuata pamoja na Matengenezo Pinzani ya Roma.

SURA YA 5

Matengenezo ya Kupinga

Muda mfupi baada ya kuondoka madarakani, Waziri Mkuu wa zamani wa Uingereza, Tony Blair, alipokelewa katika ushirika kamili na Kanisa Katoliki la Roma. Hili lingekuwa tendo lisilowezekana kuwaziwa kwa Sir Robert Walpole, Waziri Mkuu wa kwanza wa kisasa, aliyekuwa madarakani kuanzia mwaka 1721 hadi 1742. Wakatoliki hawakuweza kumiliki mali nchini Uingereza wakati huo, kwa hiyo hawakuweza kupiga kura. Baada ya Sheria za Makubaliano ya Urithi za mwaka 1701 na 1705, hata watu wa familia ya kifalme wangeweza kupoteza haki zao iwapo wangemwoa Mkatoliki au kuongoka kuwa Mkatoliki.

Tunaposonga karibu zaidi na miaka ya ndugu wawili Wesley, utawala wa James II na Mapinduzi Matukufu yatakuwa na athari kubwa juu ya jinsi watu wa Uingereza na Wales walivyoutazama Ukatoliki, lakini tukiwa katika karne ya kumi na sita, harakati za Matengenezo katika kaskazini ya Ulaya na Uingereza zilihitaaji jibu kutoka Roma.

Msemo “Matengenezo ya Kupinga” ulibuniwa na wanahistoria wa Kiprotestanti wa Kijerumani miaka mingi baada ya tukio lenyewe. Wakatoliki hawautumii msemo huo na wangependelea kusema Matengenezo ya Kikatoliki au Uamsho wa Kikatoliki. John Wesley alikuwa mtu wa nyakati zake na, kwa kiasi kikubwa,

aliongea kwa dharau kuhusu wanatheolojia au waandishi wa Kiromani au wa Kipapa. Katika mahubiri mengi, Baraza la Uchunguzi linatumiwa kama mfano wa jehanamu. Kwa mfano, katika hubiri lake *On Temptation*, anasema:

Katika machinjio yale, Baraza la Uchunguzi la Kiromani, ni desturi ya wale wachinjaji watakatifu, wakati wanavyozirarua mishipa ya mtu juu ya kifaa cha mateso, kuwa na tabibu wa nyumbani aliyesimama karibu.¹

Na bado anampongeza Francis de Sales na Juan de Castaniza, katika hubiri lake “On God’s Vineyard,” kwa kazi yao juu ya utakaso kwa namna ya pongezi yenye kejeli iliyofichwa. Mbinu hii pia inatumika katika hubiri la Wesley “On the Trinity,” ambapo anaandika:

Watu wanaweza kuwa sahihi kabisa katika maoni yao, na bado wasiwe na dini yoyote kabisa; na, kwa upande mwingine, watu wanaweza kuwa wenye dini kweli, ambao wanashikilia maoni mengi yasiyo sahihi. Je, mtu yeyote anaweza kabisa kutilia shaka jambo hili, wakati kuna Waromani duniani? Kwani ni nani anayeweza kukana, si tu kwamba wengi wao zamani wamekuwa wenye dini kweli, kama Thomas à Kempis, Gregory Lopez, na Marquis de Renty; bali kwamba wengi wao, hata siku hii ya leo, ni Wakristo wa kweli wa ndani? Na bado ni lundo gani la maoni potovu wanayoyashikilia, yaliyokabidhiwa kwa mapokeo kutoka kwa baba zao!²

Kinachoonyesha hasa nukuu hii ni jinsi Wesley anavyoona taasisi ya Kanisa la Roma kuwa tofauti kabisa na watu binafsi ndani ya Kanisa Katoliki la Roma. Taasisi inashukiwa kuanzia juu hadi chini, lakini baadhi ya watu binafsi wanaweza karibu kwa bahati mbaya kuwa Wakristo licha ya hivyo.

1 Wesley, “On Temptation,” katika *Works*, 3:163.

2 Wesley, “On the Trinity,” katika *Works*, 2:374–75.

Taasisi ya Kanisa Katoliki la Roma iliyodumu hadi Mtaguso wa Kwanza wa Vatikani katika karne ya kumi na tisa iliundwa katika kiini cha Matengenezo ya Kikatoliki kwenye Mtaguso wa Trento. Matukio na harakati nyingine nyingi zinaweza kuwekwa katika kipindi hiki, kuanzia kuanzishwa kwa Wayesuiti hadi fumbo la kiroho la Teresa wa Ávila na Mt. Yohane wa Msalaba, pamoja na mtindo wa baroke katika sanaa na usanifu majengo katika kazi ya Caravaggio, Bernini, na wengineo. Hata hivyo Trento na matokeo ya Trento ndiyo yanayoongoza yote yanayofuata.

Charles V, Maliki Mtakatifu wa Roma, alielewa vizuri kabisa kwamba ni mtaguso wa kiekumeni tu ndio ungeweza kushughulikia mashaka ambayo Luther na wengine walikuwa wameyatao katika Matengenezo bila kuvunjika kabisa kwa imani ya Kikatoliki. Hata hivyo, mitaguso haifanyiki ndani ya usiku mmoja. Mwezi Novemba mwaka 1529, baada ya kuiteka Roma na kumchukua Papa Klementi VII mateka, Charles alidhani kwamba mtaguso ungekuwa karibu kufanyika. Lakini haikuwa hivyo. Tofauti za maoni na Francis I wa Ufaransa karibu ziliongoza vita, na mabishano na Henry VIII kuhusu kubatilishwa kwa ndoa ya Henry na shangazi ya Charles, Catherine, viliongoza Uingereza kuondoka katika Kanisa Katoliki la Roma. Uingereza na Francis waliungana na Muungano wa Schmalkalden, muungano wa wakuu wa Kijerumani na miji-mataifa dhidi ya Maliki.

Uadui miongoni mwa watawala na maaskofu wa Ulaya haukupungua kwa kuchaguliwa kwa mrithi wa Klementi, Paulo III. Hata hivyo ni wakati wa upapa wa miaka kumi na tano wa Paulo III tunapouona tunda kuu la kwanza la matengenezo ndani ya imani ya Kikatoliki: kuidhinishwa kwa Wayesuiti na watawa wa Kiursulini, kuteuliwa kwa makardinali sabini wapya, na kuundwa kwa tume iliyopewa jukumu la kuandaa mtaguso. Hata hivyo, Paulo III hakufanya lolote kuhusu ufasadi wa kifedha uliokuwa kiini cha Dataria (ofisi ya kipapa iliyotoa neema

kupitia mfumo wa malipo) kwa sababu uliingiza nusu ya bajeti ya kipapa ya takriban duka 100,000 kwa mwaka. Hili liliongoza ghadhabu iliyoendelea miongoni mwa wafuasi wa Luther na Calvin na kupunguza nafasi za upatanisho miongoni mwa makanisa, ambao, wakati huu, bado ulikuwa unawezekana.

Mwezi Mei mwaka 1542, Paulo III alitoa wito rasmi wa kuitishwa kwa mtaguso wa kanisa zima mwishoni mwa mwaka huo, lakini wiki chache baadaye, Francis alitangaza vita dhidi ya Charles na ucheleweshaji ulikuwa umerudi tena. Ni baada tu ya ushindi uwanjani wa vita uliopatikana na Charles ndipo, kupitia Amani ya Crépy, mtaguso ulikubaliwa na kuanza mwaka 1545 katika kijiji kidogo cha milimani cha Trento, katika Italia ya kisasa, lakini wakati huo katika ardhi ya kimaliki.

Mtaguso ulikabiliana na changamoto kubwa pande zote, kuanzia vita hadi tauni hadi tofauti kali za maoni baina ya Maliki na Papa. Ukiitishwa mwaka 1545, haukufikia kitu chochote karibu na hitimisho hadi mwaka 1563. Katika miaka kumi na minane, mapapa watatu, na vikao ishirini na vitano vya nyaraka, kanisa lilirekebishwa. Mara kwa mara, maaskofu na mapadre walitakiwa kuwa watakatifu na wasio na lawama: “Cheo cha kikanisa kinapaswa kuwa huru kutoka kila dalili ya tamaa ya pesa; maaskofu na wengine wanaopadrisha na maofisa wao hawawezi kwa sababu yoyote ile kupokea chochote, hata kinapotolewa kwa hiari, kwa ajili ya kutoa daraja lolote.”³

Vilevile, fundisho la Kikatoliki la Ekaristi (ikiwemo mageuzi ya kiini), kuungama, na sakramenti ya mwisho lilirasimishwa hata zaidi dhidi ya pingamizi la Waprotestanti. Fundisho la Kuhesabiwa Haki, kitovu cha upinzani wa Luther, lilirudiwa kuelezwa katika mtaguso kwa namna iliyotangaza wokovu kwa

3 Council of Trent, “Decree on Reform,” Session 21, chap. 1, katika *Decrees of the Ecumenical Councils*, mh. Norman P. Tanner (Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 2:728.

neema kupitia imani. Kanuni ya 3 kuhusu Kuhesabiwa Haki pia inakaribia mtazamo wa Wesley kuhusu neema itanguliyayo: “Iwapo mtu yeyote atasema kwamba, bila uvuvio utanguliao wa Roho Mtakatifu na bila msaada wake, mtu anaweza kuamini, kutumaini, kupenda na kutubu, kama anavyopaswa, ili neema ya kuhesabiwa haki ipate kutolewa kwake: na alaaniwe.”⁴

Linganisha hili na jinsi Wesley anavyoanza hubiri lake “Salvation by Faith”: “Baraka zote ambazo Mungu amezimwagia mwanadamu ni za neema yake tu, ukarimu, au upendeleo wake: upendeleo wake huru, usiostahiliwa, upendeleo usiostahiliwa kabisa, mwanadamu hana dai lolote hata kwa kidogo cha rehema zake.”⁵

Hata lugha ya Kitridentini ya ushirikiano isingekuwa geni kwa Wesley wa baadaye.

Hata pamoja na mfanano huu, Wesley alikuwa mtu wa nyakati zake, kama inavyoonekana katika barua yake kwa Mkatoliki wa Kiromani ya mwaka 1749:

Hata hivyo siwezi kwa namna yoyote kuiidhinisha lugha chafu na dharau ambayo kwayo Waromani mara nyingi wametendewa. Sithubutu kumtukana au kumdharau mtu yeyote, hasa wale wanaodai kuamini katika Bwana yule yule. Lakini ninawahurumia sana; nikiwa na uhakika ule ule kwamba Yesu ndiye Kristo, na kwamba hakuna Mromani anayeweza kutegemea kuokolewa kulingana na masharti ya agano lake. Kwani hivi ndivyo asemavyo Bwana wetu, “Yeyote atakayevunja mojawapo ya amri hizi zilizo ndogo, na kuwafundisha watu hivyo, ataitwa mdogo kabisa katika ufalme wa mbinguni.” Na, “Mtu yeyote akiongeza juu ya mambo haya, Mungu atamwongezea mapigo

4 Council of Trent, “Decree on Justification,” Session 6, Canon 3, katika Tanner, *Decrees*, 2:680.

5 Wesley, “Salvation by Faith,” katika *Works*, 1:117.

yaliyoandikwa katika kitabu hiki.” Lakini Waromani wote kama hivyo wanafanya yote mawili. Ergo.⁶

Wesley anaendelea:

Hoja ndogo naithibitisha, si kutoka kwa waandishi wa Kiprotestanti, wala hata kutoka kwa waandishi mahususi wa ushirika wao wenyewe, bali kutoka kwa kumbukumbu za umma, halisi za Kanisa la Roma. Hizo ni Kanuni na Maamuzi ya Mtaguso wa Trento. Na chapa ninayoitumia ilichapishwa Cologne, na kuidhinishwa kwa mamlaka.⁷

Miaka kumi baadaye, Wesley aliuja Ukatoliki kwa mtazamo tofauti. Mwaka 1759, anamwandikia Mkatoliki mwingine wa Kiromani, baada ya kutengeneza orodha ya mifanano mingi:

Lakini iwapo Mungu bado anatupenda sisi, sisi pia tunapaswa kupendana mmoja na mwingine. Tunapaswa, bila mgogoro huu usiokwisha kuhusu maoni, kuchocheana mmoja na mwingine kuelekea upendo na matendo mema. Hebu hoja ambazo kwazo tunatofautiana ziwekwe kando: hapa kuna za kutosha ambazo kwazo tunakubaliana, za kutosha kuwa msingi wa kila tabia ya Kikristo na ya kila tendo la Kikristo.⁸

Utata unaendelea. Wesley aliandika maelezo juu ya Katekisimu ya Kiromani ya wakati wake akielezea njia zote mbalimbali ambazo aliziona kuwa zenye makosa; pia alitumia na kuwathibitisha waandishi na watakatifu wa Kikatoliki juu ya kazi na maisha yao kuhusiana na utakaso na ukamilifu wa Kikristo.

6 Wesley, “A Letter to a Roman Catholic,” katika *Works*, 10:80.

7 Wesley, “Letter to a Roman Catholic,” katika *Works*, 10:80.

8 Wesley, “A Second Letter to a Roman Catholic,” katika *Works*, 10:86.

Tunachoona, hata hivyo, kwa Matengenezo ya Kupinga hasa na Kanisa Katoliki kwa ujumla, ni kipingamizi cha kulinganisha kwa Wesley. Kama alivyoandika mwaka 1745:

Je, hujiti mwenyewe Mprotestanti? Kwa nini hivyo? Je, unajua maana ya neno hilo? Mprotestanti ni nini? Nadhani unamaanisha yule ambaye si Mpapa. Lakini Mpapa ni nini? Iwapo hujui, sema hivyo; kubali kwamba huwezi kueleza. Je, hivi sivyo ilivyo? Unajiita Mprotestanti; lakini hujui Mprotestanti ni nini. Unaongea dhidi ya Wapapa; na bado wala hujui Mpapa ni nini. Kwa nini basi unajifanya kuwa na ujuzi ambao huna? Kwa nini unatumia maneno ambayo huyaelewi?⁹

John na Charles Wesley walikuwa waandishi waliojitahidi kutoa ushuhuda halisi wa imani yenye kina na ya kiroho, na hili lilimaanisha utayari wa kutafuta rasilimali nje ya mipaka ya maoni ya umma wa Uingereza. Wakatoliki walikuwa sehemu kubwa ya Ireland lakini walikuwa wachache walioteswa katika Uingereza yenyewe. Wesley wa baadaye alipata muafaka fulani na Wakatoliki katika mambo mbalimbali, lakini kwa ujumla, hakupokea upinzani kutoka kwao. Upinzani wa kina dhidi ya Umethodisti haukutoka kwa Wakatoliki, bali kutoka kwa warithi wa kiakili wa John Calvin, kutoka kwa wale waliojiita si tu Waprotestanti, bali Wareformed.

9 Wesley, "A Word to a Protestant," katika *Works*, 14:152.

SURA YA 6

Mawazo ya Awali ya Kireformed

Iwapo umekuwa na uzoefu wowote katika huduma za vyuo vikuu katika miongo miwili iliyopita, utakuwa umeona kufufuka kwa Wakristo waliojitangaza kuwa Wareformed, wakiyatangaza kwa fahari mafundisho ya TULIP. TULIP inasimama kwa Uharibifu Kamili, Uteule Usio na Masharti, Upatanisho Wenye Mipaka, Neema Isiyozuilika, na Kuvumilia kwa Watakatifu. Wengi kama si wengi wa wapinzani wa awali wa Umethodisti walishikilia imani za Kireformed kuhusu hiari na kuchaguliwa kabla. Ingawa kama tutakavyoona, na kama inavyopaswa kueleweka kutoka yote tuliyoyajadili, fundisho halikuzwi kamwe katika ombwe tupu. Mawazo yaliyotangazwa na wanatheolojia na wahubiri wa Kireformed katikati ya karne ya kumi na nane hayakuwa sawa na mawazo ya katikati ya karne ya kumi na sita, ingawa kuna mifanano mingi.

Na hivyo lazima turudi kwa John Calvin, wakili Mfaransa aliyegeuka mwanatheolojia aliyeelezwa katika Sura ya 3. Kama ilivyotajwa wakati ule, Calvin mwenyewe hakuwa wa maana sana kwa historia ya Umethodisti, lakini warithi wake bila shaka walikuwa. Ili kuelewa ukuzaji wa dogmatiki za Kireformed ambazo Wesley aliziandikia dhidi yake, lazima tuanze na uanzilishi wao kwa Calvin.

John Calvin alizaliwa Noyon, mji wa kale katika kaskazini ya Ufaransa ambapo Charlemagne alikuwa ametawazwa mfalme

wa Wafranki mwaka 768. Calvin aliweza kusoma Paris na katika Chuo Kikuu cha Bourges, ambako alijifunza Kigiriki na kusoma na wasomi wa kibinadamu wa wakati huo. Mwaka 1533, Calvin alipata wongofu wa kidini kuelekea Uprotestanti. Aliandika kuhusu tukio hilo katika utangulizi wake wa ufafanuzi wa Zaburi:

Na kwanza, kwa kuwa nilikuwa nimejitoa kwa ukaidi mno kwenye ushirikina wa Upapa kiasi cha kutoweza kuokolewa kwa urahisi kutoka shimo refu hivyo la matope, Mungu kwa wongofu wa ghaffa aliutiisha na kuuleta akili yangu kwenye hali ya kufundishika, iliyokuwa imeshupaa zaidi katika mambo kama hayo kuliko ilivyoweza kutarajiwa kutoka kwa mtu wa umri wangu mdogo. Nikiwa hivyo nimepokea ladha fulani na ujuzi wa utauwa wa kweli mara moja niliwashwa na shauku kali hivyo ya kupiga hatua humo, kiasi kwamba ingawa sikuacha kabisa masomo mengine, hata hivyo niliyafuatilia kwa bidii kidogo.¹

Baada ya wongofu wake wa Kiprotestanti, Calvin punde ilibidi ajifiche. Alielekea Basel huko Uswisi mwaka 1535, mji wa nyumbani wa Mrekebishaji aliyekuwa na jina bora zaidi: Johannes Oecolampadius. Huldrych Zwingli, mrekebishaji mwingine wa awali, alikuwa ameuawa mwaka 1531 baada ya Zurich kuvamiwa na majeshi ya Kikatoliki, na hivyo Basel ulikuwa mahali salama zaidi kupata mapumziko.

Mwaka 1536, Calvin alichapisha toleo la kwanza la *Institutes of the Christian Religion*, kazi ambayo angeihariri na kuirekebisha kwa maisha yake yote yaliyobaki. Calvin punde alijikuta Geneva na akaombwa kuandika ungamu kwa ajili ya mji huo na kusaidia kupanga upya mji huo, watu wake na makanisa yake, kuzunguka uelewa wake wa kitheolojia wa jinsi mji unavyopaswa kupangwa. Hili halikwenda vizuri, na punde Calvin alifukuzwa uhamishoni.

¹ John Calvin, *Commentary on the Book of Psalms*, iliyotafsiriwa na James Anderson (Edinburgh: Calvin Translation Society, 1845), 1:xl.

Alichukua nafasi kwa muda huko Strasbourg. Miaka mitatu baadaye, mwaka 1541, Calvin aliombwa kurudi Geneva, ambako aliendelea na matengenezo yake bila kizuizi. Punde aliandika upya liturujia na kitabu cha nyimbo na akachapisha katekisimu kwa ajili ya mji huo.

Katika kipindi hiki chote, Calvin aliendelea kuhariri na kupanua *Institutes* yake huku pia akihudumu kama mwakilishi mkuu wa Matengenezo kote Ulaya. “Ukalvini” ulitumika kwanza na wapinzani wa Calvin kutoka Bern kama neno la dhihaka, lakini ni kwa warithi wa Calvin ndipo mihadhara yake juu ya fundisho na ufafanuzi wake mwingi mkarimu juu ya Maandiko viliongezewa nguvu na kufanywa kuwa mfumo. Zaidi ya mtu mwingine yeyote, hili lilithibitishwa na mrithi wa Calvin katika mamlaka juu ya Geneva, Theodore Beza.

Beza alizaliwa Burgundy, Ufaransa, mwaka 1519, katika familia tajiri yenye sifa fulani. Kama Calvin, alisoma katika Chuo Kikuu cha Bourges. Sehemu kubwa ya ujana wake ilitumika bila ufanisi wowote hadi alipochapisha kitabu cha mashairi ya Kilatini kiitwacho *Juvenilia* mwaka 1549, ambacho baadaye alikikataa kwa maudhui yake ya uchafu. Alikuwa hivi karibuni amekimbia Ufaransa kuelekea Geneva ili kuepuka mateso. Alikutana na John Calvin na aliweza kutumia mahusiano hayo ili kujipatia nafasi huko Lausanne. Mwaka 1558, aliombwa na Calvin aje Geneva kufundisha katika Akademia iliyokuwa imeanzishwa hivi karibuni, ambayo baadaye ingekuwa Chuo Kikuu cha Geneva. Calvin alipofariki, Beza akawa mrithi wake kama kiongozi wa konsistori (jina la baraza la kidini lililoongoza mji huo) na wa Akademia.

Kuanzia mwaka 1564 hadi kifo chake mwaka 1605, Beza alikuwa na ushawishi mkuu juu ya Geneva na makanisa ya Kireformed katika Ulaya, hasa katika Ufaransa. Geneva uliendelea kushikilia nafasi yake kama kimbilio salama kwa Waprotestanti, hata baada ya kukandamizwa kwa Wahuguenoti wa Kifaransa, ambako

kuliishia katika Mauaji ya Siku ya Mtakatifu Bartholomayo. Tukio hili lilipatana na ndoa ya Margaret, dada wa Mfalme, na Henri III wa Navarre, aliyekuwa Mprotestanti. Hivyo, jiji la Paris lilijaa Waprotestanti waliofurahi mno kwa nafasi yao mpya ya mamlaka kama mrithi wa kiti cha enzi kwa sababu Mfalme, Charles IX, hakuwa na mtoto, lakini haikudumu. Usiku wa Agosti 23, 1572, kati ya Waprotestanti 5,000 hadi 15,000 wa Kifaransa waliuawa kote nchini, hasa Paris.

Ni muhimu kukumbuka, kwa ukatili wa karne ya kumi na sita, kwamba migogoro baina ya Waprotestanti na Wakatoliki haiwezi kupunguzwa kuwa tofauti za mafundisho bali zaidi ya kitu kingine chochote zinahusiana na kuzaliwa kwa taifa-dola la kisasa, kama William Cavanaugh alivyobainisha katika kazi yake *The Myth of Religious Violence*.

Sehemu ya hili inaweza kuonekana katika kuundwa kwa mojawapo ya nyaraka kuu za Kipindi cha Awali cha Kireformed: Katekisimu ya Palatinate, au kile ambacho kingejulikana kama Katekisimu ya Heidelberg. Hati hii iliagizwa kwanza na Frederick III, Mpiga-kura Palatine. Wapiga-kura walikuwa watawala wa maana katika Ulaya waliokuwa na sauti katika kumchagua Maliki Mtakatifu wa Roma ajaye. Wapiga-kura saba walikuwa Maaskofu Wakuu watatu (wa Mainz, Trier, na Cologne) pamoja na Mfalme wa Bohemia, Mpiga-kura Palatine, Mtawala wa Saxony, na Margrave wa Brandenburg. Saxony ulikuwa mahali pa kuzaliwa kwa Uprotestanti, ukiwa nyumbani kwa Luther, na Brandenburg ulifuata utaratibu wa Kilutheri chini ya Joachim. Bohemia ulikuwa eneo la awali la Uprotestanti wa kabla ya Luther, ukiwa nyumbani kwa Jan Hus, lakini wakati huo uliongozwa na Ferdinand I, ndugu mdogo wa Maliki Charles V, aliyekuwa Mkatoliki mkereketwa. Ferdinand angemrithi ndugu yake kama Maliki Mtakatifu wa Roma mwaka 1558 kwa kifo cha ndugu yake.

Kwa hali hii, Frederick III wa Palatinate alitaka kuendeleza katekismus kwa ajili ya nchi zake ambayo ingeshindana na Katekismus za Kilutheri za Saxony na Brandenburg. Hivyo aliagiza Chuo Kikuu cha Heidelberg kutoa hati kama hiyo. Wakiongozwa na Zacharias Ursinus, kitivo cha Heidelberg kilitengeneza katekismus iliyogawanywa katika sehemu hamsini na mbili kwa ajili ya wiki hamsini na mbili za mwaka. Mada zilizoshughulikiwa ni pamoja na dhambi ya asili, Mungu, ubinadamu, na mengineyo, zikiwa na majibu yenye nukuu za moja kwa moja za kibiblia. Mada ya kwanza pengine ndiyo maarufu zaidi:

Sw. Ni nini faraja yako pekee maishani na katika kifo? J. Kwamba mimi si wangu mwenyewe, bali ni wa—mwili na nafsi, maishani na katika kifo—Mwokozi wangu mwaminifu, Yesu Kristo. Yeye amelipa kikamilifu kwa dhambi zangu zote kwa damu yake ya thamani, na amenikomboa kutoka udhalimu wa shetani. Pia ananilinda kwa namna ambayo hata unywele mmoja hauwezi kuanguka kutoka kichwani mwangu bila mapenzi ya Baba yangu wa mbinguni; kwa kweli, vitu vyote lazima vifanye kazi pamoja kwa wokovu wangu. Kwa sababu mimi ni wake, Kristo, kwa Roho wake Mtakatifu, ananihakikishia uzima wa milele na kunifanya kwa moyo wote niwe tayari na radhi kuanzia sasa kuishi kwa ajili yake.²

Book of Discipline ya Kanisa la United Methodist inaelekeza Katekismus ya Heidelberg kama rasilimali kutoka mapokeo ya Evangelical Brethren. Ingawa ilikuzwa na Sinodi ya Dort, iliyokataa mawazo ya Kiarmini, kuna kidogo chenye matatizo kitheolojia kwa Mmethodisti ndani ya katekismus hiyo. Hivyo haviwezi kusemwa kuhusu *Belgic Confession*.

2 *Heidelberg Catechism*, 3rd ed., iliyotafsiriwa na kuhaririwa na Allen O. Miller and M. Eugene Osterhaven (New York: United Church Press, 1962), Q 1.

Ikiandikwa na mchungaji Guido de Brès kutoka sehemu ya kusini ya Uholanzi (Belgic kilikuwa neno la Kilatini kwa Nchi zote za Chini ambazo zingekuwa Ubelgiji wa kisasa, Uholanzi, na Luxembourg), ungamo hilo lina kifungu thelathini na saba. Mada zilizoshughulikiwa zinalingana na Vifungu Thelathini na Tisa na Katekisimu ya Heidelberg. Katekisimu ya Heidelberg na Belgic Confession zote pia zinakataa moja kwa moja ukamilifu wa Kikristo, msimamo ulioongoza wengi wa wanafikra waliokishambulia kitabu cha Wesley *A Plain Account of Christian Perfection*. Kwa sababu ya misimamo katika maungamo haya, wanafikra wengi wa Kireformed katika karne ya kumi na nane hawakuweza kukabiliana kikamilifu na madai ya kimaandiko ya ukamilifu wa kineema yaliyounda msingi wa fikra ya Kiwesley.

Kifungu kimoja cha Belgic Confession, hata hivyo, kinatofautiana: namba 16.

Kifungu cha 16: Fundisho la Kuchaguliwa

Tunaamini kwamba—wazao wote wa Adamu wakiwa wameanguka hivyo katika upotevu na uharibifu kwa dhambi ya Adamu—Mungu alijidhihirisha kuwa kama alivyo: mwenye rehema na mwenye haki. Mungu ni mwenye rehema katika kuwaondoa na kuwaokoa kutoka upotevu huu wale ambao, katika shauri la kimungu la milele na lisilobadilika, wamechaguliwa na kuteuliwa katika Yesu Kristo Bwana wetu kwa wema wake safi, bila kuzingatia matendo yao yoyote. Mungu ni mwenye haki katika kuwaacha wengine katika uharibifu na anguko lao ambamo walijitumbukiza wenyewe.³

Katika kifungu hiki tunalo fundisho la kuchaguliwa—marambili likiwekwa wazi: wazo kwamba si tu Mungu anawateua waliochaguliwa bali Mungu anawateua waliohukumiwa.

³ *Belgic Confession*, art. 16, katika *Ecumenical Creeds and Reformed Confessions* (Grand Rapids: CRC Publications, 1988).

Mojawapo ya mijadala mikuu kuhusu kuchaguliwa-kabla haikuhusu kama ni kweli bali kama ilikuwa supralapsarian au infralapsarian—yaani, kama watu walichaguliwa-kabla kabla ya anguko au baada. Theodore Beza alikuwa supralapsarian mkali aliyefundisha na kukuza msimamo huo. Hata hivyo mwishoni mwa karne ya kumi na sita, mitazamo ya Kireformed kuhusu kuchaguliwa-kabla ilikuwa katika mabadiliko makubwa yenye matokeo ya kina. Kulikuwa na nafasi kwa infralapsarian na wale wenye mitazamo ya kimasharti ya kuchaguliwa-kabla kuongezeka umuhimu. Maarufu zaidi kuliko wote kwa Wamethodisti na kwa Wareformed kote Ulaya yalikuwa mawazo ya Jacob Arminius, mwanafunzi wa Beza aliyekuwa mpinzani mkereketwa wa kuchaguliwa-mara-mbili na akatoa mshikamano wa kiakili kwa msimamo pinzani dhidi ya Ukalvini mgumu uliokuwa ukijengeka.

SURA YA 7

Jacob Arminius

Mwishoni mwa kazi yake, John Wesley alianza kuchapisha jarida alilolipa jina *Arminian Magazine*, lililopewa jina la mchungaji na mwanatheolojia Mholanzi Jacob Arminius. Wesley hakuwa na majarida mengine mengi yaliyopewa majina ya watu wengine. Kwa kweli, kwa sehemu kubwa ya historia ya Umethodisti, fundisho la kanisa lilielezwa kwa namna ya kuunganishwa kama Kiwesley-Kiarmini. Basi Jacob Arminius alikuwa nani? Kwa nini Wesley alilipa jarida jina lake? Na kwa nini Wakalvini wanamchukia hivyo?

Kama tulivyoona katika sura iliyopita, theolojia ya awali ya Kireformed haikuwa ya umoja kama inavyochorwa wakati mwingine. Kama Stephen Gunter anavyobainisha, “ilimaanisha nini kuwa Mprotestanti wakati wa ujana wa Arminius hakuhusiana kabisa na migogoro kuhusu vipengele vya kina vya fundisho la Kireformed; ulikuwa upinzani dhidi ya Kanisa Katoliki. Wakati Arminius alipokuwa akikua, si zaidi ya mtu 1 kati ya 10 nchini Uholanzi waliojitambulisha waziwazi kuwa Waprotestanti, kwani kulikuwa na sintofahamu kubwa kuhusu kuondoka katika zizi la Kiromani.”¹

1 W. Stephen Gunter, *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary* (Waco, TX: Baylor University Press, 2012), 53.

Arminius alizaliwa Jacobus Harmenszoon Oktoba 10, 1559, huko Oudewater katika eneo ambalo lingekuwa Uholanzi. Jacobus Arminius lilikuwa jina la Kilatini alilolichukua alipoingia chuo, desturi ya wakati huo. Wakati wa kuzaliwa kwake, Uholanzi ulitawaliwa na Mhabsburg Philip II wa Hispania. Philip alikuwa mwana wa Charles V, aliyejadiliwa katika sura kuhusu Matengenezo ya Kupinga. Uholanzi uligawanywa katika majimbo kumi na saba na ulijulikana katika dola kama *Les Pays de par deçà*, au “nchi ya kule.” Ndiyo maana, kwa Kiingereza, wanaitwa Netherlands. Hili linajumuisha vyote vilivyo leo Uholanzi, Ubelgiji, na Luxembourg, pamoja na sehemu chache za Ufaransa na Ujerumani wa kisasa.

Mwaka 1566, uasi ulianza kuhusu uharibu wa sanamu wa Kikalvini uitwao Beeldenstorm. Waprotestanti walianza kubomoa sanamu na picha za Yesu na Mariamu. Waprotestanti hawakuwa wengi, lakini baadhi ya wakuu wa eneo hilo, kama William wa Orange (babu wa Mfalme ajaye wa Uingereza mwenye jina lile lile), waliwaunga mkono waharibu-sanamu na walitumia fursa hiyo kuchochea uasi rasmi dhidi ya Wahabsburg. Vita vya wazi vingendelea mara kwa mara hadi Amani ya Westfalia mwaka 1648, jambo lililowafanya baadhi kuuita uasi wa Kiholanzi Vita vya Miaka Themanini.

Mazingira haya ya maisha ya awali ya Arminius ni muhimu kwa sababu maisha yake yote yalijaa mapinduzi. Mwaka uliofuata baada ya kufariki, mwaka 1609, ulikuwa mwanzo wa Mapatano ya Miaka Kumi na Miwili, kipindi kirefu zaidi cha amani katika mgogoro huo. Bila shaka, kusema Uholanzi ulikuwa katika hali ya vita haikuwa kusema kwamba kulikuwa na mapigano kila siku, bali kwamba serikali mbili zilidai ardhi ile ile. Philip na warithi wake waliiona yote kama ardhi ya Kihabsburg; Waholanzi hawakuiona hivyo na walianza kuendeleza mifumo ya serikali za mitaa.

Oudewater, mahali pa kuzaliwa kwa Arminius, haukujitangaza kuwa Mprotestanti (kwa kuwapinga Wahabsburg) hadi mwaka 1574, wakati Jacob alipokuwa katika umri wa kijana. Arminius alikwenda shule, akifadhiliwa na familia ya mama yake, na baadaye alisoma Leiden, Geneva, na Basel (na kipindi kifupi Padua). Theodore Beza alikuwa bado hai wakati wa miaka ya usomi wa Arminius, ingawa kitivo na mji havikuwa na umoja katika kuunga mkono misimamo ya Beza yenye msimamo mgumu zaidi kuhusu kuchaguliwa-kabla wakati huo. Carl Bangs, mwanahistoria mashuhuri wa maisha ya Arminius, hata aliuita Geneva kwa kejeli “kitalu cha Uarmini wa Kiholanzi.”²

Ushawishi mkuu wa kiakili wakati huu kote Ulaya, na kwa Arminius hasa, ulikuwa maandishi ya kimantiki ya Peter Ramus. Ramus alikuwa ameandika ukosoaji wa Aristotele uliojaribu kurahisisha mantiki kwa kupunguza idadi ya hoja zinazowezekana na kuzingatia malengo ya kivitendo ya hoja. Wengi wa wapinzani wake wa baadaye huko Amsterdam na Leiden walikuwa Waaristotele wakereketwa, jambo lililoongeza usumbufu wao kuhusu madai ya kimafundisho ya Arminius.

Mwaka 1587, Arminius alirudi nchini kwake na, baada ya kipindi kifupi, aliidhinishwa na kupadrishwa kuwa mchungaji huko Amsterdam. Kulikuwa, wakati huu, na wachungaji watano waliobadilishana majukumu wakati wa mwaka.

Tayari mwaka 1592, malalamiko yalitolewa dhidi ya Arminius kwamba alikuwa Mpelagiani na hakuzingatia Belgic Confession na Katekismu ya Heidelberg, miongozo miwili mikuu ya kimafundisho kwa Kanisa la Kireformed nchini Uholanzi. Hoja hii ililetwa mbele ya mkutano wa kila wiki wa Konsistori ya Amsterdam, aina fulani ya baraza la kanisa lililotawala mambo ya kikanisa kwa mji huo. Ingawa hatimaye iliamua kwamba

2 Carl Bangs, *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*, rev. ed. (Grand Rapids, MI: Francis Asbury Press, 1985), 77.

hakuna uzushi uliokuwa umetokea, mgogoro baina ya Arminius na wahudumu na wanachama wa Kireformed wenye misimamo mikali zaidi wa konsistori haukuwa wa kumalizika haraka au kwa wepesi.

Mameya walikuwa mamlaka ya kiraia ya eneo hilo. Yote haya yalikuwa mapya na yenye mabadiliko kwa sababu ya mazingira ya uasi wa wazi dhidi ya Wahabsburg. Wakati Arminius anajulikana zaidi leo kwa kutetea hiari dhidi ya kuchaguliwa-kabla, pengine hoja kubwa zaidi ya mgogoro maishani mwake ilikuwa uhusiano baina ya kanisa na dola. William wa Orange alipendelea tafsiri pana ya mamlaka ya kanisa, jambo lililoongoza uhuru fulani kwa wenyeji wa mji na kizuizi kwa mamlaka ya konsistori. Ndugu mdogo wa William, Maurice, aliyeingia madarakani mwaka 1585 baada ya kifo cha William mwaka mmoja kabla, aliunga mkono tafsiri finyu zaidi ya mamlaka ya kanisa, iliyotoa mamlaka zaidi kwa konsistori juu ya mambo yote. Tutaona kilele cha hili katika Sinodi ya Dort mwaka 1618, lakini bado kuna njia ndefu ya kwenda.

Mwaka 1603, Arminius alipata nafasi huko Leiden katika Chuo Kikuu. Leiden ulikuwa umewekwa huru kutoka Wahabsburg mwaka 1574 na William wa Orange, na karibu mara moja mji uliamua kuanza chuo kikuu cha Kiprotestanti hapo, cha kwanza nchini. Hivyo, uteuzi wa Arminius ulikuwa mashuhuri na wenye ushawishi katika nchi changa iliyoona inafaa kujenga shule katikati ya vita.

Mwaka 1605, alichaguliwa kuwa Rector Magnificus, afisa mkuu wa kiakademia wa Chuo Kikuu. Ni katika mwaka uleule ambapo mzunguko wa mwisho wa mashtaka uliwekwa mbele dhidi ya Arminius na theolojia yake. Mgogoro huo upesi ukawa zaidi ya wa kiakademia wakati Arminius alipotembelewa na wahudumu kutoka kote nchini.

Mgogoro huo ulihusu kuchaguliwa-kabla na utangulizi wa ujuzi wa kimungu wa Mungu, huku Wakalvini wenye msimamo

mgumu zaidi wakisema kwamba Arminius alikuwa akihubiri na kufundisha kwa uzushi kwa namna zinazopingana na Belgic Confession kifungu 16 kwa kutumia lugha ya umasharti kuhusu kuchaguliwa. Kama tu mwaka 1592, Arminius alijibu moja kwa moja kila shtaka, akiyakanusha kwa nguvu vya kutosha kiasi kwamba watawala wa Chuo Kikuu hatimaye waliona suala limetatuliwa.

Arminius hakuwahi kuandika dhidi ya kuchaguliwa-kabla (kama baadhi ya Waarmini wa baadaye wangepanya). Badala yake, aliongea na kuandika kwamba washtaki wake walikuwa wamepotosha Maandiko katika jitihada zao za kushikilia tafsiri ya Kibeza ya Belgic Confession.

Mwaka 1606, kama njia ya kumaliza mgogoro huo, Arminius alitoa wito wa sinodi ya kitaifa iitishwe na mahakimu na si viongozi wa kanisa. Alifanya hivyo kitheolojia, akiunganisha mamlaka ya mahakimu na agizo la kimungu na “desturi ya kale ya Kiyahudi, ambayo baadaye ilichukuliwa na kanisa la Kikristo na iliendelezwa karibu hadi karne ya tisa, hadi Papa wa Roma alipoanza, kwa udhalimu, kujitwalia mamlaka haya.”³

Msimamo wa Arminius kuhusu hili unajulikana kama Uerastiani, na haiwezekani kutenganisha masuala ya mamlaka ya dola na mashaka mengine ya kitheolojia ya wakati huo. Jamhuri ya Uholanzi haikuwa hata na miaka hamsini, na walikuwa bado katika hali hai ya uasi huku tishio la uvamizi wa Kihabsburg likiwa la mara kwa mara. Waliendelea kujiuliza: Tunapaswa kujitawala vipi? Hili ni swali ambalo halitenganishwi kamwe na Mungu ni nani na jinsi tunavyopaswa kuelewa uhuru wa Mungu.

Mtazamo wa Calvin mwenyewe juu ya utawala wa kanisa ulitoka kwa Patriaki Jerome kama vile ulivyotoka kwa Maandiko, kama

3 Gunter, *Arminius and His Declaration of Sentiments*, 81.

inavyoonekana katika sehemu yake juu ya utawala wa kanisa la kale katika Kitabu cha Nne cha *Institutes of the Christian Religion*. Vilevile, sura ya mwisho ya *Institutes* nzima imejikita kwenye utawala wa kiraia.

Tunapotazama ushawishi wa Arminius juu ya Wesley, ule mkuu ni utetezi wake wa neema huru ya Mungu bila kikomo na utetezi wake wa kiakili wa msimamo huu mbele ya ugumu wa Kikalvini kuhusu Belgic Confession na Katekismus ya Heidelberg. Wesley aliona katika Arminius mtu aliyetetea mafundisho ya dhambi ya asili na kuhesabiwa haki kwa neema kuanzia juu hadi chini lakini ambaye hakuhitaji mtazamo mkali wa kuchaguliwa—kabla wa Wakalvini wa baadaye ili kuwa thabiti kimaandiko.

Hoja nyingine kuu ya ushawishi ilikuwa katika mtazamo. Arminius alishikilia Maandiko juu ya tafsiri za maungamo ya Kireformed na aliona katika kila mgogoro fursa ya kurudi kwenye Maandiko bila ufupisho wa kimfumo. Wesley alifanya hivi pia. Wesley alijiona kuwa *homo unius libri*, mtu wa kitabu kimoja, na masuala yalipojitokeza, alitamani kurudi kwenye kitabu na kubishana kuhusu kitabu—si ungamu la kisasa, hata si Vifungu Thelathini na Tisa.

Sura inayofuata ina usomaji wa kijarida cha John Wesley kitiwacho “The Question, ‘What Is an Arminian?’ Answered by a Lover of Free Grace.”

SURA YA 8

Mwarmini ni Nini?

Katika kongamano la mwaka 1770, mjadala wenye mvutano ulifanyika kuhusu Ukalvini ndani ya Jumuiya za Kimethodisti. John Wesley aliona kwamba suala halikuhitimishwa kongamanoni, kwa hiyo aliandika na kuchapisha kijarida kidogo kiitwacho “The Question ‘What Is an Arminian?’ Answered by a Lover of Free Grace.”

Kinachofuata ni usomaji kamili wa kijarida hicho ili tuweze kuelewa msimamo wa Wesley kwa usahihi.

1. Kusema, “Mtu huyu ni Mwarmini,” kuna athari ileile kwa wasikilizaji wengi, kama kusema, “Huyu ni mbwa mwenye kichaa.” Inawatia hofu mara moja: Wanamkimbia kwa kasi na bidii zote; na hawatasimama, isipokuwa kumtupia jiwe mnyama yule wa kutisha na mwenye madhara.
2. Kadiri neno linavyokuwa lisilo eleweka, ndivyo linavyolitimiza vizuri zaidi lengo. Wale ambao limewabandikwa hawajui la kufanya: Wasipoelewa maana yake, hawawezi kueleza utetezi gani wa kufanya, au jinsi ya kujisafisha kutoka shtaka. Na si rahisi kuondoa chuki ambayo wengine wameinywea, ambao hawajui zaidi yake, kuliko kwamba ni “kitu kibaya sana,” kama si “kila kilicho kibaya!”

3. Kufafanua maana, basi, ya neno hili lenye utata, kunaweza kuwa na manufaa kwa wengi: Kwa wale wanaowabandika jina hili wengine kwa uhuru hivyo, ili wasiseme wasichokielewa; kwa wale wanaowasikia, ili wasiendeleo kudhulumiwa na watu wakisema wasichokijua; na kwa wale ambao jina limewabandikwa, ili wajue jinsi ya kujitetea.
4. Inaweza kuwa muhimu kutambua, Kwanza, kwamba wengi wanawachanganya Waarmini na Waariani. Lakini hili ni jambo tofauti kabisa; mmoja hauna mfanano na mwingine. Mwariani ni yule anayekana Uungu wa Kristo; hatuhitaji sana kusema, Uungu wa juu kabisa, wa milele; kwa sababu hakuwezi kuwa na Mungu isipokuwa Mungu wa juu kabisa, wa milele, isipokuwa tutafanya miungu wawili, Mungu mkubwa na mdogo. Sasa, hakuna aliyewahi kuamini kwa imara zaidi, au kuthibitisha kwa nguvu zaidi, Uungu wa Kristo, kuliko wengi wa wale (waitwao) Waarmini wamefanya; naam, na wanafanya siku hii ya leo. Uarmini basi (chochote kilivyo) ni tofauti kabisa na Uariani.
5. Chimbuko la neno hili lilikuwa hili: JAMES HARMENS, kwa Kilatini, Jacobus Arminius, alikuwa kwanza mmoja wa Wahudumu wa Amsterdam, na baadaye Profesa wa Theolojia huko Leyden. Alielimishwa Geneva; lakini katika mwaka 1591 alianza kutilia shaka kanuni ambazo hadi wakati huo alikuwa amezipokea. Na akizidi kushawishika kwamba zilikuwa potovu, alipovikwa Uprofesa, alifundisha hadharani alichoamini kuwa ukweli, hadi, katika mwaka 1609, alipofariki kwa amani. Lakini miaka michache baada ya kifo chake, baadhi ya watu wenye juhudi wakiwa na Mkuu wa Orange mbele yao, walishambulia kwa ukali wote walioshikilia kile kilichoitwa maoni yake; na baada ya kuwafanya wahukumiwe kwa dhati, katika Sinodi maarufu ya Dort,

(isiyokuwa na watu wengi au wasomi kiasi, lakini iliyojaa kutopendelea, kama Mtaguso au Sinodi ya Trento,) baadhi waliuawa, baadhi walifukuzwa, baadhi walifungwa jela maisha yote, wote walitolewa katika kazi zao, na kufanywa wasioweza kushikilia ofisi yoyote, ama katika Kanisa au Dola.

6. Makosa yaliyoshtakiwa juu ya hawa (kwa kawaida waitwao Waarmini) na wapinzani wao, ni matano: (1.) Kwamba wanakana dhambi ya asili; (2.) Kwamba wanakana kuhesabiwa haki kwa imani; (3.) Kwamba wanakana kuchaguliwa-kabla kusiko na masharti; (4.) Kwamba wanakana neema ya Mungu kuwa isiyozuilika; na, (5.) Kwamba wanathibitisha, mwamini anaweza kuanguka kutoka neema. Kwa habari ya mawili ya kwanza ya mashtaka haya, wanajitetea, Hatuna Hatia. Ni ya uongo kabisa. Hakuna mtu aliyewahi kuishi, si John Calvin mwenyewe, aliyewahi kuthibitisha ama dhambi ya asili, au kuhesabiwa haki kwa imani, kwa maneno yenye nguvu zaidi, yaliyo wazi zaidi na ya wazi zaidi, kuliko Arminius amefanya. Hoja hizi mbili, basi, zinatakiwa kuwekwa nje ya mjadala: Katika hizi pande zote mbili zinakubaliana. Kuhusu hili, hakuna tofauti hata ya unene wa unywele kati ya Bw. Wesley na Bw. Whitefield.
7. Lakini kuna tofauti isiyoweza kukanwa kati ya Wakalvini na Waarmini, kuhusu maswali matatu mengine. Hapa wanagawanyika; wa kwanza wanaamini kuchaguliwa-kabla kusiko na masharti, wa pili wanaamini kwa masharti tu. Wakalvini wanashikilia, (1.) Mungu ameamuru bila masharti, tangu milele yote, kuwaokoa watu fulani na fulani, na si wengine; na kwamba Kristo alikufa kwa ajili ya hawa, na si wengine. Waarmini wanashikilia, Mungu ameamuru, tangu milele yote, kuhusu wote walio na neno lililoandikwa, “Yeye aaminiye ataokolewa: Yeye asiyeamini atahukumiwa:” Na kwa ajili ya hili, “Kristo alikufa kwa

ajili ya wote, wote waliokuwa wamekufa katika makosa na dhambi;” yaani, kwa kila mtoto wa Adamu, kwa kuwa “katika Adamu wote walikufa.”

8. Wakalvini wanashikilia, Pili, kwamba neema ya wokovu ya Mungu haizuiliki kabisa; kwamba hakuna mtu anayeweza kuipinga zaidi, kuliko kupinga pigo la radi. Waarmini wanashikilia, kwamba ingawa kunaweza kuwa na nyakati fulani ambazo neema ya Mungu inatenda bila kuzuilika, hata hivyo, kwa ujumla, mtu yeyote anaweza kupinga, na hilo kwa uharibifu wake wa milele, neema ambayo kwayo ilikuwa mapenzi ya Mungu kwamba aokolewe milele.
9. Wakalvini wanashikilia, Tatu, kwamba mwamini wa kweli katika Kristo hawezi kabisa kuanguka kutoka neema. Waarmini wanashikilia, kwamba mwamini wa kweli anaweza “kuvunjikiwa na imani na dhamiri njema;” kwamba anaweza kuanguka, si tu kwa ubaya, bali kwa hatima, kiasi cha kuangamia milele.
10. Kwa hakika, hoja mbili za mwisho, neema isiyozuilika na uvumilivu usio na makosa, ni matokeo ya asili ya ile ya kwanza, ya amri isiyona masharti. Kwani iwapo Mungu ameamuru kwa milele na bila masharti kuwaokoa watu fulani na fulani, inafuata, mawili, kwamba hawawezi kuipinga neema yake ya wokovu, (la sivyo wangeweza kukosa wokovu,) na kwamba hawawezi kuanguka kwa hatima kutoka neema ile ambayo hawawezi kuipinga. Kiasi kwamba, kwa ufanisi, maswali matatu yanakuwa moja, “Je, kuchaguliwa-kabla ni kusiko na masharti au kwa masharti?” Waarmini wanaamini, ni kwa masharti; Wakalvini, kwamba ni kusiko na masharti.
11. Mbali, basi, na utata wote! Mbali na maneno yote ambayo yanachanganya tu shauri! Watu waaminifu na waseme wazi, na wasichezee maneno magumu wasiyoyaelewa. Na mtu yeyote anawezaje kujua Arminius alishikilia nini,

ambaye hajawahi kusoma ukurasa mmoja wa maandishi yake? Mtu yeyote asipige kelele dhidi ya Waarmini, hadi ajue maana ya neno hilo; na hapo atajua kwamba Waarmini na Wakalvini wako tu katika kiwango kimoja. Na Waarmini wana haki kama Wakalvini wanavyo ya kuwakasirikia Wakalvini, kama Wakalvini walivyo na haki ya kuwakasirikia Waarmini. John Calvin alikuwa mtu mcha Mungu, msomi, mwenye akili; na vivyo hivyo alikuwa James Harmens. Wakalvini wengi ni watu wacha Mungu, wasomi, wenye akili; na vivyo hivyo ni Waarmini wengi. Tu wa kwanza wanashikilia kuchaguliwa-kabla kusiko na masharti; wa pili, kwa masharti.

12. Neno moja zaidi: Je, si wajibu wa kila Mhubiri Mwarmini, Kwanza, kamwe, hadharani au faraghani, kutumia neno Mkalvini kama neno la dharau; ukiona si bora wala si baya zaidi ya kuita majina?—zoezi lisilolingana na akili njema au tabia njema, kama vile lisivyolingana na Ukristo. Pili. Kufanya yote yaliyo ndani ya uwezo wake kuwazuia wasikilizaji wake kuyafanya, kwa kuwaonyesha dhambi na ujinga wake? Na je, si wajibu sawasawa wa kila Mhubiri Mkalvini, Kwanza, kamwe hadharani au faraghani, katika kuhubiri au katika mazungumzo, kutumia neno Mwarmini kama neno la dharau? Pili. Kufanya yote yaliyo ndani ya uwezo wake kuwazuia wasikilizaji wake kuyafanya, kwa kuwaonyesha dhambi na ujinga wake; na hilo kwa juhudi na bidii zaidi, iwapo wamezoea kufanya hivyo? pengine wakihimizwa katika hilo kwa mfano wake mwenyewe!¹

Sura za baadaye zitarudi kwenye mgogoro wa Waremonstrant baada ya kifo cha Arminius na kwenye Sinodi ya Dort, hata

1 John Wesley, "The Question, 'What Is an Arminian?' Answered by a Lover of Free Grace," katika *The Works of John Wesley*, mh. Thomas Jackson (London: Wesleyan Methodist Book Room, 1872), 10:358–61.

hivyo lazima turudi Uingereza, ambayo haikuwa mchezaji aliyenyamaza katika vita vya uhuru wa Uholanzi. Waingereza walikuwa wadhamini wakuu wa kifedha wa Waholanzi; vilevile, watu wengi kutoka Uingereza walipigana katika makampuni ya askari wa kukodiwa walioajiriwa na Waholanzi kupigana na Wahabsburg. Waingereza waliwachukia Wahabsburg na waliwaona kama wawakilishi wa ukandamizaji wa Kipapa ambao ulipaswa kupigwa popote ambapo wangeweza kupatikana—Fundisho la Truman la karne ya kumi na sita.

Maisha katika Uingereza hayakuwa tuli, na hivyo tutatazama baadhi ya mabadiliko yaliyotokea katika mpito kutoka utawala wa Elizabeth hadi mpwa wake James Stuart. Zaidi ya siasa, hata hivyo, tunaona kanisa la Kiingereza likijipata lenyewe katika kazi ya kitheolojia ya Richard Hooker, na kazi kuu ya tafsiri na ushairi ijulikanayo kama Biblia ya King James.

SURA YA 9

Kutoka Elizabeth hadi James

Sura ya mwisho iliyowekwa Uingereza ililenga maisha na kazi za Thomas Cranmer, lakini kulikuwa na mengi yaliyokuwa yakitokea kumzunguka. Uingereza na Ulaya nzima zilingia na kutoka vitani mara kwa mara katika karne yote ya kumi na sita pia.

Warithi wa Henry VIII waliyumba kiitikadi katika pande nyingi. Utawala wa Edward VI haukuwa mrefu, lakini uliacha athari kubwa sana katika historia ya Kanisa la Uingereza. Edward alifariki mnamo Julai 1553, lakini kabla ya kifo chake, alikuwa ameandika katika wosia wake kwamba binamu yake, Lady Jane Grey, awe mrithi wa taji, ambalo alilipata kwa siku tisa. Katika kipindi hicho, Mary, dada mkubwa wa Edward, na madai yake juu ya kiti cha enzi yalizidi kuwa maarufu.

Kwa kuwa tayari alikuwa amethibitishwa na Bunge kupitia Sheria ya Tatu ya Urithi ya Henry VIII mwaka 1543, iliyowarejesha Mary na Elizabeth katika msururu rasmi wa urithi, madai ya Mary yalikuwa imara. Wengi wakati huo, kama vile wanahistoria wengi leo, wanaona kuingizwa kwa Lady Jane Grey katika urithi kuwa jaribio la baba mkwe wake John Dudley, Mtawala wa Northumberland, la kumzuia Mary aliyekuwa Mkatoliki sana asipate kiti cha enzi. Dudley aliogopa

kwamba Mary angeirudisha nchi kwenye imani ya Kikatoliki na kwenye mamlaka ya Papa.

Lakini hila zake hazikutosha, na muda si muda Mary alitawazwa kuwa Malkia. Alianza kubomoa kwa utaratibu sheria zote za Kiprotestanti zilizokuwa zimepitishwa tangu utawala wa Henry. Cranmer na wengineo walifungwa gerezani, na Uingereza ilirejeshwa rasmi kwenye utii wa Papa. Vitabu vya sala vilifutwa, kama vilivyofutwa Vifungu Thelathini na Tisa na ruhusa ya ndoa ya makuhani. Mamia waliuawa kwa uzushi wa Ulollardi, akiwemo Cranmer. Ulollardi ulikuwa jina la zamani la harakati zilizoongozwa na John Wycliffe katika karne ya kumi na nne na ulikuwa neno la dharau kwa Waprotestanti wa Kiingereza wa kila aina. Mwaka 1554, Mary alimwoa Philip II, Mfalme wa Hispania, mwana wa Maliki wa Dola Takatifu ya Kirumi Charles V. Ilikuwa ndoa ambayo ingeweza kuyaponda Matengenezo ya Kanisa katika Ulaya nzima, lakini Mary alifariki bila kuzaa mwaka 1558 na dada yake wa kambo Elizabeth akapanda kiti cha enzi.

Philip wa Hispania pia alikuwa mtawala rasmi wa Uholanzi wakati huu, ambaye Waprotestanti wa Kiholanzi walikuwa wakimwasi, kama ilivyojadiliwa katika sura kuhusu Arminius. Pamoja na kutawazwa kwa Elizabeth, mwelekeo na nguvu ya kanisa vilibadilika kwa kiasi kikubwa. Pamoja na Bunge lake la kwanza mwaka 1559, Elizabeth alijaribu kuliunganisha Kanisa la Uingereza mbali na Roma na kulisimamisha kanisa katika ngazi ya taifa.

Majaribio ya kwanza yalishindwa kutokana na wengi waliokuwa Wakatoliki ndani ya jumba la juu la House of Lords, lakini malengo yake ya kudumisha umoja wa taifa na mfululizo na kaka yake, Edward, na baba yake, Henry, yalimchochea kujaribu tena miezi michache baadaye kwa miswada miwili tofauti iliyolenga matokeo yale yale. Kwanza, katika Sheria ya Ukuu, Kanisa la Uingereza lilisimamishwa pamoja na Mfalme kuwa

Mtawala Mkuu. Kisha, katika Sheria ya Ufanano, kitabu cha sala cha 1552 kilirejeshwa tena kuwa chenye mamlaka, lakini pia kiliruhusu tafsiri pana zaidi ya Vifungu Thelathini na Tisa.

Kanisa halikuwa la mfano mmoja, hata kidogo. Mbegu nyingi za migawanyiko ya baadaye ndani ya Kanisa la Uingereza zilipandwa katika siku hizi. Lakini kwa kiasi kikubwa, mitazamo ya Elizabeth kuhusu uvumilivu iliwawezesha Waprotestanti nchini Uingereza kukua katika pande tofauti. Wakatoliki hawakupokea uvumilivu kama huo. Makuhani kadhaa, kama Edmund Campion, walikamatwa na kuuawa, kama walivyokamatwa walei wanaume na wanawake kama Anne Line, ambaye baadaye alitangazwa kuwa Mtakatifu Anne na Paul VI, ambao waliuawa kwa kuwapokea makuhani majumbani mwao.

“Mfuasi wa Papa” likawa neno la dharau wakati huu. Wesley alilitumia mara kwa mara katika maandishi yake, lakini kwa nguvu ndogo sana. Wakati Elizabeth I alipoendelea kutawala, maswali kuhusu nani angemrithi kwenye kiti cha enzi yaliunganika kwa kina na maswali kuhusu mustakabali wa kanisa. Utulivu ulipatikana mahali ambapo kihistoria hapakutarajiwa: Scotland. Ingawa baadaye taji zingeunganishwa, Scotland ilikuwa mshirika wa kihistoria wa kila adui wa Uingereza, hasa Wafaransa. Waskoti hawakuonekana kuwa binamu wa kaskazini tu, bali taifa tofauti, tofauti kama vile mataifa mawili yoyote yangeweza kuwa, ambapo Kiskoti cha Kigaeli kilikuwa lugha kuu ya nchi na watu wa heshima wengi wakizungumza Kifaransa, si Kiingereza.

Dada wa Henry VIII, Margaret, alikuwa amemwoa James IV wa Scotland. Mwana wao, James V, aliuawa katika Vita vya Solway Moss kati ya Scotland na Uingereza, vita vilivyosababishwa kwa sababu James alikataa kuondoka Roma kwa ombi la mjomba wake Henry VIII—lakini si kabla mke wake hajazaa binti, Mary, aliyekuwa na umri wa siku sita wakati James V alipouawa.

Mary alikulia zaidi nchini Ufaransa na alikuwa na maisha ya kuvutia yanayopita upeo wa juzuu hii. Lakini katika yote hayo, hatimaye alimwoa binamu wa nusu, Henry Stuart, ambaye alipata naye mtoto James Stuart, aliyekuwa James VI wa Scotland. Wakati Malkia Elizabeth alipofariki, alikuwa James I wa Uingereza. Scotland, chini ya James, haikukingwa na Matengenezo ya Kanisa yaliyokuwa yakienea katika Ulaya ya Kaskazini, ingawa hakika ilikuwa na ladha yake ya kipekee. Baada ya kifo cha James V, Mary aliyekuwa mchanga alikuwa malkia, lakini watawala wa muda wengi walitawala kwa jina lake. Muda si muda, Waskoti wachache chini ya ushawishi wa Zwingli na upande wa Kikalvini wa Matengenezo walianza kuhubiri dhidi ya mamlaka ya Roma. Wengine waliuawa na wengine walifukuzwa Scotland, kama John Knox, aliyeenda Uingereza na kuwa mwenye ushawishi katika kasri la Mfalme Edward na kusaidia katika utengenezaji wa kitabu chake cha sala mwaka 1552. Knox alirudi na kusaidia kupanua Uprotestanti nchini Scotland na kuwaleta watu wachache wa heshima wadogo katika kundi. Kuanzia mwaka 1559, kupitia mfululizo wa machapisho ya kimkakati, Waprotestanti waliweza kupata uungwaji mkono wa kutosha wa ndani kumtikisa Mtawala wa Muda, Mary wa Guise (mama wa Mary Malkia wa Scotland), na makundi ya Kikatoliki nchini Scotland.

Wakatoliki waliomba msaada kutoka kwa Wafaransa, na Waprotestanti waliomba msaada kutoka kwa Waingereza. Matokeo ya mwisho yalikuwa ushindi wa Kiingereza na kurudi nyuma kwa majeshi yote ya kigeni, ambako kuliruhusu Bunge la Agosti 1560 kuwa na wengi wa Kiprotestanti, ambao waliidhinisha haraka ungamu la imani la Kireformudi. Mwaka 1567, Mary alilazimishwa kujiuzulu kwa niaba ya mwanawe mwenye umri wa miezi kumi na tatu, James VI. John Wesley alikuwa na maoni mazuri kuhusu Mary, tofauti na wengi wa wakati wake. Mwaka 1761, Wesley alitembelea Edinburgh na akaandika katika shajara yake kuhusu kasri na jumba la picha:

Upande mmoja wake ni jumba la picha, ambamo ndani yake mna picha za Wafalme wote wa Kiskoti na picha ya asili ya Malkia Mary maarufu. Ni vigumu sana kwa yeyote anayeitazama hii kumdhani kuwa zimwi kama vile baadhi walivyomchora, wala kweli kwa yeyote anayetafakari mazingira ya kifo chake kuwa sawa na kile cha shahidi wa kale.¹

Wesley baadaye alimlinganisha moja kwa moja Mary na Elizabeth mwaka 1769, alipoandika:

Kwa ujumla, malkia huyo aliyedhulumiwa sana, Mary, anaonekana kuwa amekuwa mwanamke mkuu kuliko wote wa enzi hiyo, mzuri sana katika nafsi yake, mwenye tabia nzuri, mwenye uchaji wa kina usiojidai, na mwenye ufahamu wenye nguvu zaidi hata katika ujana kuliko Malkia Elizabeth alivyokuwa nao akiwa na miaka sitini.²

James aliyekuwa mchanga alilelewa katika Uprotestanti, lakini akiwa na ufahamu wa historia ya Kikatoliki ya Scotland. Historia ya James ya kusawazisha kati ya nguvu mbalimbali za kikanisa nchini Scotland ilimwandaa vyema kwa taji la Uingereza. Mwaka 1603, wakati Elizabeth I alipofariki, James alitawazwa kuwa James I wa Uingereza. Wakati wa utawala wake, Biblia rasmi ya kwanza ya Kiingereza ilitengenezwa ikiwa na jina lake juu yake. Vilevile, kulikuwa na theolojia ya Kiingereza ya asili sana iliyokuwa ikiandikwa yenye umuhimu wa kuvutia kwa historia ya Umethodisti.

Lakini kabla hatujaweza kuangalia huko, ni lazima turudi bara ili kumalizia hadithi ya Arminius na Waremonstranti pamoja na Sinodi ya Dort.

1 John Wesley, Journal Entry for May 28, 1761, katika *Works*, 21:320.

2 Wesley, Journal Entry for May 1769, katika *Works*, 22:210.

SURA YA 10

Dort na Athari Zake

Uingereza ilikuwa imejaa migogoro ya urithi katika mabadiliko makali kutoka kwa Mary Mkatoliki hadi Elizabeth Mprotestanti hadi James Mskoti. Mume wa Mary, Philip wa Hispania, muda si muda alioa tena, Elizabeth wa Valois, aliyemzalia binti wawili kabla ya kufariki wakati wa kujifungua.

Mke wa nne wa Philip, Anna wa Austria, mpwa wake, hatimaye alimzalia mrithi aliyeishi hadi utu uzima, jambo ambalo lingehakikisha mwendelezo wa utawala wa Habsburg.

Sura hii inahusu mkutano wa kanisa katika mji wa Kiholanzi wa Dort, na bado wake na watoto wa Philip II wa Hispania ni sehemu muhimu ya hadithi hii. Mara nyingi sana, historia ya theolojia na historia ya kanisa husimuliwa bila muktadha wa kisiasa ambamo ilitokea. Hii inafanya ionekane kana kwamba mafundisho yanajadiliwa katika nafasi ya kufikirika mbali na maisha ya kila siku ya wanadamu wanaokula na kulala, kupenda na kupigana na kuumia na kufa. Vita vya kibutu vya kimafundisho kati ya Arminius na Wakontra-Remonstranti vilitokea ndani ya mgogoro huu wa kina kuhusu kuzaliwa kwa taifa jipya. Na ili tu tuweke maneno machache sawa: Waremonstranti ni wafuasi wa Arminius wakati huu. Wakontra-Remonstranti ni wale ambao baadaye tungewaita Wakalvini, lakini kwa kweli, pande zote mbili wakati huu walidai Calvin

na wana sababu halisi za kufanya hivyo. Lakini jambo muhimu kwao halikuwa Calvin au Luther au mtu mwingine yeyote wa Matengenezo ya Kanisa, bali uaminifu kwa Neno la Mungu katika Biblia.

Majimbo ya Muungano, yaliyojulikana pia kama Uholanzi, yalikuwa katika hali ya vita karibu ya kudumu kuanzia miaka ya 1560 na kuendelea katika mgogoro ambao ungeitwa Vita vya Miaka Themanini. Kama ilivyokuwa vita vingi vya karne ya kumi na sita, Vita vya Miaka Themanini vilihusu zaidi maendeleo ya taifa-dola la kisasa kuliko mgogoro kati ya Wakatoliki na Waprotestanti. Wakati Philip alipotawazwa kuwa Mfalme wa Hispania mwaka 1556, alikuwa na majimbo kadhaa tofauti chini ya mamlaka yake, kila moja likiwa na lugha, serikali, historia, na uchumi wa kipekee. Alikuwa Mfalme wa Hispania, Mfalme wa Ureno, Bwana wa Uholanzi, Mtawala wa Lothier, Mtawala wa Brabant, Mtawala wa Limburg, Mtawala wa Luxembourg, Margrave wa Namur, Count Palatine wa Burgundy, Count wa Flanders, Count wa Hainaut, na Count wa Artois.

Mwaka 1598, Philip alifariki na akarithiwa na mwanawe, Philip III. Kama Mfalme wa Ureno, Philip III alikuwa na shauku kubwa katika biashara na India, na nje ya mgogoro katika Nchi za Chini, Kampuni ya Uholanzi ya India Mashariki ilikuwa ikipenya katika utawala wa Ureno wa njia za biashara za India, pamoja na kuipinga Dola duniani kote. Mazungumzo kuhusu amani inayowezekana kati ya taji la Hispania na Majimbo ya Muungano yalianza kwa dhati mwaka 1607. Mazungumzo yalianza awali kwa matumaini ya amani ya kudumu, lakini mgogoro kuhusu biashara na dini ulikuwa mkubwa mno, na yote yaliyoweza kuidhinishwa ni usitishaji wa mapigano wa miaka kumi na miwili.

Pamoja na usitishaji wa mapigano kuwa hai, Waholanzi walizingatia masuala ya ndani, hasa yale yaliyokuwa ndani

ya kanisa na jinsi bora ya kufuata mapokeo ya Matengenezo ya Kanisa. Mojawapo ya masuala makuu ya mzozo lilikuwa nani aliyekuwa na mamlaka ya kuteua maprofesa katika Chuo Kikuu cha Leiden. Mrithi wa Jacob Arminius, Conrad Vorstius, alionekana na baadhi kuwa mzushi. Vorstius aliteuliwa na mmoja wa viongozi wa harakati za Kiremonstranti, Johan van Oldenbarnevelt, Mlipa-Pensheni Mkuu wa Holland (kimsingi Waziri Mkuu), lakini kutoelewana kuhusu uothodoksia wake wa kidini kulisababisha wengi ndani na nje ya nchi kuhamishia uaminifu wao kwa Maurice wa Orange aliyekuwa Mkalvini zaidi.

Kiwango cha mgogoro kinachofanana na kile kilichokuwepo kati ya Uholanzi na Hispania sasa kiliendelea katika nchi nzima, hatimaye kikisababisha kuvunjwa kwa serikali, kuuawa kwa Oldenbarnevelt, na, miongoni mwa matokeo mengine mengi, Sinodi ya Dordrecht—au kwa Kiingereza, Sinodi ya Dort.

Sinodi ni neno rasmi la baraza la kanisa. Katikati ya dhiki ya kikanisa ya miaka ya 1610, Francis van Aarssens, mtu wa heshima maarufu na mwanadiplomasia (aliyekuwa balozi nchini Ufaransa chini ya Oldenbarnevelt lakini alikuwa ameitwa kurudi mwaka 1614), alianza mazungumzo ya awali mwaka 1617 kuhusu sinodi ya kitaifa ya kuliunganisha kanisa la Majimbo ya Muungano. Pia kulikuwa na minong'ono kwamba Waremonstranti (au Waarmini) walikuwa kwa siri katika mazungumzo na Wahispania na walikuwa watawasaliti Waholanzi baada ya usitishaji wa mapigano kuisha, na hivyo sinodi ingeweza kutumika kupunguza nguvu za wale walioonekana kutokuwa waaminifu ya kutosha kwa harakati za uhuru.

Sinodi ilianza kwa ujumbe wa Waremonstranti ulioongozwa na mwanatheolojia aliyetitwa Simon Episcopius, lakini muda si muda walipigiwa kura ya kutolewa kutokana na wengi waliokuwa Wakontra-Remonstranti.

Umuhimu mkuu wa Sinodi ya Dort kwa watu leo una uhusiano mdogo na uundwaji wa taifa-dola au Vita vya Miaka Themanini. Katika siku za Wesley, mtu alipojieleza kuwa Mkalvini, haikumaanisha kwamba alishikilia maneno ya John Calvin bali, kwa namna nyingi, mafundisho yaliyokuzwa na Sinodi ya Dort. Dort iliupunguza Ukalvini hadi pointi tano kuu. Pointi hizi, hata hivyo, ni tofauti na pointi tano zilizofanywa maarufu na David Steele na Curtis Thomas kupitia akrostiki TULIP: Uovu Kamili, Uteule Usio na Masharti, Ukombozi wenye Mipaka, Neema Isiyozuilika, na Uvumilivu wa Watakatifu. Baadhi wanaona Ukalvini wa Pointi Tano ukijitokeza kutoka kwa hati ya awali, Kontra-Remonstranti ya 1611, iliyoandikwa kama jibu kwa Vifungu Vitano vya Remonstranti.

Kile ambacho ni muhimu kutambua, hata hivyo, ni kwamba upunguzaji wa Ukalvini wa Pointi Tano ambao mtu hukutana nao leo katika makanisa mengi ya Acts 29 na makanisa yasiyo ya madhehebu ni umbo lililopunguzwa la mapokeo. Halikuwa aina ya fikra za Kireformudi ambazo Wesley aliziandikia kupinga.

Pointi tano kuu za mafundisho zilizoelezwa katika Dort ni kama ifuatavyo: (1) Hukumu Kuhusu Maagizo ya Kimungu, (2) Kifo cha Kristo na Ukombozi wa Mwanadamu Kupitia Kifo Hicho, (3 na 4) Ufisadi wa Mwanadamu, Kugeukia Mungu, na Jinsi Inavyotokea, na (5) Uvumilivu wa Watakatifu.

Matokeo ya papo hapo ya Sinodi yalikuwa ya kisiasa zaidi kuliko ya kitheolojia. Johan van Oldenbarnevelt, Mlipa-Pensheni Mkuu, alikamatwa na kuuawa. Hugo Grotius na wengineo walikamatwa, na Mkuu Maurice wa Orange, mtu mwenye nguvu nyuma ya Dort, akawa kiongozi mwenye ushawishi mkubwa zaidi katika Majimbo ya Muungano. Hata hivyo, Maurice alisaidia kuchochea Vita vya Miaka Thelathini, vilivyotapakaa katika Ulaya nzima, kwa kumtia moyo mpwa wake, Frederick V, Mteule wa Palatinate, kukubali taji la

Bohemia. Haikumwendea vyema Frederick au Waholanzi katika Vita vya Miaka Thelathini, lakini mwishoni mrefu na wa damu pamoja na Amani ya Münster na Amani ya Westphalia mwaka 1648, nchi hatimaye ilikuwa huru.

Sasa, kama ilivyotajwa awali, mijadala na majadiliano yaliyotokea Dort yaliwaathiri sana Wakalvini wa Kiingereza katika wakati wa Wesley. Katika shajara ya Wesley ya tarehe 6 Julai 1741, anaandika:

Nikitafuta kitabu katika Maktaba ya Chuo cha (Lincoln), nilishusha kwa makosa kazi za Episcopius, ambazo zikifunguka kwenye maelezo ya Sinodi ya Dort, niliamini huenda ikawa na manufaa kuisoma yote. Lakini ni jambo gani lililofunuliwa hapa: sishangai laana nzito ya Mungu, iliyotuangukia Kanisa na taifa letu muda mfupi tu baadaye. Ni huruma kiasi gani, kwamba *Sinodi Takatifu* ya Trento, na ile ya Dort, hazikukaa wakati mmoja; zilizokuwa zinahusiana karibu sana, si tu kuhusu usafi wa mafundisho, ambao kila moja yake ilianzisha, bali pia kuhusu roho ambayo kwayo walitenda; ikiwa ile ya mwisho haikuzidi.¹

Huu ulikuwa mwaka uleule ambapo Wesley na George Whitefield walitengana kuhusu pointi za mafundisho ya Kikalvini, na Whitefield alifikia hatua ya kusema:

Yeye na mimi tulihubiri injili mbili tofauti; na hivyo si tu kwamba hangejiunga nami au kunipa mkono wa kuume wa ushirika, bali aliazimia hadharani kuhubiri dhidi yangu na ndugu yangu, popote alipohubiri kabisa. Bw. Hall (aliyekwenda nami) alimkumbusha ahadi aliyokuwa ameitoa siku chache tu kabla, kwamba, hata maoni yake binafsi yangukuwa nini, kamwe hangehubiri hadharani dhidi yetu. Alisema ahadi ile ilikuwa tu matokeo ya udhaifu wa kibinadamu, na sasa alikuwa na nia nyingine.²

1 Wesley, Journal Entry for July 6, 1741, katika *Works*, 19:204.

2 Wesley, Journal Entry for March 28, 1741, katika *Works*, 19:189.

Mgogoro wa kidini na kisiasa kati ya wale ambao baadaye wangeitwa Wakalvini na Waarmini ulijikita katika jinsi mtu anavyoisoma Biblia. Nchini Uingereza, hilo lilikuwa suala lenye changamoto. Kulikuwa na Biblia chache za Kiingereza, lakini hakuna iliyokuwa na mamlaka ya kifalme. Kwa sababu ya majaribio yake ya kudumu ya kuepuka migogoro kama ile iliyotokea katika Majimbo ya Muungano, Mfalme James I aliwaagiza kundi la wasomi kukusanya pamoja tafsiri mpya ya Biblia. Hili halikuwa tukio lisilo na ubishi.

SURA YA 11

Tafsiri ya King James

Biblia ambayo John Wesley aliisoma na kuisoma kwa kina kwa muda mwingi wa kazi yake haikuwa Tafsiri ya King James, au KJV, ambayo wengi wetu tungeitambua leo. Matoleo tofauti yalikuwa na makosa tofauti ya upangaji wa herufi, kama ile inayoitwa “Biblia Ovu” ya 1631, iliyochapisha vibaya mojawapo ya Amri Kumi kusomeka “Utazini,” au “Biblia Isiyo ya Haki,” iliyochapisha vibaya Waraka wa Kwanza kwa Wakorintho kusomeka “Wasio haki watarithi ufalme wa Mungu.” Iliyochapishwa awali mwaka 1611, hapakuwa na toleo lililofanana la KJV hadi mwaka 1769, wakati Benjamin Blayney alitengeneza maandishi yake yaliyosahihishwa kwa Oxford University Press. Lakini hadithi ya Tafsiri ya King James haianzi mwaka 1769 wala mwaka 1611 bali nyuma kwenye mizizi ya Matengenezo ya Kanisa. Hivyo, ili kusimulia hadithi ya Tafsiri ya King James, ni lazima turudi nyuma zaidi hadi miaka kabla ya Martin Luther kubandika Hoja Zake Tisini na Tano kwenye mlango wa kanisa la Wittenberg.

Tafsiri za Biblia kwa Kiingereza zilianza pamoja na maendeleo ya lugha ya Kiingereza yenyewe. Wafuasi wa John Wycliffe walitafsiri Vulgate ya Kilatini kwa Kiingereza, na ilienezwa kote Uingereza, lakini msingi wa jambo kwetu unaanza na toleo jipya la Erasmus la Agano Jipya la Kigiriki mwaka 1516, lijulikana kama *Textus Receptus*. Ghafila, wasomi

kote Ulaya waliweza kutumia ujuzi wao wa Kigiriki (uliokuzwa katika kusoma maandishi ya kale) ili kuangalia ukusanyaji bora wa Kigiriki cha asili, na hata kwa namna iliyo na msimamo zaidi, kuanza kuiwazia Biblia kikamilifu zaidi katika lugha yao ya nyumbani. Mmoja wa wa kwanza kufanya hivi alikuwa William Tyndale.

Aliyezaliwa mwaka 1494 katika kijiji cha Dursley huko Gloucestershire, Tyndale alikwenda Magdalen Hall, Oxford, mwaka 1506 na kisha baadaye Chuo Kikuu cha Cambridge mwaka 1517. Tyndale alikuwa na kipaji katika lugha, akizungumza kwa ufasaha Kifaransa, Kigiriki, Kijerumani, Kiebrania, Kiitaliano, Kilatini, na Kihispania, na muda wake huko Cambridge ulitokea muda mfupi baada ya kukaa kwa Erasmus mwenyewe huko pamoja na baada ya kuchapishwa kwa *Textus Receptus*. Mwaka 1523, Tyndale aliomba ruhusa kutoka kwa askofu wake kuitafsiri Biblia kwa Kiingereza kutoka lugha za asili. Askofu alikataa. Tyndale hatimaye alisafiri hadi bara na kuna uwezekano mkubwa alikuwa Wittenberg, makao ya Martin Luther, alipokamilisha tafsiri yake ya Agano Jipya mwaka 1525. Uingereza ilikuwa bado ya Kikatoliki sana, na maaskofu wengi na mamlaka hawakuikubali tafsiri ya Tyndale. Huenda angeokoka tawala za Henry na Edward na Mary kama asingeandika kijitabu dhidi ya talaka ya Henry VIII na Catherine wa Aragon, ambayo ilimkasirisha Henry kiasi kwamba tangu wakati huo, Henry alitafuta kumuua Tyndale. Mwaka 1536, Tyndale alikamatwa Antwerp na kuuawa. Tyndale alikuwa hajamaliza tafsiri yake ya Agano la Kale, lakini kazi hiyo ilichukuliwa haraka na Miles Coverdale na John Rogers na muda si muda ilichapishwa chini ya jina bandia la Thomas Matthew ili kuwalinda watafsiri.

Henry VIII, kiongozi wa kanisa lililokuwa sasa limetenganishwa kabisa na Roma, alijua kwamba alihitaji Biblia kwa Kiingereza ambayo ingeunga mkono mamlaka yake, na Chansela wake, Thomas Cromwell, aliyekuwa amefadhili kifedha Biblia

ya Matthew, alimwagiza Coverdale kuhariri toleo jipya na maudhui yoyote yanayopingika kuondolewa. Hii ilijulikana kama Biblia Kubwa, kwa kiasi kikubwa kwa sababu ilikuwa kubwa (inchi kumi na moja kwa upana kwa inchi kumi na sita na nusu kwa urefu).

Lakini kisha, kama tunavyojua, Henry alifariki na Edward alitawala kwa miaka michache tu. Mary alipopanda kiti cha enzi, wasomi wengi wa Kiingereza walikimbia (akiwemo Coverdale) na kuishia Geneva. Walihisi haja ya toleo jipya, na muda si muda Biblia ya Geneva ilizaliwa. Biblia ya Geneva ilijumuisha vidokezo vya ufafanuzi vilivyokuwa vimeathiriwa sana na theolojia ya Kikalvini ya watafsiri wake. Ilichapishwa kwa wingi na pia ilichapishwa katika toleo dogo la oktavo lenye herufi za Kirumi (kama fonti nyingi leo) badala ya herufi za Kigothi za Biblia Kubwa na Biblia ya Matthew, zilizokuwa ngumu kusoma. Biblia ya Geneva ilibuniwa kwa ajili ya kusoma kwa faragha. Vilevile, mwelekeo wa kupinga uaskofu wa watafsiri wengi ulikuwa dhahiri katika kazi nzima.

Kama jibu, Kanisa la Uingereza lilitengeneza shindani lake la Biblia ya Geneva lililoitwa Biblia ya Maaskofu, lakini kazi hii haikufikia umaarufu wa Biblia ya Geneva na ilikuwa na ukubwa na gharama za uchapishaji zilizofanya iwe vigumu kwa umma kuipata. Hata hivyo, Biblia ya Maaskofu ndiyo ilikuwa kitabu cha nchi wakati James Stuart alipokuwa Mfalme James I wa Uingereza baada ya kifo cha Malkia Elizabeth.

Katika njia ya mfalme mpya kuelekea London, kundi la wahudumu elfu moja walitia sainsi ombi la kuhoji msimamo wa sasa wa Kanisa la Uingereza na jinsi James angeliongoza kanisa akiwa mfalme. James alikuwa mtu mwenye elimu kubwa mno na alikuwa amechapisha kazi mbili muhimu za theolojia ya kisiasa alipokuwa mfalme wa Scotland, na hivyo wahudumu walihisi kwamba walikuwa na mshirika wa kweli wa majadiliano.

Hili lilipelekea kuitwa kwa Mkutano wa Hampton Court mwaka 1604.

John Wesley anaeleza Mkutano kwa namna ifuatayo:

[James] alijifanya kweli kushikilia mkutano huko Hampton Court, kati ya maaskofu kadhaa upande mmoja, na wahudumu kumi na saba upande mwingine. Naye alionekana kibinafsi hapo, si kama hakimu, bali mfuasi mkali. Aliwafedhehesha na kuwatukana wahudumu, na kuwatishia vikali, kama hawakuzingatia nidhamu ya kanisa.¹

Na bado, jambo kubwa lilitokea katika mkutano huo. Siku ya pili, John Rainolds alipendekeza kuwepo na tafsiri mpya ya Biblia kwa sababu matoleo mengine yalikuwa potovu. James aliipenda wazo hilo. Kulikuwa na vifungu kadhaa mahususi katika Biblia ya Geneva ambavyo James alihisi vilikuwa dhidi ya ufalme na jinsi alivyoelewa haki za kimungu za wafalme. James, vilevile, aliona ufanano wa kihistoria kati ya makampuni sita ya tafsiri ya Biblia mpya na watafsiri wa Septuaginti. Richard Bancroft, Askofu wa London, aliandika kanuni kumi na tano za tafsiri, zilizoidhinishwa na Mfalme James mwaka 1604. Hizi ni chache za kwanza:

1. Biblia ya kawaida inayosomwa Kanisani, inayoitwa kwa kawaida Biblia ya Maaskofu, ifuatwe, na ibadilishwe kidogo kadiri Ukweli wa asili utakavyoruhusu.
2. Majina ya Manabii, na Waandishi Watakatifu, pamoja na Majina mengine ya Maandishi, yahifadhiwe, kwa karibu kadiri inavyowezekana, sawia kama yalivyokuwa yakitumika kwa kawaida.

1 John Wesley, *A Concise History of England, from the Earliest Times, to the Death of George II* (London: R. Hawes, 1776), 3:89.

3. Maneno ya Kale ya Kikanisa yawekwe, yaani, neno Kanisa lisitafsiriwe Kusanyiko, n.k.

Wajumbe wa makampuni sita walikuwa watu wenye elimu kubwa mno na wenye busara, akiwemo Lancelot Andrewes, Mkuu wa Westminster. Katika dibaji ya Miles Smith kwa Tafsiri ya King James, anarejelea baadhi ya Biblia za lugha za nyumbani ambazo zimekuwepo kwa karne nyingi, ikiwemo “tafsiri ya Kisiria ya Agano Jipya iliyo katika maktaba za wasomi wengi zaidi.” Kwa wale wachache waliosomeshwa Oxford na Cambridge, kiasi cha kile tunachokiita sasa Kiaramaiki kilieleweka.

Smith pia anamshukuru Mfalme James kama “Mhamasishaji mkuu na Mwandishi wa kazi,” dokezo dhahiri kwa hoja ya Thomas Aquinas kuhusu kuwepo kwa Mungu.

Mojawapo ya vipengele vya kipekee vya KJV ilikuwa kutojumuishwa kwa vidokezo, ambapo kusudi lake lilikuwa kuhakikisha kwamba Tafsiri Iliyoidhinishwa haikuwakwaza wala watu wa High Church wala Wapuritani wenye msimamo mkali. Hii ni kinyume na Biblia ya Geneva na Biblia nyingine za Kiingereza kama ile ya Kikatoliki ya Douay-Rheims, iliyokuwa imetengenezwa miaka michache kabla. Kutojumuishwa kwa vidokezo ilikuwa mojawapo ya sifa zilizopelekea uhai wake wa muda mrefu kwa kuwa hakuna upande ndani ya Kanisa la Uingereza ambao ungeweza kuidai kikamilifu au kuwatenga wengine kabisa.

Matoleo tofauti yaliyochapishwa katika karne yote ya kumi na saba hayakufanana na yalikuwa na masahihisho na makosa mbalimbali. Mojawapo ya mabadiliko makubwa ya kwanza kwa maandishi yalifanywa kwa hakika na John Wesley katika *Vidokezo vya Ufafanuzi juu ya Agano Jipya*, iliyochapishwa mwaka 1755. Toleo lake lilichapishwa katika mfumo wa aya tofauti na mfumo wa mstari-kwa-mstari, ambapo kila mstari

hufanya kazi kama aya yake mwenyewe, wa toleo la asili. Dibaji ya Wesley kwa Agano Jipya imejumuishwa katika sura inayofuata. Kiini chake ni kwamba mara tu Wesley alipogundua toleo jipya la mwanazuoni wa Kijerumani Johann Albrecht Bengel la Agano Jipya la Kigiriki pamoja na vidokezo vyake, Wesley aliamua kuchapisha toleo lake mwenyewe. Maandishi ya Kigiriki ya Bengel yaliboresha sana *Textus Receptus* ya Erasmus na makampuni ya tafsiri ya KJV, hivyo Wesley aliweza kusasisha tafsiri katika maeneo karibu 12,000. Toleo la Bengel pia lilikuwa na ushawishi kwa Count Zinzendorf na Kanisa la Wamoravia, somo litakaloshughulikiwa katika sura ya baadaye.

Hakimiliki katika karne ya kumi na nane ilikuwa tofauti sana na ilivyo leo. Wesley alimnukuu Bengel lakini hakumlipa ada yoyote. Miaka kumi baadaye, mwaka 1765, Wesley alichapisha *Vidokezo juu ya Agano la Kale na Jipya*, vilivyojumuisha ufupisho dhahiri wa fafanuzi ya juzuu sita ya Matthew Henry, akiandika:

Anakubaliwa na wahukumu wote wenye uwezo, kuwa amekuwa mtu wa ufahamu wenye nguvu, wa elimu mbalimbali, wa uchaji thabiti, na uzoefu mwingi katika njia za Mungu. Na ufafanuzi wake kwa ujumla ni dhahiri na unaoeleweka, mawazo yakiwa yameelezwa kwa maneno wazi.²

Kile tunachopaswa kuelewa ni kwamba ushawishi wa KJV kwa Uingereza ulikuwa mkubwa zaidi kuliko ushawishi wake kwa Wesley. Katika *Historia ya Uingereza* yake ya juzuu nne, Wesley kamwe hatajiki tafsiri hiyo. Kwa Wesley, Biblia ilikuwa Neno la Mungu. Ilikuwa awali katika Kigiriki na Kiebrania, hivyo hizo zilikuwa lugha kuu, lakini kila mwamini anapaswa kuwa na nafasi ya kukutana na Mungu katika Maandiko, na hivyo tafsiri zilikuwa muhimu sana kwa hilo. Wesley hakutaka kila Mkristo awe mwanazuoni wa Kigiriki bali alitaka wawe watu watakatifu.

2 John Wesley, *Explanatory Notes upon the Old Testament* (Bristol: William Pine, 1765), preface.

Wesley aliiona Biblia kuwa muhimu kwa hilo. Lakini bila KJV, Biblia pekee ya Kiingereza ingekuwa ile toleo la Geneva lenye msimamo wa Kireformudi sana.

Na hivyo ni lazima tuione Tafsiri ya King James kama jambo kubwa la tafsiri, lakini si kama kitu maalum kinachopita Maandiko inayoyamo. Kwa Ukristo wa Kimaandiko ambao Wesley aliuhubiri, Maandiko yalipita tafsiri hadi kwenye moyo wa ujumbe wa Mungu kwetu.

SURA YA 12

Dibaji ya John Wesley kwa Vidokezo vya Ufafanuzi juu ya Agano Jipya

Karibu na mwisho wa mwaka 1753, Wesley aliugua sana na alilala kitandani akipona. Hili lilimpa muda wa kufanya kazi katika mradi aliokuwa akitumaini kuufikia kwa miaka mingi. Kama ilivyotajwa katika sura iliyotangulia, Wesley alitumia kazi ya mwanazuoni Johann Bengel (hapa anaitwa Bengelius) pamoja na vidokezo vya wengine, vyote vikiwa na lengo la kutoa nyenzo kwa wale waliokosa elimu rasmi lakini wakitamani kumkaribia Mungu zaidi. Hapa kuna maneno ya Wesley mwenyewe kuhusu alichofanya na tafsiri na fafanuzi yake, na kwa nini alikifanya.

1. Kwa miaka mingi nimekuwa na hamu ya kuandika na kuweka pamoja, kile kilichonijia akilini, ama katika kusoma, kufikiri, au mazungumzo, ambacho kingeweza kuwasaidia watu wenye uzito, ambao hawana faida ya elimu, katika kuelewa Agano Jipya. Lakini nimezuiliwa mfululizo kujaribu jambo lolote la aina hii, kwa hisia ya kina ya kutoweza kwangu mwenyewe: ya upungufu wangu, si tu wa elimu kwa kazi kama hiyo, bali zaidi sana, wa uzoefu na hekima. Hili mara nyingi limesababisha niache wazo hilo. Na nilipohimizwa sana, na kushawishiwa kulianza tena, bado niliazimia kulichelewesha kwa muda mrefu kadiri iwezekanavyo, ili

- (ikimpendeza Mungu) niweze kumaliza kazi yangu na maisha yangu pamoja.
2. Lakini kwa kuwa hivi karibuni nimepata wito mkubwa kutoka kwa Mungu wa kuamka na kuondoka hapa, nina hakika kwamba kama nikijaribu jambo lolote la aina hii kabisa, sipaswi kuchelewa zaidi. Siku yangu imepita sana, na (hata kwa namna ya asili) vivuli vya jioni vinakuja kwa kasi. Na nashawishika zaidi kufanya kidogo niwezacho kwa njia hii, kwa sababu siwezi kufanya jambo lingine: nikiwa nimezuiliwa, na udhaifu wangu wa sasa, kusafiri au kuhubiri. Lakini, ahimidiwe Mungu, bado naweza kusoma, na kuandika, na kufikiri. Lo, na iwe kwa utukufu wake!
 3. Itatambulika kwa urahisi, hata kutoka kwa kile nilichokisema tayari, na zaidi sana kutoka kwa vidokezo vyenyewe, kwamba havikubuniwa hasa kwa watu wa elimu; ambao wamewekewa misaada mingine mingi: na pungufu zaidi kwa watu wa uzoefu mrefu na wa kina katika njia na neno la Mungu. Natamani kukaa miguuni mwao, na kujifunza kutoka kwao. Lakini ninaandika hasa kwa watu wa kawaida wasio na elimu, ambao wanaelewa lugha yao ya mama tu, na bado wanaliheshimu na kulipenda neno la Mungu, na wana hamu ya kuokoa roho zao.
 4. Ili kuwasaidia hawa kwa kiasi kadiri niwezavyo, nakusudia kwanza kuandika maandishi yenyewe, kwa sehemu kubwa, katika tafsiri ya kawaida ya Kiingereza, ambayo ni, kwa ujumla, (kadiri niwezavyo kuhukumu) bora kwa wingi kuliko zile nilizoziona. Lakini sisemi haiwezi kuletwa, katika maeneo kadhaa, karibu zaidi na asili. Wala sitahibitisha, kwamba nakala za Kigiriki ambazo tafsiri hii ilitengenezwa kutoka kwazo, daima ndizo sahihi zaidi.

Na kwa hiyo nitachukua uhuru, kadiri hali itakavyohitaji, kufanya hapa na pale mabadiliko madogo.

5. Nina hisia kubwa hili litakuwa wazi kwa pingamizi: bali, kwa pingamizi za aina zinazopingana kabisa. Baadhi pengine watadhani, maandishi yamebadilishwa sana; na wengine, kwamba yamebadilishwa kidogo mno. Kwa wa kwanza ningeona vyema, kwamba kamwe sikukusudia, hata mahali pamoja, kuyabadilisha kwa ajili ya kubadilisha tu: bali pale, na pale tu, ambapo kwanza, maana ilifanywa bora, yenye nguvu zaidi, wazi zaidi, au yenye uthabiti zaidi na muktadha: pili, ambapo maana ikiwa nzuri sawasawa, fungu la maneno lilikuwa bora au karibu zaidi na asili. Kwa wa mwisho, wanaodhani mabadiliko ni machache mno, na kwamba tafsiri ingeweza kuwa karibu zaidi bado, najibu, hii ni kweli: nakubali ingeweza. Lakini ni lengo gani lenye thamani lingelitimiza, kuzidisha mabadiliko madogo kama hayo yasiyoongeza wala uwazi wala nguvu kwa maandishi? Hili sikuweza kujishawishi kulifanya: pungufu zaidi kwa sababu kuna, kwa fahamu yangu, sijui ni nini, ya kipekee yenye uzito na heshima katika lugha ya kale ya tafsiri yetu. Na chukulia hii ni fahamu yenye makosa, na mfano wa udhaifu wa kibinadamu; bado, je, si udhaifu unaosomeheka, kutotaka kuachana na kile tulichozoea kwa muda mrefu; na kuyapenda hata maneno yenyewe ambayo kwayo Mungu mara nyingi ameleta nguvu au faraja kwa roho zetu!
6. Nimejitahidi kuvifanya vidokezo vifupi kadiri iwezekanavyo ili ufafanuzi usitie giza au kumeza maandishi: na wazi kadiri iwezekanavyo, katika kufuatilia kusudi langu kuu, kumsaidia msomaji asiye na elimu: kwa sababu hii nimeepuka kwa makini, si tu uchunguzi wote wa kutaka kujua na wa kikosoaji, na matumizi yote ya lugha za kielimu, bali mbinu zote kama hizo za hoja na namna za usemi ambazo watu wa maisha ya kawaida hawazifahamu:

kwa sababu ileile, kwa kuwa najitahidi kuzuia maswali badala ya kuyatoa na kuyajibu, hivyo kwa makusudi nakataa kuingia ndani sana katika magumu mengi, ili nisije nikamwacha msomaji wa kawaida nyuma yangu.

7. Wakati mmoja nilikusudia kuandika tu kile kilichonijia, akilini mwangu, bila kushauriana na yeyote isipokuwa waandishi waliovuviwa. Lakini sikupata kufahamiana na nuru ile kuu ya ulimwengu wa Kikristo, (aliekwenda hivi karibuni kwenye thawabu yake,) Bengelius, ila nilibadilisha kabisa kusudi langu, nikiwa nimeshawishika kabisa lingeweza kuwa la huduma zaidi kwa kusudi la dini, kama ningetafsiri tu Gnomon Novi Testamenti yake, kuliko kuandika juzuu nyingi juu yake. Vidokezo vyake vingi bora kwa hiyo nimevitafsiri. Vingi zaidi nimevifupisha, nikiacha sehemu ile iliyokuwa ya kikosoaji tu, na kutoa kiini cha vingine. Visomeo vile mbalimbali pia, ambavyo ameonyesha kuwa na wingi mkubwa wa nakala za kale na tafsiri upande wavyo, nimeviunganisha bila wasiwasi na maandishi; ambayo, kwa namna yake, nimeyagawanya mwendo wote (ingawa sikuacha mgawanyiko wa kawaida katika sura na mistari, ambao ni wa manufaa kwa sababu mbalimbali) kulingana na jambo linalomo, nikifanya pumziko kubwa au dogo, kadiri tu maana inavyohitaji. Na hata hili ni msaada kama huo katika maeneo mengi, hata ambaye hajalijaribu kwa shida anaweza kulifikiria.
8. Vilevile ninadaiwa kwa baadhi ya matazamio yenye manufaa kutoka kwa Mihadhara ya Kitheolojia ya Dkt. Heylin: na kwa mengi zaidi kutoka kwa Dkt. Guyse, na kutoka kwa Mfafanuzi wa Familia wa Dkt. Doddridge marehemu aliyekuwa mchaji na msomi. Lilikuwa shaka kwangu kwa muda fulani, kama nisiweke chini ya kila kidokezo nilichopokea kutoka kwao jina la mwandishi ambaye kutoka kwake kilichukuliwa; hasa nikizingatia

nilikuwa nimenukuu baadhi, na kufupisha mengi zaidi, karibu kwa maneno ya mwandishi. Lakini baada ya kuzingatia zaidi, niliazimia kutotaja yeyote, ili kusiwe na kitu kinachogeuzwa akili ya msomaji kutoka kwa kushikilia karibu na lengo lililoangaliwa, na kupokea kile kilichosemwa kulingana na thamani yake ya ndani tu.

9. Siwezi kujipendekeza kiasi hicho (kutumia maneno ya mmoja wa waandishi waliotajwa hapo juu) hata kufikiri kwamba sijaanguka katika makosa yoyote katika kazi ya ugumu mkubwa kiasi hicho. Lakini dhamiri yangu mwenyewe inanihalalisha kutokuwa nimepotosha kwa makusudi kifungu chochote kimoja cha Maandiko, au kuandika mstari mmoja kwa kusudi la kuwasha mioyo ya Wakristo dhidi ya kila mmoja wao. Mungu apishe mbali nikifanye maneno ya Yesu mpole na mwenye fadhili zaidi kuwa chombo cha kupeleka sumu kama hiyo. Laiti Mungu kwamba majina yote ya vyama, na fungu na sura zisizo za kimaandiko, ambazo zimeugawanya ulimwengu wa Kikristo, zingesahaulika: na kwamba sote tungekubaliana kukaa pamoja chini, kama wanafunzi wanyenyekevu, wanaopenda, miguuni mwa Bwana wetu wa pamoja, kusikia neno lake, kunywa Roho wake, na kunakili maisha yake katika yetu wenyewe!
10. Kuhusu Maandiko kwa ujumla, inaweza kuonekana, neno la Mungu aliye hai, lililowaongoza pia mababu wa kwanza, lilikuwa, katika wakati wa Musa, limekabidhiwa kwa maandishi. Kwa hili yaliongezwa, katika vizazi kadhaa vilivyofuata, maandishi yaliyovuviwa ya manabii wengine. Baadaye, kile ambacho Mwana wa Mungu alihubiri, na Roho Mtakatifu alinena kwa mitume, mitume na wainjilisti waliandika.—Hii ndiyo tunayoiita sasa Maandiko Matakatifu: hili ndilo lile neno la Mungu lidumulo milele: ambalo, ingawa mbingu na nchi zitapita, hata herufi moja au nukta moja haitapita. Maandiko

kwa hiyo ya Agano la Kale na Jipya, ni mfumo thabiti sana na wa thamani wa kweli ya Kimungu. Kila sehemu yake inastahili Mungu; na zote pamoja ni mwili mmoja kamili, ambamo hakuna upungufu, hakuna kuzidi. Ni chemchemi ya hekima ya mbinguni, ambayo wale wawezao kuionja, wanaipendelea kuliko maandishi yote ya wanadamu, hata wawe na hekima, au elimu, au utakatifu kiasi gani.

11. Maarifa kamili ya kweli yaliambatana katika maandishi waliovuviwa na mfululizo wa hoja uliopangika kabisa, usemi makini wa maana yao, na nguvu halisi ya hisia zinazofaa. Mlolongo wa hoja katika kila kitabu umeonyeshwa kwa ufupi katika jedwali lililowekwa mbele yake, ambalo lina pia jumla yake, na laweza kuwa la manufaa zaidi kuliko kuweka hoja mbele ya kila sura; mgawanyiko wa Agano Jipya katika sura ukiwa umefanywa katika zama za giza, na kwa makosa sana; mara nyingi ukitenganisha mambo yaliyounganishwa kwa karibu, na kuunganisha yale yaliyo tofauti kabisa kutoka kwa kila moja.
12. Katika lugha ya maandishi matakatifu, twaweza kuona kina cha hali ya juu, pamoja na urahisi wa hali ya juu. Urembo wote wa mitungo ya kibinadamu huzama hadi sifuri mbele yake: Mungu hanenei kama mwanadamu, bali kama Mungu. Mawazo yake ni ya kina sana: na kutoka huko maneno yake ni ya wema usiokwisha. Na lugha ya wajumbe wake pia ni makini kwa kiwango cha juu zaidi: kwa maana maneno yaliyopewa kwao yaliendana kwa usahihi na hisia iliyotolewa katika akili zao: na kutoka hapa Luther asema, “Theolojia si chochote ila sarufi ya lugha ya Roho Mtakatifu.” Kuliielewa hili kabisa, twapaswa kuona msisitizo ulio kwa kila neno; hisia takatifu zinazoonyeshwa kwayo, na hali zinazoonyeshwa na kila mwandishi. Lakini kwa kiasi kidogo kiasi gani haya, hasa

za mwisho, yanazingatiwa! Ingawa yameenezwa kwa namna ya ajabu katika Agano Jipya lote, na ni kwa kweli pongezi linaloendelea la yule atendaye, au anenaye, au aandikaye.

13. Agano Jipya ni maandishi yote yale matakatifu ambamo Agano Jipya au agano linaelezwa. Sehemu ya kwanza ya hili ina maandishi ya wainjilisti na mitume: ya mwisho, ufunuo wa Yesu Kristo. Katika ile ya kwanza kuna, kwanza, historia ya Yesu Kristo, kutoka kuja kwake katika mwili hadi kupaa kwake mbinguni; kisha uanzishaji na historia ya Kanisa la Kikristo, kutoka wakati wa kupaa kwake. Ufunuo unatoa kile kitakachokuwa, kuhusu Kristo, Kanisa, na ulimwengu, hadi ukamilifu wa mambo yote.

Bristol Hot-Wells, Januari 4, 1754.¹

Umaarufu wa Maandiko kwa Wesley umeeleweka hasa katika miaka hamsini iliyopita kupitia ufafanuzi wa Albert Outler wa kile alichokiita Pembe-Nne ya Kiwesley: Maandiko, Mapokeo, Akili, na Uzoefu. Outler aliazima baadhi ya lugha ya hili kutoka kwa Pembe-Nne ya Lambeth ya 1888 (iliyokuwa inajulikana vyema miongoni mwa wanaekumeni wa kanisa) na kutoka kwa chanzo cha mamlaka cha sehemu tatu cha Richard Hooker: Maandiko, Mapokeo, na Akili.

Ni kwa Hooker na wanatheolojia wa wakati wake ndipo tunapogeukia katika sura inayofuata.

¹ John Wesley, *Explanatory Notes upon the New Testament* (London: William Bowyer, 1755), preface.

SURA YA 13

Richard Hooker

Kwa kuja kwa Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza, mpangilio wa matukio utatupita na kutuleta moja kwa moja hadi kwenye nyumba ya mchungaji ya Epworth ambako Susanna alimzaa John na Charles Wesley. Kabla hatujafika kwenye Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe, ile harakati kubwa kati ya taji na Bunge, kati ya Kanisa la Juu (High Church) na Kanisa la Chini (Low Church), kati ya Roundheads na Cavaliers, nataka kumtazama mwanatheolojia mmoja wa mwisho wa karne ya kumi na sita: Richard Hooker.

Mnamo mwaka 1750, John Wesley alipochapisha kwa mara ya kwanza mkusanyiko wake wa juzuu hamsini ambao baadaye uliminywa hadi juzuu thelathini ulioitwa *A Christian Library*, aliweka wakfu juzuu moja iliyoandikwa na Izaak Walton, kuhusu maisha ya Richard Hooker, Sir Henry Wotton, John Donne, na George Herbert. *A Christian Library* unastahili kufikiriwa zaidi kwa sababu ni rasilimali ya kuvutia, ambayo sasa inahifadhiwa na Wesley Center Online ya Northwest Nazarene University. Leo tunaweza kufikia kwa urahisi kazi nzima na ndani yake kuona ni maandishi yapi Wesley aliyahisi yangeweza kuwanufaisha wasomaji. Juzuu nyingi zimejaa maisha ya watu mashuhuri, kama juzuu ya kumi na tano. Hata hivyo, kama ilivyo kwa kila kitu Wesley alichochapisha, lengo la maandishi haya si kuingia

ndani ya mfumo wa fikra za kitheolojia bali kutoa fursa kwa watu kukua katika utakatifu.

Mkazo wetu katika sura hii utakuwa juu ya Richard Hooker, ambaye maisha yake yalikuwa mafupi lakini ushawishi wake ulikuwa mkubwa. Hooker aliweza kueleza theolojia ya pekee ya Kiingereza ambayo iliunganisha mapokeo ya Kireformed ya bara pamoja na hali halisi za Kanisa la Elizabeth. Kama Wesley karibu miaka mia mbili baadaye, Hooker alijibu shinikizo la Wacalvini kwa maono wazi ya Kanisa la Kiprotestanti nchini Uingereza yaliyoinua Maandiko pamoja na mfululizo na yaliyopita. Kama Izaak Walton anavyoandika, katika kitabu kilichochapishwa upya na Wesley, “BWANA RICHARD HOOKER alizaliwa Heavy-Tree, karibu na Exeter, karibu mwaka 1553, kwa wazazi ambao hawakuwa mashuhuri kwa asili yao au utajiri, kama walivyokuwa kwa wema wao na bidii yao, na baraka ya Mungu juu ya hayo yote mawili.”¹

Hooker alikulia wakati wa utawala wa Malkia Elizabeth. Matukio ya kisiasa ya msingi ya utawala wa Elizabeth, kama Sheria ya Ukuu (Act of Supremacy) na Sheria ya Umoja (Act of Uniformity) (zilizojadiliwa katika Sura ya 9), zilimwamba Hooker lakini pia zilimpa muktadha na kanisa lililostahili kutetewa. Sheria ya kanisa ilitangazwa na mamlaka makubwa kuliko Hooker, lakini aliona uwezekano wa kueleza mantiki ya sheria hizo kwa namna ambazo zingeshughulikia wasiwasi wa Wapuritani waleile ambao baadaye wangemwomba Mfalme James akiwa njiani kwenda London, kama ilivyotajwa katika Sura ya 11.

Kazi kuu ya Hooker iliitwa *The Laws of Ecclesiastical Polity*, iliyochapishwa kwa mara ya kwanza mwaka 1593. Anaeleza

1 Izaak Walton, *The Lives of Dr. John Donne, Sir Henry Wotton, Mr. Richard Hooker, Mr. George Herbert, and Dr. Robert Sanderson* (London, 1675), 10.

katika utangulizi wake hasa kile maandishi yanahusu na kwa nini alitaka kuyaandika:

Ingawa kwa sababu nyingine yoyote isiyokuwapo, lakini kwa hili—kwamba vizazi vijavyo viweze kujua hatukuruhusu mambo kupita ovyo kupitia ukimya kama katika ndoto—kwa hili ninaandika, nikiwapa vizazi vijavyo hesabu ya hali ya sasa na uanzishaji wa kisheria wa Kanisa la Uingereza, na utetezi wa wale ambao wamepigana kwa juhudi kubwa kulihifadhi na kulilinda.²

Hooker aliweza kuchapisha Vitabu I–V katika maisha yake. Vitabu vingine vitatu vipo ambavyo uandishi wake unabishaniwa, ingawa bado vilikuwa na ushawishi juu ya Kanisa la Uingereza. Kitabu cha kwanza kinaangazia swali kuhusu sheria yenyewe, kikitoka kwenye dhana za sheria ya asili hadi madai kuhusu utoshelevu wa Maandiko. Kitabu cha pili kinajadili Maandiko hata zaidi na kinaangalia swali la kama Maandiko peke yake yanaweza kutawala vitendo vyote vya wanadamu. Kitabu cha tatu kinaangalia jinsi Maandiko yanavyoweza kusaidia katika kutawala mfumo wa kanisa, hasa swali la kama Maandiko yanatoa kielelezo kisichobadilika cha mfumo wa kanisa ambacho Wakristo wanapaswa kukijitahidia daima. Kitabu cha nne kinahama kutoka muundo wa kanisa hadi liturujia, au namna kanisa linavyoabudu. Liturujia na mfumo wa kanisa vinaweza kuonekana kama vitu viwili tofauti sana, lakini hivyo siyo jinsi watu katika karne ya kumi na sita walivyoyaelewa mambo. Hooker alikuwa akijibu hoja kuhusu umbo la kanisa. Hoja moja iliyozoeleka ilidai kwamba mfumo wa kanisa la Kiingereza ulikuwa umechafuliwa kutokana na taratibu, ibada, na sherehe za Kipapa. Mwanzo wa Kitabu cha IV unatoa ladha ya hoja yake na mtindo wake mzuri wa uandishi:

2 Richard Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, mh. Arthur Stephen McGrade (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), preface.

Vile ulivyokuwa unyenyekevu wa kale na ulaini wa roho ambao wakati mwingine ulitawala duniani, hata wale ambao maneno yao yalikuwa kama maono ya kinabii miongoni mwa wanadamu yaonekane daima kusita kutoa hukumu dhidi ya jambo lolote lililopokelewa hadharani katika Kanisa la Mungu, isipokuwa kama lilikuwa ovu wazi kwa ajabu; kwa kuwa hawakuegemea sana kwenye ukali ule, unaofurahia kukemea mambo madogo kabisa unayoyaona yaliyokosea, kama walivyoegemea kwenye ile huruma isiyotaka kutazama jambo lolote ambalo wajibu unailazimisha kulikemea. Hali ya zama hizi za sasa, ambamo bidii imezamisha huruma, na ujuzi umezamisha unyenyekevu, sasa haitamruhusu mtu yeyote kushangaa lolote atakalosikia likikemewa na yeyote yule.³

Kitabu cha V kinahusu fadhila na maisha ya Kikristo na ni kirefu kuliko vitabu vinne vya kwanza vikiunganishwa pamoja. Kitabu cha V kina sifa kadhaa za ajabu, lakini kwa kuwa Wesley hakukinukuu moja kwa moja kamwe, hakina umuhimu wa pekee kwa mjadala huu.

Badala ya kuingia katika maelezo zaidi, nataka kugeukia maelezo ya Richard Heitzenrater kuhusu Hooker katika maandishi yake ya kawaida, *Wesley and the People Called Methodists*, maandishi ya utangulizi katika seminari nyingi za Kimethodisti au Kiwesley. Heitzenrater anaandika:

Richard Hooker alichukua jukumu la kutoa ufafanuzi wa mfumo wa kanisa na mafundisho katika kazi iliyokuwa ufafanuzi dhahiri wa Makubaliano ya Elizabeth, *The Laws of Ecclesiastical Polity*. Katika kazi yake, Hooker kwanza anainua swali muhimu kuhusu ni mamlaka gani yangepaswa kuwa kwa ajili ya kujibu maswali ya msingi ya muundo na fikra za kikanisa. Jibu lake, akijua mwenyewe akitembea mstari kati ya nguzo za fikra za siku zake (kuwa kielelezo cha mapokeo ya kupatanisha, ya *via media* ya Kanisa la Uingereza), lilikuwa la sehemu tatu:

3 Hooker, *Laws of Ecclesiastical Polity*, bk. 4, chap. 1.

(1) **Maandiko** (lakini si kama yalivyotumiwa na Wapuritani) yanatoa chanzo kikuu cha ukweli na kipimo cha msingi cha usahihi wa Kikristo, lakini hayakupaswa kutumiwa kwa namna ya uelewa wa Wapuritani wa *sola scriptura*—maandiko hayakuwa kitabu cha mwongozo kilichotoa majibu mahususi kwa maswali yote, ya kufuatwa hadi herufi: kufanya mambo yote yaliyofafanuliwa hapo, kuacha mambo yote yasiyopatikana hapo. Hooker alipendekeza kwamba maandiko, chanzo cha msingi cha ukweli, yangepaswa kuonekana yakiwa nzima na yangeweza kutoa miongozo ya fikra na vitendo katika maeneo mengi. (2) **Mapokeo** (lakini si kama yalivyotumiwa na Wakatoliki wa Kirumi) yanatoa mtazamo wa maisha na fikra kutoka karne za mwanzo kabisa za Ukristo, zilizo karibu zaidi na usafi wa ushuhuda wa kitume na zilizo na uwezekano mkubwa zaidi kuwa (katika makubaliano yake) tafsiri na ufafanuzi halisi wa ushuhuda wa kibiblia—hakika *si* wa kuheshimiwa sawasawa na maandiko (kama Baraza la Trent lilivyokuwa limeamuru), na kwa namna yoyote ikiwa imezuiliwa kwa karne chache za kwanza za kanisa, ukiondoa “uvumbuzi mpya” wa kanisa la zama za kati. Hooker aliona thamani ya mapokeo kama maelezo ya mapema yenye mamlaka ya kweli za kimaandiko. (3) **Akili** (lakini si kama ilivyotumiwa na Waplato) inatoa njia ambazo kwazo maandiko na mapokeo vinaweza kuchunguzwa na kueleweka na watu wenye fikra—ukweli uliofunuliwa wakati mwingine unaweza kuwa juu ya akili, lakini hauwezi kamwe kuwa kinyume na akili. Hooker alikuwa tayari kutambua uhusiano kati ya ufunuo na akili kama vyanzo na vipimo vya ukweli ili kuendeleza mafundisho yaliyokuwa yenye mantiki na yenye kuaminika. Ufafanuzi wa Hooker wa theolojia na mfumo wa kanisa ulitoa muhtasari dhahiri na utetezi wa *via media* na Makubaliano ya Elizabeth kwa vizazi vijavyo. Kufikia karne ya kumi na nane, Hooker alikuwa mamlaka ya kawaida. *Advice to a Young Clergyman* (1735) ya Samuel Wesley inadhania kwamba kasisi yeyote anayetarajia atakuwa na msingi imara katika Hooker, na muundo wa John

Wesley mwenyewe wa mamlaka una deni dhahiri kwa mtazamo wa Kihookeri ambao ulikuwa umeenea kufikia siku zake.⁴

Wasifu wa Hooker uliorekebishwa na Wesley unaepuka mazungumzo mazito ya theolojia na badala yake unaangazia tabia zake za maisha na utakatifu wake, lakini mahali pengine katika *History of England* yake, Wesley anamuelezea Hooker (pamoja na Sir Walter Raleigh) kama “miongoni mwa waboreshaji wa kwanza wa lugha yetu.” Kwa lugha bila shaka anamaanisha Kiingereza. Mahali pengine, katika utetezi wa shauku, Wesley analitumia jina la Hooker:

Lakini unauliza, “Je, Mungu amewahi kutuamuru kufanya hivi?” Naamini hajaamuru wala kukataza katika Maandiko. Lakini basi kumbuka, “kwamba Maandiko” (kutumia maneno unayoyanukuu kutoka kwa “Hooker wetu mwenye elimu na busara”) “siyo kanuni pekee ya mambo yote, ambayo, katika maisha haya, yanaweza kufanywa na wanadamu.”⁵

Hooker alifariki akiwa kijana, na kwa namna fulani kanisa alilolipenda na kulijenga lilikuwa karibu kufa pia hivi karibuni. Kati ya wakati wa Hooker na kuzaliwa kwa Wesley palikuwa na Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza, tukio ambalo halisemwi mara kwa mara katika muktadha wa Kimarekani lakini ambalo lilizumba pande zote mbili za Atlantiki kwa kiasi kikubwa sana. Uingereza ilikuwa imekuwa na vita vya ndani hapo awali kati ya wadai mbalimbali wa taji; Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vilikuwa vya kipekee kwa kuwa badala ya kuweka mfalme dhidi ya mfalme, Bunge liliinuka dhidi ya mfalme. Kwa nini? Ni aina gani ya hoja zingeweza kuwaweka Waingereza dhidi ya wenyewe?

4 Richard P. Heitzenrater, *Wesley and the People Called Methodists*, 2nd ed. (Nashville: Abingdon Press, 2013), 10.

5 Wesley, “The Principles of a Methodist Farther Explained”, katika *Works*, 9:203.

SURA YA 14

Njia ya Kuelekea Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe

Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza vilitokea chini ya karne moja kabla ya kuzaliwa kwa John Wesley. Mzozo na jibu kwa mzozo huo viliumba ulimwengu aliomoishi, na hatuwezi kumuelewa yeye au Umethodisti wa awali bila uelewa wa juu juu wa kipindi hiki. Hata hivyo, Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe havikutokea katika ombwe. Sababu za moja kwa moja za vita zinachanganya dini na siasa kwa namna za kipekee. Sura hii ni ndefu kiasi, ikiwa na majina mengi kuliko kawaida, lakini itatoa hisia ya mandhari changamano, hata katika umbo lililorahisishwa, ya nchi na kanisa lililo karibu na vita.

Katika *History of England* yake, John Wesley anaanza maelezo yake ya utawala wa Charles I kwa maneno yafuatayo: “Watawala wachache wamepanda kiti cha enzi wakiwa na faida zinazoonekana zaidi kuliko Charles, na hakuna aliyewahi kukumbana na magumu zaidi.”¹

Maneno haya yangeweza pia kuielezea Uingereza, Scotland, Ireland, na Wales katika mwanzo wa karne ya kumi na saba. Mbinu mpya za kilimo zilikuwa zikileta mavuno makubwa kote

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:110.

nchini. Vilevile, koloni la Jamestown lingeonekana kuashiria mambo makubwa kwa nchi.

Charles hakutakiwa kuwa mfalme. Alikuwa mwana wa pili wa James VI (kabla hajafanywa Mfalme wa Uingereza) na Anne wa Denmark. Kaka yake mkubwa, Henry, alikwenda na baba yake Uingereza mwaka 1603, baada ya kifo cha Malkia Elizabeth. Charles alikuwa mdogo (alikuwa na ugonjwa wa rikiti utotoni) wakati kaka yake mkubwa alikuwa mwenye nguvu na jasiri. Hata hivyo Henry alifariki kwa homa ya matumbo akiwa na umri wa miaka kumi na nane, na Charles aliachwa kama mrithi wa Uingereza na Scotland. Charles alifurahia vitabu na gofu (akishikilia mizizi yake ya Kiscotland) na aliweka shajara ya imani yake. Hakutakiwa kuwa mfalme. Hata alipokuwa amefanywa mrithi kwa sababu ya kifo cha Henry, Mfalme James I hakuwa baba aliyekuwapo sana. James alitumia muda na marafiki zake na kuandika vitabu vya kiada kwa mwanawe kuhusu jinsi ya kuwa mfalme, lakini huo ndio ulikuwa kina cha mapenzi yake.

Kwa miaka mingi, palikuwa na mipango ya Charles kumwoa Maria Anna wa Hispania, binti ya mtawala wa Habsburg Philip IV. Kwa sababu ya kutokuwa na uwezo wa “rafiki” wa Mfalme James, Duke wa Buckingham (mada kuu ya miaka ya mwanzo ya utawala wa Charles), uchumba ulivunjika. Waingereza waliutazama mpaka wa kaskazini wa Hispania na waliweza kufikia uchumba na binti mdogo zaidi wa Henri IV wa Ufaransa.

Charles alimwoa Princess Henrietta katika Siku ya Mei, 1625, nje kidogo ya Notre Dame kwa kutokuwapo, akiwa na Duke de Chevreuse, binamu wa mbali wa Charles, akimwakilisha na kuruhusu harusi ya Kikatoliki kufanyika. Mwezi mmoja baadaye, harusi ya pili ilifanyika, ingawa kufikia wakati huu James alikuwa amefariki na Charles alikuwa mfalme mpya.

Uingereza na Scotland ambazo sasa Charles aliziitawala zilikuwa zimebadilika sana hata tangu wakati wa Elizabeth. Elizabeth alikuwa mwanasiasa wa ajabu aliyeweka watu wachache karibu naye na hivyo aliweza kusawazisha matarajio ya mabarauni na watukufu kote nchini. James I alikuwa na vipenzi vilivyobadilika kwa miaka. James angefanya harusi za fahari kwa watu aliowajua kidogo tu. Pia inaarifiwa kwamba alitembelea vitanda vya wanaoana mapema asubuhi siku iliyofuata na akakaa chumbani mwao bila mwaliko. James aliwapa vipenzi vyake vyeo na ardhi na fedha, hakuna zaidi ya George Villiers, mwana wa mtu mdogo aliyevuta umakini wa Mfalme na hivi karibuni alipewa nguo na fedha. Villiers alifanywa earl, marquess, na hatimaye alipewa cheo cha Duke wa Buckingham. Mijadala imeendelea tangu wakati wa James I kuhusu hali halisi ya uhusiano wa mfalme na Buckingham.

Mtindo wa maisha ya fahari ya Buckingham, pamoja na wakwe zake Wakatoliki, uliwakilisha Uingereza mpya iliyokuwa na mwelekeo wa wazi wa Kihispania. Watu wengi wakati huo, pamoja na wanahistoria wengi leo, wanadhania palikuwa na kipengele cha kingono katika uhusiano wao, kama inavyothibitishwa katika baadhi ya barua na ripoti za mashahidi. Hili pia liliingia katika wazo kwamba Uingereza ilikuwa ikibadilika na ilikuwa ikipotoshwa na mawakala wa Kihispania na Kipapa.

Licha ya kasoro zake (na Wesley aliziona nyingi za hizo), James I alikuwa mwanasiasa aliyewatuliza wale waliokuwa wakichukizwa na hali iliyokuwapo nchini Uingereza na Scotland, hasa Bunge.

Charles hakuwa na vipawa vya baba yake. Baada ya kifo cha James, Duke wa Buckingham alibaki mwenye ushawishi katika baraza la mfalme. Charles hakuwa karibu na Malkia Henrietta katika miaka ya mwanzo ya ndoa yao na miaka ya mwanzo ya utawala wake, lakini alikuwa karibu na rafiki wa baba yake.

Buckingham alikuwa ametajwa kuwa Lord Admiral muda mfupi kabla ya kifo cha James, na katika nafasi hiyo, haraka yake na kutokuwa na uwezo wake kulisababisha majanga kadhaa ya kibahari na kijeshi. Majanga haya yote yaligharimu fedha—nyingi sana. Janga lililosumbua hasa lilikuwa jaribio la Buckingham la kuwalinda Wahuguenoti Waprotestanti wa Kifaransa huko La Rochelle, ambalo liliharibiwa na kuleta uhusiano wenye baridi zaidi kati ya Uingereza na Ufaransa na kati ya Bunge na Mfalme.

Wesley anaeleza kwa kina mzozo kati ya Buckingham na Baraza la Wakuu (Commons) katika historia yake. Buckingham alikuwa admiral na jenerali duni na alipoteza mara nyingi, hivyo Baraza la Wakuu halikumuunga mkono, lakini Charles bado alimuunga mkono. Bunge lilikataa kuruhusu kodi kutoka kwa mfalme isipokuwa maswali kuhusu Buckingham yangeshughulikiwa, na mfalme alikataa kuyashughulikia. Charles, akifuata ushawishi wa baba yake, alidhani kwamba wafalme walikuwa juu ya kila mtu na hawajibiki kwa yeyote isipokuwa Mungu. Bunge lilikuwa na kamba za mfuko, lakini Charles alipata njia nyingine za kufadhili kushindwa kwake kijeshi, kuu kuliko zote ikiwa ni mzozo wa mkopo wa kulazimishwa wa 1626, ambao ulikuwa mwanya ambao Charles aliupata wa kupata ufadhili kutoka kwa watu. Kama mwanya wowote mzuri, ulikuwa halali kabisa, na wapinzani wa kibunge walipojaribu kushtaki mahakamani ili kuubatilisha, Charles alishinda kesi.

Mwaka 1628, Duke wa Buckingham aliuawa na askari wa zamani wake. Hili lilimbadilisha Charles kwa kiasi kikubwa. Kuanzia na hayo, lilimrudisha kwa mke wake. Baridi ya miaka michache ya kwanza ya ndoa yao sasa iligeuka kuwa upendo wa kweli.

Wesley anakubaliana na vitendo vya Charles baada ya kifo cha Buckingham kwa kumleta Sir Thomas Wentworth (hivi karibuni Earl wa Strafford) na William Laud (hivi karibuni Askofu Mkuu

wa Canterbury) kama washauri. Wesley anamuita Laud “mkali, mgumu, makini, na mwenye bidii,” sifa zote chanya kwa Wesley, na hata hivyo Wesley pia aliona “tamaa ya Laud ya kushikilia [sherehe za Kanisa] isiyo na busara na ya kupita kiasi.”²

Kifo cha Buckingham pia kilimwongoza Charles kulivunja Bunge na kutoliita tena kwa muongo mmoja, kipindi kinachojulikana kama Utawala Binafsi (Personal Rule). Wakati huu katika historia ya Kiingereza, hapakuwa na nyakati maalum za uchaguzi wa kibunge. Bunge lilikuja lilipoitwa na mfalme. Wanaume walichaguliwa kote nchini, mara nyingi kihalisi kwa kusimama katika uwanja wa mji na kuomba uungaji mkono. Jukumu kuu la Bunge lilihusu kodi, lakini kama Charles alivyokuwa amegundua tayari kwa tukio la mkopo wa kulazimishwa, mfalme alikuwa na mamlaka ya kukusanya fedha; njia moja iliitwa haki yake ya kifalme (prerogative), ambayo itakuwa suala kuu hivi karibuni.

Ni muhimu kukumbuka kwamba wakati wa Utawala Binafsi wa Charles, katika bara la Ulaya, kiini cha Vita vya Miaka Thelathini kilikuwa kikifanyika, ikiwa na askari wengi kutoka Uingereza na Scotland wakipigana pande zote mbili za mzozo. Wakati mwingine vita hivi vinaitwa Vita vya Dini, lakini palikuwa na Waprotestanti pande zote mbili na Wakatoliki pande zote mbili. Charles alijaribu kuiweka Uingereza nje ya mzozo kwa sababu hakutaka kuita Bunge ili kukusanya kodi za kuunga mkono jeshi.

Mwaka 1633, Charles alimteua William Laud Askofu Mkuu wa Canterbury kuchukua nafasi ya George Abbot wa Kipuritani, ambaye alikuwa Askofu Mkuu tangu 1611. Uwepo wenyewe wa Abbot ulikuwa umeweza kutuliza sauti za Kireformed nchini Uingereza. Laud alikuwa na mtazamo wa kiliturujia zaidi wa kanisa kuendana na imani za Kiarmini, ambazo wakati huo

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:123.

nchini Uingereza zililinganishwa na Upapa au Ukatoliki wa Kirumi. Vilevile, Laud alikuwa na tabia ya mkorofi iliyowakera watu haraka. Kazi ya Laud katika kanisa ingekuwa sababu kuu ya Vita vya Maaskofu (Bishops' War) kati ya Uingereza na Scotland (ambazo bado zilikuwa falme mbili tofauti zikiwa na mfalme yule yule), lakini Laud hakustahili lawama yote.

Wesley anafuatilia mizizi ya Vita vya Maaskofu nyuma hadi 1633 wakati Charles alipojaribu kupokea haki ya kifalme kutoka Scotland ambayo alikuwa akiipokea Uingereza tangu alipovunja Bunge baada ya kifo cha Buckingham. Ilikuwa kura yenye mzozo. Pande zote mbili zilidai ushindi, lakini Charles alimaliza jambo na kupata maadui wapya huko Edinburgh.

Katika historia yake, Wesley pia anachukua dakika kuongeza njama ya Kardinali Richelieu, akidhania kwamba mikono yake ilihusika katika kuchochea uovu. Njama na uvamizi vilikuwa daima akilini mwa watu nchini Uingereza, na Ukatoliki ulitumika kama kitu cha kutisha kwa ushawishi wa kigeni na uvamizi.

Mwaka 1635, Laud alianza kutetea matusi ya madhabahu (altar rails) makanisani. Hili linaonekana jambo dogo leo, lakini lilionwa kama tusi kubwa kwa wengi nchini Uingereza. Wengine hata walimchukulia Laud kama farasi wa Troy ambao kwao Upapa ungeweza kuingia Uingereza. Uhasama mkubwa ulikuwa ukichocheka dhidi ya Laud pamoja na dhidi ya Malkia Henrietta Maria, ambaye Ukatoliki wake binafsi ulikuwa wa hadhara sana. Aliwafanya Misa kuadhimishwa mara kwa mara na akawahimiza mabalozi Wakatoliki kuhudhuria na kushiriki. Hata kulikuwa na ghasia London mwaka 1638 baada ya balozi wa Hispania kuandamana siku ya Alhamisi Takatifu.

Charles hakusaidia mambo kwa tamaa yake ya kuyafanya matendo ya kidini ya Scotland yawe sambamba zaidi na Kanisa la Uingereza. Kanisa la Scotland, au Kirk, lilikuwa limeanzishwa pamoja na Mfalme James kwa misingi ya Kireformed zaidi kuliko

kanisa la Uingereza. Vilevile, Scotland iliunganishwa na Kirk kwa namna ambazo vinginevyo ingegawanyika. Nyanda za Chini (Lowlands) zilizungumza Anglo-Scots (fikiria Robert Burns) wakati Nyanda za Juu (Highlands) zilizungumza Kigaeli kama Ireland. Charles alitaka kuleta Kirk sambamba na kanisa la Kiingereza, na hivyo alimwagiza Laud kuandika kitabu cha sala cha Kiscotland. Mnamo Oktoba 1636, Baraza la Siri la Scotland (kimsingi baraza la mawaziri la nchi) liliamuru kupitishwa kwa kitabu kipya cha sala. Hili halikwenda vizuri.

Baada ya liturujia kusomwa, kulikuwa na ghasia na maearl waliinuka dhidi ya kitabu kipya cha sala. Baadhi ya mabadiliko aliyoyafanya Laud yamedumu na yalianzishwa na Charles II katika *Book of Common Prayer* ya 1662 ambayo Wesley aliisoma na kuitumia, ikijumuisha mwisho wa Sala ya Bwana: “Kwa kuwa ufalme ni wako, na nguvu, na utukufu, hata milele. Amina.” Waskotland walikuwa na tatizo na liturujia lakini hasa na jukumu la maaskofu. Kanisa la Scotland halikuwa na maaskofu, na Charles alitaka maaskofu. Maaskofu wapya nchini wangepunguza nguvu ya maearl na malordi, hivyo watu kutoka tabaka zote walipinga kitabu cha sala. Mwaka 1638, kamati ya watukufu iliuanzisha Agano (Covenant), ambalo lilihimiza ungamo la imani lililotiwa saini na baba yake Charles mwaka 1581, ambalo liliunga mkono Kanisa la Scotland na Ufalme wa Stuart. Agano lilikuwa na Mungu, si na Charles. Wana-Agano (Covenanters) waliuanzisha mkutano wao wenyewe na walikutana Glasgow mwezi Novemba 1638 kupinga kitabu cha sala.

Hili hatimaye lilipelekea Vita vya Maaskofu kati ya Wana-Agano na Mfalme Charles. Ingawa Uingereza ilikuwa kubwa zaidi kwa mbali, Waskotland walikuwa wamefundishwa na kufadhiliwa vizuri zaidi na walikuwa na jenerali katika Alexander Leslie, ambaye alikuwa amepigana na Mfalme Gustavus Adolphus wa Sweden katika Vita vya Miaka Thelathini na alielewa baadhi ya mbinu za ubunifu za Adolphus. Kwa sababu ya changamoto

ambayo Waskotland waliileta, Charles ilibidi alirudishe Bunge ili kukusanya fedha mwezi Aprili 1640. Hata hivyo, Mpuritani imara aliyeitwa John Pym na wengine bungeni walikataa kumpa mfalme mamlaka ya kutoza kodi isipokuwa Charles angejibu maswali kuhusu kipengele kimoja cha haki yake ya kifalme kiitwacho fedha ya meli (ship money), ambacho kilikuwa ada kwa watu wanaoishi pwani. Baada ya wiki tatu, Charles alilivunja lile lililojulikana kama Bunge Fupi (Short Parliament). Hakuwa akifika popote lakini bado alihitaji fedha.

Mwishoni mwa 1640, Charles aliita Bunge tena, akitumaini kwamba vipengele vya kimsimamo mkali vingekuwa havipo wakati huu. Alikosea vibaya sana. Zaidi ya watu 15,000 walitia sainsi Ombi la Mzizi na Tawi (Root and Branch Petition) lililowasilishwa kwa mfalme, ambalo liliita kukomeshwa kwa maaskofu, miongoni mwa madai mengine mengi. Halikufanikiwa lakini lilionyesha nguvu na ukali wa Bunge hili jipya. John Pym sasa alikuwa mjumbe mwenye ushawishi zaidi na alikuwa akimchokoza Charles. Sir Thomas Wentworth, sasa Earl wa Strafford, alikuwa amerudi kutoka wadhifa Ireland na alimshauri Charles kwamba angepaswa kuwakamata wachocheaji wa kibunge. Charles alisita, na Pym aliamuru kukamatwa kwa Strafford, ambaye alipelekwa Tower of London. Nguvu ya Bunge wakati huu ilikuwa kubwa kiasi kwamba walipitisha kile kinachoitwa Mswada wa Kulaani (Bill of Attainder), ambao uliruhusu kunyongwa kwa Strafford bila kesi, na Charles hata aliutia sainsi. Baada ya kunyongwa kwa Strafford, Bunge lilianza kumfadhili Charles, lakini pia walianza kutoa madai zaidi, na Charles aliendelea kukubali. Lakini kwa kuzuka kwa Maasi ya Ireland mwezi Oktoba 1641, shinikizo lilipanda kwa kiasi kikubwa. Kama palikuwa na kitu chochote Bunge na mfalme wangeweza kukubaliana juu yake, ni kwamba wote wawili waliwachukia Waayalandi. Kila upande ulijua jambo lilihitaji kufanyika na jeshi lilihitaji kukusanywa, lakini hakuna upande uliouamini upande mwingine na jeshi hilo.

Wafuasi wa Bunge walihofu Charles angewasaga kwa jeshi lake la Kiayalandi, na vivyo hivyo.

Wakati hili likiendelea, makundi yenye chuki dhidi ya Wakatoliki na dhidi ya maaskofu yaliendelea kukua London, yakisababisha baadhi ya maaskofu kuogopea maisha yao na hivyo kutohudhuria vikao vya Baraza la Malordi (House of Lords). Charles alidhani kwamba hili ndilo lilikuwa suluhisho lake kwa tatizo la Bunge. Alidhani angeweza kubatilisha matendo ya Bunge Refu (lisilo refu sana) kwa sababu wajumbe wote wa Malordi hawakuwa wameketi. Maaskofu kumi na wawili walitia sainsi ombi la Charles, lakini wote walikamatwa hivi karibuni.

Hatimaye, mnamo Januari 3, 1642, Charles aliandaa makala ya uhaini dhidi ya Edward Montagu, Earl wa Manchester, na Wajumbe Watano wa Bunge, akiwemo John Pym. Wakati huo, Bunge lilikutana katika Kanisa la Mtakatifu Stephen, mahali penye msongamano si mbali na Whitehall Palace. Sajini wa Silaha (Sergeant at Arms) alipeleka makala hayo Bungeni bila jibu lolote. Siku iliyofuata, Charles mwenyewe aliandamana mbele ya kundi la askari na watumwa wa kifalme ndani ya Bunge akiwa na mipango ya kuwakamata wanaume waliotuhumiwa. Mfalme aliingia na kumwomba Spika kiti chake. Hakuna mfalme aliyewahi kuingia katika Baraza la Wakuu. Spika alisogea kando, hakuwa na uhakika la kufanya. Kisha mfalme aliketi na kutangaza watu aliotaka kuwakamata na akaomba waje mbele. Hakuna sauti iliyotolewa. Aliuliza tena; bado kimya tu. Kisha Spika wa Baraza, William Lenthall, alisema akiwa amepiga magoti, “Inaweza kumpendeza Mfalme wako, sina macho ya kuona wala ulimi wa kuzungumza mahali hapa isipokuwa kama Baraza linavyopendezwa kunielekeza, ambaye mimi ni mtumishi wake hapa.” Mfalme akajibu, “Ndege wangu wote wameruka.” Hakuna aliyekuja mbele. Pym na wengine walikuwa wamepewa habari na walikuwa wamejificha.

Akiwa amevunjika moyo, mfalme aliondoka katika Baraza la Wakuu na kuondoka London. Bunge lilipitisha haraka seti ya sheria zikichukua utawala wa London. Kwa kuingia Bungeni, Charles alikuwa amewachukiza hata wafuasi wake. Bunge na Charles walikuwa na mazungumzo ya kupeana na kupokeana kwa miezi. Hatimaye, hata hivyo, ilizidi kwa Charles. Charles alijibu Bunge kwa namna ifuatayo:

Iwapo nitatoa madai haya, alisema, katika jibu lake, ningeweza kuhudumiwa nikiwa na mikono mitupu; ningeweza kubusiwa mkono wangu, cheo cha enzi kuendelezwa kwangu, na mamlaka ya mfalme yakidokezwa katika mabaraza yote mawili ya bunge, yangeweza bado kuwa mtindo wa amri zenu; ningeweza kuwa na panga na nyenzo zikibebwa mbele yangu, na kujifurahisha kwa kuona taji na fimbo ya enzi (ingawa hata vijiti hivi havingestawi kwa muda mrefu, mzizi ulioota juu yake ulipokufa); lakini kuhusu nguvu ya kweli na halisi, ningebaki tu kuwa nje, picha tu, ishara tu ya mfalme.

Akitoa maoni juu ya maneno haya, Wesley aliandika: “Vita kwa masharti yoyote, hivyo basi viliteuliwa kuwa bora kuliko amani hiyo ya aibu.”³

Ilikuwa namna gani ya vita hivi? Vilibidumu muda gani, na viliumbaje taifa?

3 Wesley, *Concise History of England*, 3:186.

SURA YA 15

Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza

Mnamo 1910, Profesa wa Regius wa Historia ya Kisasa katika Chuo Kikuu cha Oxford, Charles Harding Firth, alitoa hotuba huko Cambridge iliyoitwa “Ulinganifu Kati ya Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza na vya Kimarekani.” Firth aliona ulinganifu miongoni mwa wahusika na miongoni mwa baadhi ya mazingira ya mzozo, lakini ulinganifu mkuu wa kuonyeshwa ulikuwa kwamba Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza na vya Kimarekani vilifanya wahusika binafsi katika mzozo kuwa maarufu kiasi cha kuumba fahamu ya umma kwa vizazi. Ni Wamarekani wangapi wanaweza kutaja jenerali mmoja katika Vita vya Kwanza vya Dunia? Labda Pershing. Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kimarekani vimejaa watu ambao wameabudiwa na kusifiwa kupita kiasi katika miaka 160 iliyopita. Mashujaa wa Muungano (Union) wana wapinzani wao katika mashujaa wa Shirikisho (Confederate) na vivyo hivyo. Tunao Grant na Lee, Lincoln na Davis, Sherman na Jackson. Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza vilijaa watu wakubwa sawasawa, Cromwell akiwa maarufu zaidi leo, lakini wengine wengi waliokuwa watu mashuhuri na mashujaa na maovu kwa wengi katika wakati wa Wesley.

Wesley mwenyewe anaandika kuhusu watu wa vita hivyo:

Hakuna kipindi tangu Uingereza ilipoanza kingeweza kuonyesha mifano mingi ya ujasiri, uwezo, na fadhila, kama upinzani huu wa sasa wenye kuangamiza ulivyouita uende kazini. Sasa ndio ulikuwa wakati ambao vipawa vya kila aina, viliitwa kutoka tabaka za chini za maisha kupigania mamlaka na ubora. Pande zote mbili, zenye ujasiri sawasawa juu ya haki ya jambo lao, ziliomba kwa Mungu kuhukumu uadilifu wa makusudi yao. Bunge lilisadiki kwamba lilipigana kwa ajili ya mbingu, kwa kudai kujali kwake kwa namna ya pekee ya kuabudu: na mfalme hakusadikishwa kidogo kwamba madai yake yalikuwa matakatifu, akiwa amewahi kuyachukulia kuwa ya asili ya kimungu.¹

Mnamo Agosti 25, 1642, Mfalme Charles I aliinua bendera zake. Siku hiyo haikwenda vizuri. Charles alikuwa ametoa tangazo kwamba wanaume wote wenye uwezo wa kubeba silaha wajitokeze siku hiyo, lakini hakuna mwanaume aliyejitokeza. Bendera zilimaanisha vita. Charles alikuwa na mambo machache yaliyokuwa upande wake. Wafuasi wa kifalme waliomuunga mkono mfalme walirejewa kama Cavaliers, hasa shukrani kwa ujasiri wa mpwa wa mfalme, Prince Rupert, ambaye alikuwa mwana wa dada yake Charles, Elizabeth, na Elector Palatine, Frederick V. Mmoja wa dada zake Rupert, Sophia wa Hanover, hatimaye angekuwa mama wa mfalme katika wakati wa kuzaliwa kwa Wesley, George I, lakini tuna njia ndefu mbele yetu kabla ya Sheria ya Makubaliano (Act of Settlement) ya 1701.

Mwaka 1620, Frederick alikuwa ametajwa kuwa Mfalme wa Bohemia ili kuzuia Habsburg huko Vienna kuchukua udhibiti, lakini Habsburg walivamia na jeshi la Frederick lilishindwa na familia yake ilipelekwa uhamishoni nchini Uholanzi. Mmoja wa wajomba wa Frederick alikuwa Prince Maurice wa Orange, aliyejadiliwa katika Sura ya 7 kuhusu Jacob Arminius. Rupert alikulua nchini Uholanzi na alipigana akiwa kijana katika vita wakati wa Vita vya Miaka Thelathini na Vita vya Miaka

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:180.

Themanini. Mjomba wake Charles alipoinua bendera, Rupert na kaka yake mdogo Maurice hatimaye walikuja. Wote wawili walikuwa wapanda farasi wenye ustadi na walilipa wapanda farasi wa kifalme faida ya kipekee.

Wapinzani wa kibunge wa mfalme walirejewa kama Roundheads kwa sababu mwanzoni mwa mzozo, wengi walikuwa na nywele fupi zilizokatwa. Kama neno Methodist, “Roundhead” na “Cavalier” yote yalianza awali kama maneno ya matusi ambayo baadaye yalipokelewa na makundi. Maearl wa Manchester na Essex walikuwa kwa jina wakisimamia majeshi ya kibunge, lakini ulikuwa mvurugiko usio na utaratibu sana. Bunge lilidhibiti London na utajiri mwingi wa taifa, lakini hawakuwa na njia bora ya kutumia faida hii.

Mojawapo ya tofauti kuu kati ya Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza na vya Kimarekani ilikuwa kwamba hapakuwa na mstari wa Mason-Dixon. Hapakuwa na mpaka wa kijiografia ulio wazi. Ngome nyingi za Roundhead zilikuwa mashariki mwa nchi, lakini walikuwa na baadhi magharibi, na vivyo hivyo. Hata hivyo mojawapo ya kufanana kwazo wazi ilikuwa kwamba wafuasi wa kifalme na wa kibunge wote walihisi Mungu alikuwa upande wao. Maandishi yote ya Mfalme Charles yamejaa shauku ya kidini. Vilevile, kama Michael Walzer anavyobishana, kuinuka kwa nguvu ya kibunge kulitokana na kuingizwa kwa uchaji wa Kicalvini kwa wakuu wa Kiingereza. Wabunge hawakuwa tu wapinzani wa Mfalme bali vyombo vya Mungu.

Wakati kila upande ulikuwa na nguvu na udhaifu wake, vita vya kwanza huko Edgehill mwezi Oktoba 1642 viliishia katika hali ya kufungana karibu kabisa. Hata hivyo kati ya vita, alama halisi ya hatua ya kwanza ya vita ilifanyika: kuzingira. Kuzingira kulifanyika kote Uingereza na Scotland. Baadhi kulidumu kwa miezi, kwingine kwa miaka. Wakiwa wamefichama kwenye ngome, wakulima hawakuweza kutunza ardhi yao na wafugaji

hawakuweza kutunza kondoo wao; hivyo mizani sahihi ya kilimo cha Kiingereza ilivunjika mahali pengi nchini. Njaa na ugonjwa vilikuwa watoto wa kuzingira.

Katika sehemu iliyobaki ya 1642, kuzingira na vita vingi vilifanyika, kila upande ukishinda au kushindwa kutegemea eneo fulani au lengo lililokusudiwa. Bunge lilihifadhi jeshi la majini shukrani kwa kuasi kwa Lord Admiral kwenda upande wa kibunge, lakini wafuasi wa kifalme waliweza kuongezewa vifaa kutoka barani.

Karibu na mwisho wa 1643, Bunge liliridhia *Solemn League and Covenant*, lililounganisha majeshi ya kibunge na majeshi ya Kiscotland chini ya Alexander Leslie, aliyekuwa amemfedhehesha mfalme katika Vita vya Maaskofu miaka mitano awali. Bila kuingia kwa kina katika maelezo, palikuwa na vita na kuzingira kote nchini. Oliver Cromwell, Mjumbe wa Bunge wa Cambridge, alikuwa wa maamuzi katika ushindi wa kibunge huko Marston Moor karibu na York katikati ya 1644, lakini hata ushindi wa kimkakati wa kuwafukuza wafuasi wa kifalme kutoka kaskazini mwa Uingereza haukuleta nchi karibu zaidi na amani.

Bunge liliendelea kupeleka wajumbe kwa Mfalme huko Oxford kwa matumaini ya kujadili amani, lakini waliendelea kuvunjika. Tena, ni lazima tukumbuke kwamba kila upande ulidhani Mungu alikuwa upande wao, hata hivyo hakuna aliyekuwa na uwazi wa Abraham Lincoln katika Hotuba yake ya Pili ya Uzinduzi wa kuvuka madai haya kwenda kutafuta upande wa Mungu.

Askofu Mkuu William Laud alikuwa amekuwa Tower of London kipindi hiki chote, na wakati vita na kuzingira vikishika moto kote nchini, Laud alishtakiwa kwa uhaini mkubwa na kunyongwa. Kama Wesley anavyoandika:

Kifo cha Laud kilifuatwa na mabadiliko kamili ya nidhamu ya kanisa. Liturujia ilikomeshwa, kwa kitendo cha hadhara, siku aliyofariki, kana kwamba alikuwa ndiye kizuizi pekee cha kuondolewa kwake. Kanisa la Uingereza lilifanywa kwa namna zote kuendana na uanzishaji wa Kipresbiteri; wakati raia wa London, na jeshi la Kiscotland, walitoa shukrani za hadhara kwa mabadiliko hayo yenye furaha.²

Bidii ya kidini nchini ilikuwa na athari zaidi ya London. Kama Wesley anavyoandika:

Hawa walikuwa kundi la watu ambao sasa walikuwa wakikua na kuzingatiwa; utakatifu wao unaoonekana, ujasiri wao wa asili uliochochewa na shauku, na uvumilivu wao usiokoma, ulianza kuleta athari kubwa; na ingawa walizidiwa idadi katika baraza la wakuu, waliunda wengi katika jeshi.³

Mwanzoni mwa 1645, Bunge lilikuwa na faida dhahiri, lakini bado palikuwa na vizuizi vingi kwa udhibiti wa Bunge wa nchi: kitu ilibidi kibadilike. Hivyo lilizaliwa Jeshi Jipya la Kielelezo (New Model Army). Chini ya Sir Thomas Fairfax, askari mwingine aliyekuwa amepigana barani chini ya Gustavus Adolphus, jeshi hili jipya halingezuiliwa na jiografia. Wangelipwa moja kwa moja na Bunge, na wangeandikishwa kulingana na uwezo na uchaji badala ya damu. Bila nia hii kuwa wazi, Wabunge waliunda mojawapo ya majeshi ya kwanza yenye msingi wa sifa ambapo upandishaji ulitegemea uzoefu na uwezo na si baba yako alikuwa nani. Makoti maarufu mekundu ambayo Waingereza walivaa wakati wa Mapinduzi ya Kimarekani yalianzishwa kwa mara ya kwanza katika Jeshi Jipya la Kielelezo. Vilevile, palikuwa na katekisimu maalum iliyoandikwa kwa jeshi kueleza waziwazi “kuhesabiwa haki na

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:190–91.

3 Wesley, *Concise History of England*, 3:192.

sifa za askari wetu. Iliyoandikwa kwa ajili ya kuwatia moyo na kuwafundisha wote walioshika silaha katika jambo la Mungu.” Wesley anaandika, “Halikuwahi kukusanyika jeshi la kipekee zaidi. Maafisa walitekeleza wadhifa wa makasisi; na, wakati wa vipindi vya kupumzika kwa hatua, waliwafundisha vikosi vyao kwa mahubiri, sala, na mawaidha.”

Cromwell hatimaye aliwekwa kuongoza wapanda farasi, ambao Prince Rupert angewaita Ironsides kwa sababu ya uwezo wao wa kupasua majeshi ya wapinzani kama meli.

Akiwa na jeshi lake jipya, Fairfax aliuzingira Oxford, lakini aliiondoa wakati wa kiangazi kwa matumaini ya kukutana na majeshi ya kifalme uwanjani wa vita. Kuzingira ni kurefu, vita ni vya maamuzi, na palikuwa na vita vichache katika historia vyenye maamuzi ya kimkakati kama Vita vya Naseby vya Juni 14, 1645. Risasi zote na mizinga vilichukuliwa; nusu ya wapiganaji wakongwe wa kifalme walikamatwa au kuuawa. Karatasi za mfalme zilikamatwa, ambazo zilionyesha majaribio yake ya kuwaajiri Wakatoliki wa Kiayalandi upande wake. Naseby ni kama ingekuwa Gettysburg, Muungano ungewakamata majenerali wote wa Shirikisho na mizinga.

Baada ya Naseby, hatua ya kwanza ya Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe ilikuwa kwa kweli imeisha. Charles hakuwa na njia ya kurudi madarakani, lakini pia hakuwa karibu hata kidogo na kukata tamaa. Wafuasi wa kifalme hawangeweza tena kushindana uwanjani wazi. Mwaka 1647, baada ya kutoroka Oxford akiwa amevaa kama mtumishi, Charles alijisalimisha kwa jeshi la Kiscotland ambalo hatimaye lilimbadilisha kwa Bunge kwa pauni 100,000.

Mwaka 1648, Charles alijadiliana na viongozi nchini Scotland, na jeshi la Kiscotland likaja kutoka kaskazini, likiungana na wafuasi wa kifalme. Charles alifurahi, lakini Cromwell na Jeshi Jipya la Kielelezo hawakushtushwa. Waliwashinda Waskotland kwa kishindo kabisa katika Vita vya Preston. Askari

walikasirika sana kuhusu hili na wakamgeukia mfalme kwa wingi. Baada ya ushindi, jeshi liliandamana kwenda London. Sasa walikuwa nguvu kubwa zaidi nchini. Wajumbe wengi wa Bunge walihofu usimamo mkali wa jeshi na walitumaini bado kufanya makubaliano na Mfalme, na baada ya kile Wesley anachokiita “mjadala mkali,” makubaliano ya Mfalme yalipita. Lakini ilikuwa imechelewa mno. Jeshi Jipya la Kielelezo lilifika siku iliyofuata na kulizunguka Jengo la Bunge na kuwakamata zaidi ya wajumbe arobaini wa Bunge. Wakiwa na wajumbe sitini tu waliobaki, kuanzia hapo, Bunge Refu lingeitwa Rump (Kishina).

Hivi karibuni, mahakama kuu ya haki iliitwa, na mnamo Januari 20, 1649, Mfalme Charles aliletwa kwenye kesi. Wesley anaandika kwamba “mwenendo wa mfalme chini ya mifano hii yote ya uovu wa hadhi ya chini ulikuwa mkuu, imara, na sawa.”⁴

Charles alipatikana na hatia na kukatwa kichwa mnamo Januari 30, 1649. Wanaume hamsini na tisa walikuwa wametia saini hati ya kifo chake siku nne kabla. Wesley alikuwa mkali kwa wanaume hao lakini mwepesi kwa Mfalme. Aliandika:

Wote wanakubali kwamba mfalme Charles alikuwa kielelezo cha uchaji, kiasi, kujizuia na usafi. Hakuweza kustahimili neno chafu au la kufuru. Alikuwa makini katika ibada zake za hadhara na za faragha. Alikuwa mwadilifu kwa ukali; lakini inadhaniwa kwamba wakati mwingine alikuwa na upungufu wa uaminifu. Alikuwa baba mzuri, bwana mzuri, na mume mzuri: naam, mwenye mapenzi makubwa, jambo lililokuwa chanzo kikuu cha matatizo yake; pamoja na mwelekeo mbaya kuelekea mamlaka ya kiholela, ambao ulikuwa umemwingizwa tangu utoto wake. Lakini kwa hili, angekuwa mmoja wa watawala waliokamilika zaidi, waliowahi kukaa juu ya kiti cha enzi cha Kiingereza.⁵

4 Wesley, *Concise History of England*, 3:216–17.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:221.

Pamoja na kifo cha Charles kilikuja kifo cha utawala wa kifalme kama ulivyokuwa. Kipindi kinachofuata kinaitwa Jumuiya ya Madola (Commonwealth), kikifuatwa na Marejesho ya utawala wa kifalme mwaka 1660. Wakati Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vilitumika kama moto mkubwa juu ya yaliyopita ili kujenga Uingereza mpya, Jumuiya ya Madola na Marejesho yalikuwa majaribio mawili yaliyoshindwa ya kufanya hivyo. Hakuna lililodumu kizazi, lakini yote yaliacha alama yao ya kina juu ya Uingereza ya ujana wa Wesley na yaliumba mzozo ndani ya nyumba ya Wesley kati ya mama na baba yake John Wesley.

SURA YA 16

Jumuiya ya Madola na Marejesho

Kifo cha Mfalme Charles I hakikukomesha mara moja utawala wa kifalme nchini Uingereza. Charles alinyongwa kwa mashtaka ya uongo ya uhaini na wajumbe wa Bunge la Rump (ambalo, ukikumbuka, lilikuwa jina lililopewa wajumbe wa Bunge ambao hawakukamatwa na hawakutoroka wakati wa kuwasili kwa Jeshi Jipya la Kielelezo London). Wabunge walioounga mkono uuaji wa mfalme walijiona kuwa wakishikilia maadili ya kibiblia katika kupinga udhalimu, lakini hawakujua bado kitu gani kingekuja badala yake. Haraka kiasi, hata hivyo, walitambua walihitaji kufanya jambo, hivyo siku chache baada ya kunyongwa kwa Charles I, Bunge lilipitisha sheria iliyofanya kuwa uhaini kwa mtu yeyote kumwita mwana mkubwa wa Charles I Charles II, Mfalme wa Uingereza. Wesley hakuwa na heshima kubwa kwa Charles II, ambaye tutamzungumzia zaidi mwishoni mwa sura hii. Wesley alisema kwamba “Charles hakuwa na fadhila wala uthabiti wa baba yake.” Harakati ya Charles mdogo kutoka Paris kwenda Jersey kwenda Scotland inachora picha thabiti ya kukata tamaa. Charles alihisi anastahili kiti cha enzi lakini watu pekee walioomuunga mkono kwa kweli walikuwa Waskotland walioanzisha mvurugiko wote na Vita vya Maaskofu mwaka 1638. Ufaransa, ikiwa mpya kutoka ushindi katika Vita vya Miaka Thelathini, ilikuwa na muda mchache kwa nchi ambayo haikuwaunga mkono katika vita vyao na Habsburg. Wakati

Charles mdogo akijaribu kupata fedha na jeshi, Oliver Cromwell alikuwa akitumia muda wake kwa namna iliyokuwa tofauti waziwazi.

Historia inaandikwa na washindi, lakini zaidi ya hayo, historia inaandikwa na washindi wa muda mrefu. Cromwell aliongoza jeshi lililowashinda wafuasi wa kifalme, lakini baada ya kifo chake na kurudi kwa Stuart, wanahistoria kama Earl wa Clarendon walianza kumuonyesha Cromwell kama mwenye njaa ya madaraka tangu mwanzo. Wangeandika kuhusu jinsi lengo lake daima lilikuwa kiti cha enzi. Usomaji huu duni wa historia haufahamu mazingira na matukio yaliyohusika katika kuinuka kwa Cromwell madarakani. Kwa sababu, kwa kweli, kama yote aliyoyatafuta yalikuwa madaraka, 1649 ungekuwa wakati mzuri wa kuyadai. Badala yake, Cromwell alisafiri kwa meli kwenda Ireland kukandamiza jeshi la wafuasi wa kifalme na waasi wa Kiayalandi ambao walikuwa wameungana kupigana adui mmoja katika Wabunge walioshinda hivi karibuni. Lakini Jeshi Jipya la Kielelezo halikuwa adui wa kawaida na Oliver Cromwell hakuwa jenerali wa kawaida. Wesley anaandika kwamba Cromwell “hivi karibuni alivamia nchi nzima; na baada ya muda fulani, miji yote iliasi kwa kumpendelea, na kufungua malango kwa kukaribia kwake.”¹ Wakati huu, Charles alikuwa amejiunga na Waskotland waliokuwa wakivamia Uingereza tena. Cromwell alitwa arudi kupinga uvamizi, lakini hakupewa uongozi mara moja. Wadhifa wa Kapteni-Jenerali ulitolewa kwanza kwa Sir Thomas Fairfax, jenerali aliyekuwa bado mkuu wa Cromwell, lakini Fairfax alikataa kwa misingi ya kanuni (Fairfax alikataa kuwashambulia Wapresbiteri) na hivyo ndipo tu Oliver Cromwell alipofanywa mkuu rasmi wa Jeshi Jipya la Kielelezo. Cromwell alisaga jeshi lililokuwa kubwa kiidadi huko Dunbar na aliendelea kuwawinda Waskotland hadi ushindi wake wa maamuzi katika Vita vya Worcester, ambapo Jenerali

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:226.

wa Kiscotland Alexander Leslie alikamatwa, pamoja na maafisa wengi wa Kiscotland. Charles, hata hivyo, alitoroka.

John Wesley anatoa maelezo yaliyo chanya kwa kiasi kikubwa ya uendeshaji wa nchi katika kipindi hiki cha awali cha kile ambacho baadaye kingeitwa Jumuiya ya Madola. Wesley anaandika:

Hivyo wanadamu waliona, kwa mshangao, bunge lililoundwa na wajumbe sitini au sabini wasiojulikana na wasio na elimu, wakitawala himaya kubwa kwa umoja na mafanikio. Bila utii wowote uliokubaliwa, isipokuwa baraza la dola lililoundwa na thelathini na nane, ambao kwao maombi yote yaliwasilishwa, walikusanya majeshi, walidumisha vikosi vya majini, na waliwapa sheria mataifa jirani ya Ulaya. Fedha zilisimamiwa kwa uchumi na usahihi. Watu binafsi wachache walitajirika kwa unyang'anyi wa umma: mapato ya taji, ardhi za maaskofu, na kodi ya pauni elfu mia moja na ishirini kila mwezi, vilitosheleza mahitaji ya serikali.²

Hali ilibadilika hivi karibuni kuhusu Bunge la Rump. Cromwell aliwahimiza maafisa wake kuomba malimbikizo ya mishahara, ambayo Bunge halikutaka kuyatoa. Vilevile, maafisa waliihimiza Bunge kuitisha uchaguzi mpya, ambao Bunge halikutaka kuufanya. Wesley alielezea jibu lao kwa namna ifuatayo: “Baraza lilikasirika sana kwa ujasiri wa jeshi, ingawa walikuwa wameona, lakini hivi karibuni mno, kwamba nguvu yao wenyewe ilikuwa imejengwa kabisa juu ya ujasiri huo huo.” Bunge lilijaribu kupitisha sheria dhidi ya maombi kama hayo, lakini walikuwa wamechelewa mno. Cromwell aliharakisha kwenda Bungeni akiwa na askari 300 na akasema, “Kwa aibu, ondokeni. Mpe nafasi watu waaminifu zaidi; kwa wale ambao watatekeleza kwa uaminifu zaidi dhamana yao. Hamko tena

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:238.

bunge; nawaambia, hamko tena bunge; Bwana amemaliza nanyi.”

Na katika wakati huo, Bunge la Rump liliharibiwa na mamlaka yote ya serikali yaliamishwa kwa Jeshi na kwa Cromwell. Baada ya hila chache zaidi za kisiasa, Cromwell alitajwa kuwa Lord Protector na aliteua baraza la kutawala nchi. Utawala wa nchi wakati wa ulinzi wake uliendelea kwa namna imara, kwa mujibu wa Wesley. Anaandika:

(Cromwell) hakika alibeba heshima ya taifa hadi kilele cha juu zaidi; akiwa anatafutwa na mamlaka zote za Ulaya. Na alikuwa na utaratibu katika mwenendo wake binafsi; huru kutokana na ulafi, ulevi, anasa na uchoyo. Aliwapandisha watu wenye fadhila, na alikuwa asiyetingishika katika kuadhibu uovu na ufuska. Hakumtesa mtu yeyote kamwe kwa ajili ya dini yake; lakini daima alionyesha bidii kubwa kwa Uprotestanti. Kwa upande mwingine, alikuwa na tamaa isiyo na mipaka; pamoja na unafiki wa kina zaidi. Kwa neno moja, alikuwa mtu mkuu, mbaya.³

Sera ya kigeni ya Cromwell ilikuwa yenye mafanikio karibu kote. Aliona upanuzi wa makoloni katika Indies za Magharibi, ukijumuisha kupata Jamaica, pamoja na ushindi rahisi juu ya Waholanzi katika Vita vya Kwanza vya Anglo-Uholanzi, vilivyoleta njia huru za biashara kwa meli za Kiingereza katika Atlantiki kwa miaka mingi.

Wakati wa kifo cha Cromwell mwaka 1658, mwanawe, Richard, alitajwa kuwa Lord Protector, lakini Richard hakuwa na tabia ya baba yake na hivi karibuni palikuwa na mvurugiko nchini. Maafisa wengine walichukua udhibiti lakini, mara jina la Cromwell lilipotoka madarakani, serikali ilipoteza mamlaka. Maafisa wa Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe hivi karibuni walianza kupanga njia ya kutoka katika utawala wa sasa. Mtu

³ Wesley, *Concise History of England*, 3:231.

mkuu alikuwa Jenerali Monck, aliyekuwa amepigana kwa wafuasi wa kifalme wakati Mfalme Charles I aliishi, lakini ambaye alikuwa amekamatwa na kupelekwa Tower of London. Huko London, alifanya urafiki na Cromwell, alisamehewa, na alipelekwa Ireland na akafanya kazi kwa kupendeza. Kwa sababu ya huduma kama hiyo, Cromwell alimtaja Monck kuwa gavana wa Scotland. Baada ya kifo cha Cromwell, Monck alikuja kusini kutoka Scotland akiwa kichwani mwa jeshi la Kiscotland lenye watu 8,000. Sir Thomas Fairfax alitoka kustaafu kujiunga nao. Mbele ya London, askari 3,000 walitoka kumkabili Monck, lakini wengi wao hivi karibuni walijiunga naye wakimwacha kamanda wao atoroke na London ikiwa huru bila ulinzi wowote. Mara akiwa London, Monck hivi karibuni aliirudisha Bunge na akatuma barua kwa Charles akimpa kiti cha enzi. Jenerali Monck alikuwa mtengeneza-mfalme, Charles II hivi karibuni alitawazwa, na enzi mpya ilikuwa imeanza.

Kipindi kutoka 1662 hadi 1685 kinaitwa na wengine Marejesho kwa kuwa yalikuwa marejesho ya Ufalme wa Stuart. Baadhi ya wanahistoria wanachagua kuweka mpaka wa kipindi hicho kuwa jumla ya tawala za Charles II na kaka yake, James II, lakini ubishani huo ni kwa ajili ya juzuu nyingine. Kwa madhumuni yetu, Marejesho yatadumu hadi kifo cha Charles II.

Wesley alimuelezea Charles II wakati wa kutawazwa kwake kwa namna ifuatayo:

Charles alipokuja kwenye kiti cha enzi alikuwa na umri wa miaka thelathini, akiwa na umbo la kifahari, na hotuba ya kifahari, na namna ya kuvutia. Mwenendo wake wote ulikuwa umehesabiwa vizuri kuunga mkono na kuongeza umaarufu...Uzembe wake na upendo wa anasa vilimfanya ajitenge na kila aina ya biashara; ukaribu wake ulitolewa kwa raia wake walio wabaya zaidi; na hakuchukua hatua ya kuwalipa rafiki zake wa zamani, kama vile

hakuwa amechukua hatua za kulipiza kisasi maadui zake wa zamani.⁴

Kipindi cha Marejesho ni kurudi kwa mengi ya matendo ya kabla ya Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe nchini Uingereza na Scotland. Baraza la Malordi lilirudishwa na Maaskofu walipewa viti vyao tena. Pia palikuwa na mambo mengi kutoka Jumuiya ya Madola yaliyohifadhiwa, Jamaica likiwa moja. Viwango, ubora, na hata sare ya Jeshi Jipya la Kielelezo vilihifadhiwa. Mabunge ya kifalme ya Uingereza na Scotland yalitoa uungaji mkono usiotetereka wa Charles mwanzoni, ikiwa bunge la Kiscotland likiwa la kifalme zaidi kuliko lile la Kiingereza. Hivi karibuni baada ya Marejesho, Sheria ya Umoja ilipitishwa, ambayo John Wesley anaiita, “ile sheria mashuhuri ya kutisha...ambayo kwayo ilihitajika kwamba kila kasisi awekwe wakfu upya, kama hakuwa amepokea uwekaji wakfu wa kiaskofu; na kwamba atangaze kibali chake kwa kila kitu kilichomo katika Book of Common Prayer.”⁵

Hiki kilikuwa kipindi kile kile cha kuchapishwa kwa Kitabu cha Sala cha 1662, ambacho Wesley angekitumia maisha yake yote. Hata hivyo ana maneno machache kuhusu toleo hilo ukilinganisha na chuki anayoirusha dhidi ya Sheria ya Umoja. Ilikuwa ya kibinafsi kwake. Mama yake, Susanna, alikuwa mtoto wa Mch. Samuel Annesley, aliyekataa kufuata Sheria ya Umoja na hivyo akapoteza parokia yake ya St. Giles, Cripplegate, lakini tutatumia muda zaidi sana na Mch. Annesley katika sura ya baadaye.

Wesley aliona mbegu za shaka katika Mfalme zikiinuka miongoni mwa watu kutokana na ufuska wa Charles, mfano wa hilo ukiwa ni kuuza Dunkirk kwa Wafaransa kulipa madeni ya kifalme. Charles pia alimwoa Catherine wa Ureno kutokana na mahari

4 Wesley, *Concise History of England*, 3:268.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:272.

yake ya makoloni ya Tangier na Bombay, badala ya sifa nyingine yoyote.

Mwaka 1665, Vita vya Pili vya Anglo-Uholanzi vilizuka. Vilianza vizuri kwa Waingereza na Duke wa York, James II wa baadaye, lakini Waholanzi hivi karibuni walishinda, shukrani kwa ushirikiano na Ufaransa na Denmark, wakisaga umaarufu wa Charles ndani ya nchi. Hata hivyo katika kushindwa, Charles aliweza kupokea koloni la Kiholanzi la New Amsterdam, ambalo hivi karibuni likawa New York.

Katika miaka iliyofuata, ushirikiano ulibadilika. Uingereza iliungana na Wafaransa dhidi ya Waholanzi, ili tu kushindwa tena. Kisha Uingereza ilijikuta imeungana na Waholanzi dhidi ya Wafaransa. Ilikuwa wakati huu ambapo binti mkubwa wa Duke wa York, Mary, alichumbiwa kuolewa na William wa Orange, harusi iliyosifiwa sana kote Uingereza kutokana na sifa za kweli za Kiprotestanti za William. Charles na Catherine hawakuwa na warithi wa moja kwa moja juu ya hayo, kwa kuwa Catherine alikuwa tasa, na hivyo Mary alibaki kuwa mrithi wa kizazi kijacho.

Miaka ya mwisho ya utawala wa Charles II ilijaa njama na hila, mazungumzo ya uvamizi wa Wajesuiti, na kupita kwa mara ya kwanza kwa sheria ya habeas corpus, lakini pia iliisha na harakati kati ya mfalme na Bunge. Bunge lile lile lililochaguliwa mwaka 1662 bado liliketi Westminster. Walikuwa wamemuunga mkono Mfalme kwa namna karibu isiyotetereka, lakini karibu na mwisho wa miaka ya 1670, Charles hatimaye aliivunja. Haikuchukua muda mrefu, hata hivyo, kabla mtindo wake wa maisha wa kupoteza ulilazimu Bunge kulipa madeni, lakini badala ya kuliita London, aliita Bunge lijalo Oxford. Hili halikutatua matatizo yake. Kama Wesley anavyoandika, “bunge hili lilifuata hatua za lile lilitangulia kabisa.” Charles hangalivumilia na akalivunja tena hivi karibuni, akichukua mavazi ya dikteta, kwa mujibu wa Wesley. Taji hivi karibuni

ilibatilisha hati ya jiji la London. Kama baba yake alivyokuwa amatumaini kuwa, na kama Mfalme Louis XIV wa Ufaransa alivyokuwa kivitendo, Charles II alikuwa amekuwa mfalme wa kiimla, ingawa haingedumu. Mwaka 1685, baada ya kumwoza mpwa wake, Anne, kwa Mfalme wa Denmark, Charles aliugua na kufariki ndani ya siku chache. Alikuwa na umri wa miaka hamsini na tano na alikuwa Mfalme kwa miaka ishirini na tano.

Muhtasari wa Wesley wa utawala wake ni mkali:

Alikuwa kwa kila namna mnaifiki kamili, asiye na uchaji, huruma, uaminifu na shukrani sawasawa. Chini ya kifuniko cha upole, alikuwa katili na mwenye kulipiza kisasi kwa kiwango cha juu. Alikuwa ameachwa kwa maovu yote. Mtu mbaya zaidi hakuwahi kukaa juu ya kiti cha enzi cha Kiingereza, na watawala wachache walio wabaya zaidi.⁶

Mrithi wa Charles, kaka yake James, hivi karibuni angetawazwa kuwa James II, lakini hakuwa wa kudumu kwa muda mrefu kwenye kiti cha enzi. Ndani ya miaka mitatu, Uingereza ilivamiwa na nguvu ya kigeni, ingawa historia ingeyaita mapinduzi haya matukufu.

6 Wesley, *Concise History of England*, 3:316.

SURA YA 17

Mapinduzi Matukufu

Kumekuwa na uvamizi wenye mafanikio mara mbili tu kutoka baharini dhidi ya Uingereza tangu mwisho wa Enzi ya Wavaiking. Wa kwanza ulikuwa mwaka 1066 chini ya William the Conqueror. Wa pili ulikuwa mwaka 1688 chini ya William of Orange pamoja na meli ya Kiingereza-Kiholanzi iliyokuwa kubwa kuliko Armada ya Kihispania. Wanahistoria wamechanganyikiwa kuhusu matukio ya mwaka 1688 tangu yalipotokea. Yameitwa Mapinduzi Matukufu ili kuyatofautisha na Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe, Mapinduzi ya Marekani, na Mapinduzi ya Ufaransa. Yaliupelekea utulivu katika ufalme wa Uingereza na katika uhusiano kati ya taji na Bunge na kanisa, lakini hayakuwa ya amani. Edmund Burke alimwona Mfalme James II kama mtu wa kisasa na William kama kurudi kwa muundo wa zamani. Macaulay alimwona William kama hatua ya kimantiki katika mwenendo wa busara ndani ya Uingereza. John Wesley alizaliwa miaka kumi na mitano baada ya mwaka 1688 na matukio na matokeo ya mwaka huo yaliuumba ulimwengu wake. Uingereza ya karne ya kumi na nane haieleweki bila kuelewa migogoro ya Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe na suluhisho la mwaka 1688, lakini ni nini hasa kilichotokea? Mwishoni mwa sura yetu iliyopita, Charles II alikuwa amefariki bila mtoto na James II alikuwa ametawazwa

kuwa mfalme. Tunaanzia hapo na maelezo ya John Wesley kuhusu James.

Duke wa York, aliyemrithi ndugu yake, kwa cheo cha mfalme James wa pili, alikuwa amelelewa kuwa Mkatoliki, na alikuwa amezama sana katika kanuni zake. Akili za mkuu huyu kwa asili zilikuwa dhaifu; na malezi yake yaliziacha dhaifu zaidi. Watu, ingawa walidharau utawala wa mtangulizi wake, hata hivyo walimpenda mfalme. Walikuwa tayari kuvumilia makosa ya mtu ambaye tabia yake ilikuwa ya upole, lakini hawakuwa tayari hata kidogo kumpa James msamaha kama huo, kwa kuwa walijua kuwa alikuwa mwenye huzuni, mwenye kiburi, na mkatili.¹

Maneno ya Wesley yamejaa kuangalia nyuma, lakini wengi walikuwa na matumaini makubwa kuhusu utawala wa James. Sir Robert Southwell, mtu ambaye angekuwa kinyume na mfalme miaka mitatu baadaye, alisema kwamba, “Mfalme wake anaanza utawala wake kwa shangwe za heri kutoka pande zote. Kila mtu anaamini kuwa atautilia maanani utukufu wa taifa lake.”²

James mwenyewe pia alituliza hofu nyingi kutokana na hotuba yake ya kwanza kwa Baraza la Faragha. Maneno yake yalichapishwa na kuenezwa kwa wingi siku iliyofuata:

Nami nitafanya jitihada zangu kuuhiadhi utawala huu katika Kanisa na dola kama ulivyo sasa kwa sheria. Najua kanuni za Kanisa la Uingereza ni za kuunga mkono ufalme, na wanachama wake wamejionyesha kuwa raia wema na waaminifu; kwa hiyo daima nitachukua hatua kuulinda na kuuunga mkono. Najua pia kwamba sheria za Uingereza zinatoshia kumfanya mfalme kuwa mtawala mkuu kadiri ninavyoweza kutamani. Na kama vile sitakavyoacha kamwe haki halali na mamlaka maalum ya Taji, vivyo hivyo sitavamia kamwe mali ya mtu yeyote. Mara nyingi

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:317.

2 Steve Pincus, *1688: The First Modern Revolution* (New Haven: Yale University Press, 2009), 94.

hapo awali nimehatarisha uhai wangu katika kuulinda taifa hili, nami bado nitakwenda mbali kama mtu yeyote katika kuuhifadhi katika haki na uhuru wake wote halali.³

Mwanzoni mwa utawala wake, mwaka 1685, James aliuzima uasi wa Argyle huko Scotland na Uasi wa Monmouth katika Kaunti za Magharibi. Monmouth alikuwa amefungamana zaidi moja kwa moja na mustakabali wa nchi. James Scott, Duke wa Kwanza wa Monmouth alikuwa mwana wa nje ya ndoa wa Charles II naye alidai kuwa mrithi halali wa kiti cha enzi kwa kuwa James alikuwa Mkatoliki. James, hata hivyo, aliuzima haraka uasi wote miwili.

Mafanikio haya ya kijeshi, hata hivyo, yalimsukuma James kunyoosha mamlaka yake. Alikuwa ameitisha Bunge jipya mwezi Aprili lililokuwa na huruma kwake. Lakini punde si punde alikuwa na mizozo mikubwa na Bunge kuhusu maafisa Wakatoliki, jambo ambalo kwa kiasi ndilo lililomfanya alivunje mwaka 1687. Hili lilipelekea upanuzi mkubwa wa jeshi la kudumu, ambalo James alitaka kulionyesha kwa fahari nchini kote, na upanuzi wa unyang'anyi wa kulazimishwa wa vitanda vya wageni uliyoanzisha mfano ambao Marekebicho ya Tatu ya Katiba ya Marekani yalijaribu kuyazuia.

James hakuwa mwendawazimu katika kile alichokuwa akifanya. Badala yake, alikuwa mwenye makusudi na mwenye uthabiti katika juhudi zake za kujenga mamlaka ya kifalme. James alikuwa amejifunza masomo kutoka kwa baba yake, Charles I, kwamba huwezi tu kudai mamlaka ya kifalme. Badala yake, James alijenga upya dola kuanzia mzizi hadi matawi chini kabisa hadi ngazi ya mahalia.

3 King James II, *An Account of What His Majesty Said at His First Com-ing to Council* (London, 1684).

James hakusimama kwenye jeshi au Bunge. Pia alianzisha Tume ya Kikanisa kusimamia Kanisa la Uingereza ikiwa na wanachama saba wenye mamlaka ya juu kabisa juu ya makasisi wa kanisa. Wesley aliona hili kama hatua moja kuelekea lengo kubwa zaidi la James la kulirudisha Kanisa kwa Roma. Hatua iliyokaribia zaidi baada ya James kumtuma Earl wa Castlemaine kwenda Roma kuupatanisha taji na Upapa. Wajesuiti walikaribishwa nchini na Wakatoliki walianza kupendekezwa kwa nyadhifa katika Cambridge na Oxford.

Kulikuwa na mzozo mkubwa uliokuwa ukiendelea Oxford, hasa maarufu zaidi katika Chuo cha Magdalen. Rais alikuwa amefariki na James alitaka kumteua Mkatoliki kwenye wadhifa huo. Watu wenza wa chuo hicho walikataa na James akawafukuza, kwa mshtuko wa taifa, na pia kwa mshtuko wa kijana Samuel Wesley, baba yake John Wesley, ambaye alikuwa akimaliza shahada yake ya kwanza katika Chuo cha Exeter, Oxford, wakati huohuo. Samuel angehitimu mwaka 1688 na kumwoa Susanna mwaka huohuo, lakini tutatumia muda mwingi zaidi nao katika sura za baadaye.

Historia ya Wesley wakati huu inachanganya ya kitaifa na ya kibinafsi kwa sababu kizazi cha baba yake ndicho kilichokuwa kwenye mimbara wakati huu. Kama Wesley anavyoandika, “kila uvamizi wa haki za kikanisa na za kiraia za taifa ulionekana tu kuongeza shauku ya mfalme ya kutaka zaidi.”⁴ Baada ya mahakama ya kikanisa ya Mfalme kutoa tamko jipya la kusomwa katika kila kanisa, lijulikanalo kama Tamko la Msamaha au Tamko la Uhuru wa Kidini, Wesley ana hadithi hii: “Mhudumu mmoja aliuambia mkutano wake kwamba, ingawa alikuwa na amri kamili za kusoma tamko hilo, wao hawakuwa na amri yoyote ya kulisikiliza, na kwa hiyo wangeweza kuliacha kanisa; dokezo ambalo mkutano ulilitii haraka.”⁵

4 Wesley, *Concise History of England*, 3:330.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:331.

James alipanua amri hiyo kujumuisha Maaskofu na akawashinikiza Maaskofu mmoja mmoja kama wangukiunga mkono. Maaskofu saba walikataa, akiwemo Askofu Mkuu wa Canterbury, nao walikamatwa na kupelekwa katika Mnara wa London. Wakati maaskofu saba walipoachiwa huru kutoka kwa shtaka la uhaini, kulikuwa na sherehe nchini kote.

Kumekuwa na mijadala kuhusu imani ya Kikatoliki ya James kwa karne nyingi. Ilikuwa kwa Mjesuiti Mfaransa, mwaka 1669, ambapo James awali aligeuka. James alikuwa mcha Mungu kwa namna inayofanana na baba yake, lakini Ukatoliki mwishoni mwa karne ya kumi na saba ulikuwa umegawanyika kati ya Papa Innocent XI na Mfalme Louis XIV wa Ufaransa na huruma za James zilielekea kwa Louis. Ujulikanao kihistoria kama Ugaliki, Ukatoliki wa Louis XIV uliweka mkazo mkubwa juu ya mamlaka ya wafalme, lakini pia msimamo mkali dhidi ya Waprotestanti. Huko Ufaransa, hili lilionekana kama kutumia jeshi dhidi ya Wahuguenoti Waprotestanti ili kuwageuza kwa nguvu. Ingawa Tamko hilo lilionekana kwa nje kuwa kuhusu uvumilivu wa kidini, wengi waliweza kuona upepo ulipokuwa ukivuma.

Nyuma ya tabia hii yote lilikuwa suala la urithi. James alikuwa na binti, Mary, kutoka ndoa ya awali, aliyekuwa ameolewa kwa furaha na Stadtholder wa Holland: William of Orange mpya. Kama ilivyotajwa katika sura iliyopita, wengi waliridhika na Mary kama mrithi na chini ya James II, wengi walivumilia tabia yake kwa sababu walijua alikuwa na binti Mprotestanti akingoja kandoni. Lakini tarehe 10 Juni 1688, mke wa James, Mary wa Modena, alizaa mwana mwenye afya: James Francis Edward Stuart. Kuzaliwa kwa mkuu huyu mpya kulimfanya William of Orange abadilishe tabia yake kuelekea Uingereza. Mke wake akiwa hayuko tena mrithi, badala ya kukandamiza kutoridhika nchini, William alianza kukichochea. Wesley ana maelezo chanya kuhusu William katika historia yake yote:

William alikuwa mkuu ambaye, tangu kuingia kwake mapema zaidi katika shughuli, alikuwa amezama katika hatari, misiba, na siasa. Tamaa ya Ufaransa, na wivu wa Holland, vilisaidia kunoa uelewa wake, ambao kwa asili ulikuwa mzuri. Hali yake ya moyo ilikuwa baridi na kali; akili yake ilikuwa changamfu na yenye kutoboa; alikuwa shujaa, bila majivuno, na mwanasiasa bila ufasaha. Katika maisha yake yote alikuwa asiyechoka; na ingawa mara kwa mara alikuwa jenerali asiyefanikiwa uwanjani, hata hivyo bado alikuwa mzungumzaji wa kutisha katika baraza. Kwa hekima yake aliokoa nchi yake kutoka kwa uharibifu; akarejesha uhuru wa Uingereza, na akahifadhi uhuru wa Ulaya.⁶

Wakati wa kuzaliwa kwa kijana James Francis, William alikuwa akijiandaa kwa mgogoro mpya na Ufaransa. Ukikumbuka kutoka kwa sura iliyopita, Waholanzi walikuwa wameishinda Uingereza mara mbili wakati wa utawala wa Charles II; walikuwa ni nguvu kubwa kabisa duniani.

Ni muhimu kutambua kwamba Uholanzi ya mwaka 1688 ilikuwa tofauti sana na Uholanzi ya mwaka 1618 na Sinodi ya Dort, tulipotumia muda Holanzi mara ya mwisho. Baada ya hatimaye kufikia amani na Hispania mwaka 1648, uchumi wa Kiholanzi ukawa imara kuliko wote duniani huku wafanyabiashara Waholanzi wakienea duniani kote. William alizaliwa mwaka 1650 na akawa Mkuu wa Orange akiwa mtoto mchanga baada ya baba yake kufariki kwa ndui siku nane kabla ya kuzaliwa kwake. Mama yake William alikuwa Mary Stuart, binti wa Charles I. William akawa Stadtholder, wadhifa wa kuchaguliwa ambao baba yake na babu yake walikuwa wameushikilia, mwaka 1672. Uholanzi iliungana chini ya William kwa sababu ya tisho la Ufaransa, mgogoro ambao aliweza kuupitia na nchi hiyo ndogo ikatoka ikiwa imara zaidi.

⁶ Wesley, *Concise History of England*, 3:336.

Baada ya kuzaliwa kwa mrithi wa kiume wa Stuart, William alimtuma mwanadiplomasia, Dykevelt, kuvuka mlango wa bahari ili “kuomba kwa jina lake kwa kila dhehebu katika ufalme.” Yaani, kwa chama cha kanisa na pia kwa wasiokubaliana ambao walikataa kuapa kiapo cha Sheria ya Usawa baada ya kurudi kwa Charles II. Vijitabu dhidi ya mfalme vilikuwa vikichapishwa kwa siri au katika bara na kusafirishwa, vikionyesha kutoridhika kwa watu na James.

Watu wenye ushawishi wa ufalme punde walituma maneno ya kuunga mkono kwa William, akiwemo Admirali Herbert na Henry Sidney, mjomba wa Earl wa Sunderland aliyekuwa Mkatoliki. Sidney aliandika barua maarufu kwa William ambayo Waingereza wengine sita mashuhuri waliitua saina: “Tuna sababu kubwa ya kuamini kwamba tutakuwa kila siku katika hali mbaya zaidi kuliko tulivyo, na tusiweze kujilinda, na kwa hiyo tunatamani kwa dhati tungekuwa na bahati ya kupata tiba kabla haijachelewa sana kwetu kuchangia ukombozi wetu wenyewe.”⁷

Mwezi Septemba, James alipata habari kwamba William alikuwa akiandaa meli kubwa ya Kiingereza-Kiholanzi naye Mfalme alijaribu kurudisha nyuma matendo yake mengi. James aliwarudisha Watu Wenza wa Chuo cha Magdalen na akaiondoa Tume ya Kikanisa, miongoni mwa mambo mengine, lakini ilikuwa imechelewa mno.

Mwezi Oktoba, William alipokamilisha mipango ya uvamizi, alichapisha hotuba aliyoiita Tamko la The Hague, ambapo aliahidi Bunge huru na kanisa huru. Nakala elfu sitini za tamko hilo zilichapishwa na kusambazwa Uingereza baada ya kutua.

⁷ “Letter sent to William of Orange by the Immortal Seven,” June 30, 1688: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/significant-events/glorious-revolution-1688/>.

William alitua Torbay huko Devonshire katika pwani ya kusini-magharibi ya Uingereza mwezi Novemba ya mwaka 1688. Armada aliyosafiri nayo ilikuwa kubwa kuliko Armada ya Kihispania ya miaka mia moja iliyopita. Vilevile, William alikuja na askari wa miguu zaidi ya 11,000, wapanda farasi zaidi ya 3,000, pamoja na mizinga zaidi ya ishirini ya pauni 24. Pia walileta mahitaji kwa ajili ya watoro. Hili lilikuwa jeshi vamizi. Jeshi lenyewe lilikuwa limejaa askari Waingereza na Waskoti pamoja na Waholanzi, kwa hiyo lilikuwa la kimataifa kwa hulka na mwaminifu kwa William.

James hakuwa mtulivu katika kujibu. James alikuwa na jeshi la kudumu lenye idadi ya 40,000. Zaidi ya hapo, alikuwa na uzoefu wa kuponda uasi wa Monmouth na Argyle miaka mitatu tu iliyopita. Lakini huko nyuma mwaka 1685, James alikuwa na Waingereza upande wake. Mwaka 1688, hakuwa karibu na mtu yeyote. Wakati Duke wa Newcastle alipotaka kukusanya wanaume kuzunguka Yorkshire kuwarudisha nyuma wavamizi, hakuna aliyetaka kuja na kupigana kwa ajili ya mfalme Mkatoliki dhidi ya Waprotestanti. James hakuweza kupata mabaharia kwa ajili ya meli yake na bei ya makaa ya mawe ikapanda kwa sababu ya hofu ya kuyumba kwa uchumi.⁸ Watu waliacha kabisa kulipa kodi, pia, na mara William alipotua, walianza kumpa pesa moja kwa moja.

Waingereza hawakujiunga na William moja kwa moja. Wesley anaandika kwamba “[William] aliendelea kwa siku kumi akitarajia kujiungwa na wenye kutoridhika, na hatimaye akaanza kukata tamaa la mafanikio. Lakini wakati tu alipoanza kufikiri kuhusu kuirudisha tena majeshi yake melini, alijiungwa na watu kadhaa wa maana.”⁹

8 Pincus, 1688, 232.

9 Wesley, *Concise History of England*, 3:341.

Hawa walijumuisha matajiri wa Devonshire kama Earl wa Devonshire na waheshimiwa wengine wa kanda. Hili likafuatiwa na viongozi wa jeshi. Wesley aliuona pigo la mwisho la kuamua kuwa ni kuasi kwa Lord Churchill, Duke wa Marlborough wa baadaye na babu wa Winston Churchill.

Jeshi la James bado lilikuwa la kutisha na askari walikuwa wataalamu na waaminifu kwa yule aliyewalipa, lakini James alisitasita na hakutafuta uwanja wa vita. Binti yake kipenzi, Princess Anne, alijiunga na Earl wa Devonshire na Earl wa Nottingham dhidi ya Mfalme. Aliposikia habari hizo, James alisema, “Mungu nisaidie. Watoto wangu wenyewe wameniacha.”

James alijaribu kurudi London lakini akakuta si mahali salama hata kidogo. Hatimaye, James alipanga kutoroka nchi kwenda Ufaransa. Alimtuma mkewe na mwanawe kwenda Calais. Baraza la Mabwana lilipatana na William ili kuhifadhi amani ya London na askari walitumwa kwenye makazi ya Mfalme kumwomba aondoke. Aliishia Ufaransa, pia, ambako Louis XIV bado alimwita Mfalme.

William aliliita tena Bunge lililokaa mara ya mwisho na Charles II naye akatumia mamlaka yao na mamlaka ya Mabwana kuendelea. Mabunge yote mawili yalipitisha amri ikimlaani James. Ilisema: “Kwamba mfalme James wa pili, akiwa amevunja, kwa ushauri wa Wajesuiti, na watu wengine waovu, sheria za msingi, na akajiondoa mwenyewe katika ufalme, alikuwa ametelekeza utawala, na kwamba kiti cha enzi kwa hivyo kilikuwa wazi.”¹⁰

Kisha walihitaji kujaza nafasi hiyo wazi. Mjadala wa wazi ulikuwa kama wamfanye William mtawala-msimamizi na mkewe, Mary, malkia. William alisema kwamba hangekubali

10 *Bill of Rights* 1689, 1 Will. & Mar. sess. 2, c. 2.

kuwa mtawala-msimamizi na kama ndiyo matakwa ya Bunge, yeye na Mary wangerudi The Hague. Kama Wesley anavyosema, “ilikubaliwa kwamba mkuu na binti-mkuu wa Orange watawale kwa pamoja, kama mfalme na malkia wa Uingereza, huku utawala wa serikali ukiwekwa mikononi mwa mkuu pekee...mkuu alikubali toleo hilo; na siku hiyohiyo William na Mary walitangazwa kuwa mfalme na malkia wa Uingereza.”¹¹

James na wadai wa Stuart wa kiti cha enzi hawakutoweka. Wanajulikana kihistoria kama Wajakobiti, kutoka kwa neno la Kilatini la James, *Jacobus*. Wasichanganywe na Wajakobini wa Mapinduzi ya Ufaransa, ambalo lilikuwa jina la kundi la kimsimamo mkali lililokutana katika nyumba ya watawa iliyofungwa kwenye Rue de Saint Jacques. Wajakobiti, hata hivyo, walikuwa daima nyuma ya pazia katika maisha ya Wesley. Katika nusu ya kwanza ya karne ya kumi na nane, kulikuwa na vitisho vya uvamizi vya kuendelea na maasi machache yaliyolazimika kuzimwa. Tutaifika hapo kwa wakati wake. Lakini kwa sasa, kutawazwa kwa William na Mary punde si punde kungeleta Sheria ya Uvumilivu mwaka 1689 na uvumilivu wa makanisa yenye kupingana, mradi tu wangeahidi uaminifu kwa watawala wapya, lakini wale ambao hawakuapa wakawa wasioapa. Kwa hiyo tuna wasiokubaliana ambao hawakukubali Sheria ya Usawa mwaka 1660, wasioapa ambao hawakukubaliana na sheria ya mwaka 1689, na Wakristo wengi sana Uingereza walioabudu na kuandika nje ya makanisa rasmi. Walikuwa nani? Waliamini nini? Na waliwaumbaje akina Wesley?

11 Wesley, *Concise History of England*, 3:348.

SURA YA 18

Wasiokubaliana na Wasioapa

Nilipokuwa kijana, sikupenda kufanya kile ambacho watu wengine waliniambia. Sikupenda kuendana na umati. Nilihisi kuwa nahitaji kupigania haki yangu ya kufurahia. Wengine wangeweza kuniita asiyekubaliana. Wakati matumizi ya kisasa ya neno hili yanaendana na tabia niliyokuwa nayo katika miaka yangu ya ujana, matumizi ya awali yanatoka katika kipindi na mahali tofauti sana.

Asiyekubaliana na asiyeapa ni maneno mawili ambayo mara nyingi hutumika kuelezea kanisa lililopinga utaratibu rasmi katika karne ya kumi na saba. Katika msukosuko wote wa karne ya kumi na saba, kanisa la Kiingereza lilipasuka kwa njia na mielekeo isiyohesabika. Makanisa ya Wabaptisti tuliyo nayo leo Amerika Kaskazini ni mzao wa makanisa ya Wabaptisti Maalum na makanisa mengine ya Waanabaptisti ya kipindi hiki, kama vile Waquaker, Waunitari, na wenye misimamo mikali wengine. Maswali ya uvumilivu na utaratibu rasmi yaliendelea kuvimba kila wakati. Yaani, ni makanisa gani yalikuwa halali na ni makanisa gani hayakuwa halali.

Mengi ya haya yako nje ya wigo wa juzuu hii, lakini uelewa wa kina wa utendaji wa harakati za wasiokubaliana na wasioapa katika ngazi ya kisiasa ni muhimu kwa kuelewa ulimwengu ambamo akina Wesley walikulia na Umethodisti uliundwa.

Katika sura inayofuata, tutakapojadili hali ya kiroho ya Kiingereza, tutaingia kwa undani kuhusu baadhi ya waandishi na wanafikra hawa na majibu mengine ya migogoro ya karne ya kumi na saba, kama vile vyama vya kidini vya Anthony Horneck, lakini kwa sura hii, tutatoa muhtasari wa makanisa yenye kupingana Uingereza kuanzia wakati wa Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe hadi athari za Mapinduzi Matukufu.

Mwaka 1642, kaunti kote Uingereza zilituma wanatheolojia London ili kuamua mustakabali wa Kanisa la Uingereza. Chombo hiki kikageuka kuwa Baraza la Westminster, lililokutana mara kwa mara kuanzia mwaka 1643 hadi 1653. Mmoja wa wanachama alikuwa John White wa Dorchester, babu wa Susanna Wesley.

Mchango wa kudumu zaidi wa Baraza la Westminster ulikuwa Ungamo la Imani la Westminster na Katekismus ya Westminster ya mwaka 1647, ikiwa na kifungu maarufu cha kwanza: “S. 1. Lengo kuu la mwanadamu ni nini? J. Lengo kuu la mwanadamu ni kumtukua Mungu, na kumfurahia milele.” Katika risala yake kuhusu *Mafundisho ya Dhambi ya Asili*, John Wesley anatumia kurasa 13 kuulinda Katekismus Fupi ya Westminster dhidi ya mashambulizi ya John Taylor. Pia anajumuisha katika juzuu moja ya *Maktaba ya Kikristo*.

Mwaka 1643 pia ulishuhudia utekelezaji wa Agano na Mwingano Mtakatifu, ulioiunga Scotland na Bunge na kulirekebisha Kanisa la Uingereza kwa kuwaondoa maaskofu. Wakati huu, makasisi wa Kiingereza wasio wa Kifalme walikuwa wengi wao wamegawanyika kati ya Wapresbiteri na Wajitegemea, au kile tunachokijua Marekani kama Wakongregeshenali. Harold Wood anagawa makundi katika Wapresbiteri Wakali, Wapresbiteri wa Kibunge, na Waepiskopali wa Wastani (waliowakilishwa na Richard Baxter, mtu mashuhuri katika sura hii na inayofuata). Kama mwanahistoria Christopher Hill anavyoeleza, kisiasa, Mpresbiteri lilimaanisha Mbunge

mhafidhina na Mjitegemea lilimaanisha yule aliyependelea uvumilivu. Au kwa mzunguko mwingine wa lebo hizi ngumu, kama kijitabu cha Kifalme kilivyoeleza, Wapresbiteri walipendelea utawala wa wakuu, Wajitegemea walipendelea demokrasia.¹

Mwaka 1648 ulikuwa kilele cha juu kabisa kwa Wapresbiteri nao walipitisha amri ya kuzuia uzushi, ikiagiza kifo kwa Wasoshiani, Wapingaji wa Utatu, na Wapingaji wa Maandiko, na kufungwa kwa Waanabaptisti, Waarmini, Waquaker, na wale waliokana kibali cha Kimaandiko cha utawala wa kanisa la Kipresbiteri. Katika muda usiozidi mwaka mmoja, hata hivyo, mfalme alikuwa amekufa, na mwelekeo wa Kanisa haukuwa na uhakika zaidi. Cromwell aliibuka kwenye madaraka kama Mvumiliaji mwenye mielekeo zaidi ya kujitegemea. Alidhani uvumilivu ulisaidia ari katika Jeshi na kuwazuia askari wasipigane wenyewe kwa wenyewe ili waweze kumpiga adui yao wa pamoja. Na hivyo, kwa kifo cha mfalme na kupanda kwa Cromwell, Wapresbiteri walikuwa wamengizwa nje katika serikali.

Mtu wa kati wa Wajitegemea alikuwa mhubiri aliyetwa John Owen. Owen anaheshimiwa hata leo miongoni mwa duru za Kireformati. J. I. Packer alimwita Owen “jitu la Kipuritani na pengine mwanatheolojia bora zaidi ambaye Uingereza imewahi kumzalisha.”² Owen alichapisha kitabu mwaka 1648 kiitwacho *Kifo cha Kifo katika Kifo cha Kristo*, ambacho Packer alikiinua kama uthibitisho wa kudumu wa mafundisho ya Kikalvini ya upatanisho mdogo dhidi ya mawazo ya Kiarmini. Hata hivyo, andiko hilo linajihusisha zaidi na kile kilichoitwa uzushi wa Kisoshiani, uliopewa jina la wakili Mwitaliano, Faustus Socinus, aliyekuwa mpinga Utatu na aliyeisoma Ukristo

1 Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (London: Penguin, 1991), 142.

2 Tim Cooper, *John Owen, Richard Baxter and the Formation of Nonconformity* (Burlington, VT: Ashgate, 2011), 12.

kupitia lenzi ya Sheria ya Kirumi. Kama mizozo ya kitheolojia katika Uholanzi ya mwanzoni mwa karne ya kumi na saba, theolojia ya Kiingereza katikati ya karne ya kumi na saba ilizungukwa na Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe na maswali kuhusu jinsi ya kutawala Ufalme wa Kimungu. Ungamo na Katekisimu ya Westminster ni vitendo vya kisiasa kama vile vya kimafundisho.

Owen alifanya urafiki na Sir Thomas Fairfax naye alikuwa kasisi wa Oliver Cromwell katika moja ya Kampeni zake za Ireland. Mwanzoni mwa miaka ya 1650, Owen alijiunga na Thomas Goodwin, mwandishi mashuhuri wa Kikalvini, na wengine, katika kutoa pendekezo la uvumilivu na umoja. Hili lilikuja kwenye mjadala mwaka 1654 wakati katiba mpya ya Jumuiya ilipojadili masuala ya utaratibu rasmi wa kidini na uungwaji mkono wa kanisa. Owen alikuwa na ushawishi katika mashauri haya na, tena, mpinzani wake mkuu alikuwa Usoshiani. Baxter hata alijibu wakati mmoja kwa kusema kwamba kila kitu ambacho Owen hakubaliani nacho ni Usoshiani. Mijadala katika miaka yote ya 1650 ilifanyika ndani ya mfumo wa Kireformati kabisa. Katikati ya haya, kote Uingereza na Scotland, madhehebu mapya yalikuwa yakiundwa na kuenea: Wabaptisti, Waquaker, na wengine walikuwa wakichipuka na katika kanda mbalimbali ama waliachwa peke yao au walikandamizwa.

Baada ya kifo cha ghafla cha Cromwell mwaka 1658, mwendo wa pole pole wa mijadala ya kikanisa ulikoma na wengi walijua kwamba mambo punde yangebadijika. Kulingana na maelezo fulani, Owen alihusika na kuanguka kwa Richard Cromwell, lakini wachache kanisani walitaka mfalme arudi. Hata baada ya barua kwa Charles ya kumwita arudi, Bunge la Muda Mrefu liliikubali Ungamo la Westminster na Jenerali Monck, aliyekuwa

akiisimamia London, alisema kwamba kanisa la kitaifa la utawala wa Kipresbiteri wa wastani lingemfuata mfalme.³

Wenye misimamo mikali, kama Owen, waliona katika kurudi kwa mfalme janga la kiuzushi. Richard Baxter na wengine wa wastani walijadiliana na Charles wakitumaini kudumisha baadhi ya mafanikio waliyohisi yamepatikana tangu kifo cha Askofu Mkuu Laud. Mazungumzo yalihusiana zaidi na kitabu cha sala na matumizi ya mavazi maalum katika ibada.

Mwezi Oktoba ya mwaka 1660, mfalme hata aliwasilisha Tamko la Mambo ya Kikanisa ambalo lingeruhusu kanisa la Kipuritani la wastani na, kulingana na Harold Wood, lisingehusisha kujitenga kwa baadaye kwa Wamethodisti.⁴ Yaani, kusingekuwa na haja ya harakati ya Kimethodisti kwa sababu Kanisa la Uingereza tayari lingekuwa na maadili yao.

Mfalme aliitisha Mkutano wa Savoy wa mwaka 1661 ili kuliheshimu Tamko hilo na mjadala ulifanyika kati ya Wapuritani na Maaskofu ambao hivi karibuni walikuwa wameteuliwa tena na Charles. Na hata hivyo, wakati Mkutano huo ulipokutana, Bunge lilishughulikia muswada wa kurudisha kitabu cha sala kulingana na Kitabu cha Sala cha Kiskoti kilichoanzisha mzozi wote huo huko nyuma mwaka 1638. Sheria ya Usawa ingelirudisha Kanisa la Uingereza kwenye njia za Kilaudi na kuwalazimisha Makasisi wasioteuliwa na Maaskofu kutafuta kuteuliwa huko. Vilevile, walikuwa tayari wameombwa kuachana na Agano na Mwingano Mtakatifu uliyaleta pamoja makanisa ya Kiingereza na Kiskoti mwaka 1643, lakini wakati ulikuwa mgumu zaidi. Kitabu kipya cha Sala hakikuwa tayari hadi katikati ya Agosti na makasisi walipaswa

3 Harold Wood, *Church Unity Without Uniformity* (London: Epworth Press, 1963), 120.

4 Wood, *Church Unity*, 168.

kukubaliana nacho ifikapo Siku ya Mtakatifu Bartholomayo (Agosti 24) la sivyo wangefukuzwa kutoka Kanisa.

Wengine walifanya hivyo haraka. Wale ambao “walikubali kwanza Kanisa la Dola la Kipresbiteri na kisha la Kicromwell” na kisha wakakubaliana na Charles waliitwa kwa dharau Walatitudini.⁵ Walaudi walipokufa, Walatitudini walipanda. Mfano wa hili ni wimbo wa kejeli wa zamani “The Vicar of Bray,” kuhusu kasisi aliyebadilisha imani zake kutegemeana na nani aliyetawala nchi. Wengi hawakufanya hivyo. Na hapa ndipo tunafika kwenye mzizi wa neno “wasiokubaliana.”

Makasisi zaidi ya 2,000 hawakuunga mkono kitabu cha sala au walikuwa tayari wameondoka kwa sababu hawangeacha Agano na Mwingano Mtakatifu. Walifanya hivyo kwa sababu mbalimbali. Mmoja wa wasiokubaliana hawa alikuwa Mchungaji Samuel Annesley, baba wa Susanna Wesley. Annesley alilazimika kujiuzulu wadhifa wake katika St. Giles, Cripplegate baada ya kukataa kuunga mkono Sheria ya Usawa. Kwa hiyo badala ya kuongoza kanisa rasmi, Annesley angehubiri faraghani, hatimaye akakaa katika eneo la Spitalfields la London akiwa na watu 800 mara nyingi katika mikutano yake.

Mwaka 1672, Charles II alibadilisha msimamo wake kuhusu wasiokubaliana na akapitisha Tamko la Msamaha, lililoruhusu nyumba za mikutano kupewa leseni. Wenye kupingana wengi sana walijitokeza hata udhibiti kamili wa dola juu ya dini ukatupwa kabisa.

Mwaka 1688, wasiokubaliana wengi walikuwa wakipendelea kuja kwa William of Orange. Sheria ya Uvumilivu ya William kimsingi iliirudisha Kanisa la Kiskoti kwenye utawala wake mwenyewe na kuwaondoa maaskofu wake. Sheria hiyo pia iliruhusu wigo mpana zaidi wa nyumba za mikutano zenye

5 Hill, *World Turned Upside Down*, 209.

leseni. Yaani, mradi tu uahidi kuunga mkono Mfalme na kukiri Utatu, ungeweza kupewa leseni.

Wasiokubaliana wengi waliikubali Sheria ya Uvumilivu. Wale ambao hawakuikubali walikuwa na mwelekeo wa kitheolojia tofauti kabisa. Waliitwa wasioapa, kutoka kwa neno la Kilatini, *iuro*, lenye maana “kuapa kiapo.”

Maaskofu watano waliokuwa wamekamatwa wakati wa utawala wa James II walikuwa wasioapa mashuhuri zaidi. Walikuwa wamemwapa mfalme mmoja na wakakataa kumwapa mwingine. Mtungaji wa nyimbo, Thomas Ken, aliyetunga Doxolojia maarufu ya Kiingereza, “Msifuni Mungu ambaye baraka zote zatoka kwake,” alikuwa mmoja wa wasioapa mashuhuri zaidi, kama alivyokuwa Theophilus Hastings, Earl wa Huntingdon, aliyekuwa baba wa Theophilus mwingine, earl wa tisa, aliyemwoa Selina Shirley, mwanamke aliyekuwa Countess wa Huntingdon, mfuasi muhimu wa awali wa harakati ya Kimethodisti kote duniani.

Susanna Wesley, mama wa John na Charles Wesley, alikuwa binti wa asiyekubaliana, mjukuu wa Mwanachama wa Baraza la Westminster, na pia asiyeapa binafsi. Hili lilipelekea mzozo mwaka 1702 kati yake na mumewe. Susanna alikataa kusema “Amina” mwishoni mwa sala yoyote ambayo Samuel aliimwomba Mfalme.

Akizungumzia jambo hilo (ambalo tatalifafanua kwa undani katika juzuu inayofuata), Susanna anaandika:

Unanishauri niendeleo na mume wangu na Mungu anajua jinsi ningefanya hivyo kwa furaha lakini hapo, hapo ndipo dhiki yangu kuu: hataki kuishi nami. Ni muda mfupi tu uliopita alipoona usiku mmoja katika sala zetu za Familia sikusema Amina kwa sala yake kwa ajili ya Mfalme William kama nifanyavyo kwa kawaida kwa nyingine zote; juu ya hilo alistaafu kwenda chumbani kwake cha kusomea, na akiniita kwake aliniuliza

sababu ya kutosema kwangu Amina kwenye Sala. Nilishtuka kidogo kwa swali hilo na sijui vizuri—nilijibu nini, lakini nakumbuka vizuri mno kilichofuata: Mara moja alipiga magoti na kuomba Kisasi cha kimungu juu yake mwenyewe na uzao wake wote ikiwa atanigusa tena au kuingia kitandani nami kabla sijaomba msamaha wa Mungu na wake, kwa kutosema Amina kwenye sala kwa ajili ya Mfalme.⁶

Susanna na Samuel hatimaye walipatanishwa na chini ya mwaka mmoja baadaye (tunaweza kusema takriban miezi tisa) John Wesley alizaliwa. Na hata hivyo kwetu sisi leo, kile kilicho muhimu kuelewa kuhusu kipindi hiki ni kwamba ugumu wa harakati za wasiokubaliana na wasioapa unatuandaa kuelewa kaya ambamo akina Wesley walizaliwa. Pia unaelezea kanisa la Kiingereza ambalo baba yao alilitumikia nao wote wawili walijiunga nalo.

Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza vilileta watu wacha Mungu kwenye nyadhifa kubwa za mamlaka. Baada ya kilele cha Upresbiteri wa Kiingereza mwaka 1648 na hasa baada ya Marejesho, Waprotestanti Uingereza hawakutafuta tena mabadiliko ya kisiasa zaidi ya kila kitu. Badala ya kujaribu kuigeuza nchi kwa ncha ya upanga, watu wengi watakatifu Uingereza walitafuta kuwatia moyo watu kurudi kwa Yesu kupitia maandishi ya kiroho. Kwa kweli, watu wengi katika Westminster, katika serikali ya Cromwell, na katika duru za wasiokubaliana walijumuishwa katika *Maktaba ya Kikristo* ya John Wesley, hata Wakalvini wakubwa kama John Owen na Thomas Goodwin, pamoja na Samuel Annesley. Pia kulikuwa na wale waliojulikana kama Wamethodisti Wapya kama Richard Baxter na Daniel Williams, pamoja na mtu ambaye hakuathiri siasa sana lakini aliathiri kwa kina nafsi ya taifa: Jeremy Taylor.

6 Susanna Wesley, Letter to Lady Yarborough, March 7, 1702, katika Charles Wallace Jr., mh., *Susanna Wesley: The Complete Writings* (New York: Oxford University Press, 1997), 35.

SURA YA 19

Hali ya Kiroho ya Kiingereza

Mmoja wa walimu wangu aliwahi kuniambia kwamba sehemu ya shukrani ya kitabu ni sehemu muhimu zaidi. Katika shukrani, unaona na kuelewa jamii ambamo kitabu kimetokea. John Wesley aliwakubali waandishi wengi na watangulizi wa kiroho katika kazi yake yote na Wesley aliwataja kwa uhuru wale waliomshawishi. Kwa kweli, alifanya zaidi ya hilo. Aliwachapisha.

Kwa juhudi zake za uchapishaji aliziita *Maktaba ya Kikristo*, Wesley aliweza kuchapisha na kushiriki kwa upana maisha ya watu watakatifu pamoja na maandiko ya kiroho na ya kitheolojia na mahubiri ambayo alidhani yangejenga. Yakichapishwa katika juzuu hamsini na tano wakati wa uhai wake, *Maktaba* baadaye ilibanwa hadi juzuu thelathini na Thomas Jackson mwanzoni mwa karne ya kumi na tisa ili kukamilisha Kazi Kamili za Wesley za Jackson. Katika *Maktaba ya Kikristo*, tunaweza kuona waziwazi mawazo na fikra ambazo Wesley alizona zikijenga na kuinua kwa Wakristo wanaomtafuta Mungu. Wengi ikiwa si wengi zaidi wa waandishi waliochapishwa humo waliandika katika kipindi ambacho tumekuwa tukikifafanua hivi karibuni zaidi. Nusu ya pili ya karne ya kumi na saba ilikuwa renesansi ya uandishi wa kiroho kote ulimwengu wa Magharibi. Huko Ufaransa, mzozo kati ya Wajesuiti na watawa katika Port Royal na watetezi wao ulipelekea kisima cha kina cha uandishi

wa kiroho, ambao baadhi yake Wesley aliuchapisha katika dondoo zake kutoka *Pensées* za Pascal, pamoja na utulivu wa Madame Guyon na Fénelon na de Sales. Katika kile sasa ni Ujerumani, Philip Spener, aliyezaliwa mwaka 1635, alisaidia kuzaa uamsho wa Kipietisti katika Kanisa la Kilutheri ambao ungemshawishi Wesley kwa kiasi kikubwa na harakati ya Kimethodisti kwa uamuzi. Tutamjadili Spener kwa undani katika sura ya baadaye, lakini kilicho muhimu kwetu leo ni kuelewa, kwa maneno ya Ted Campbell, kwamba “kuibuka kwa ucha Mungu wa kihisia...lazima iwe ni kutokana zaidi na msukumo wa mambo ya kawaida ya kihistoria kuliko ushawishi wa moja kwa moja.”¹

Tumejadili mengi ya mambo haya katika sura zilizopita, kama athari ya kuuawa kwa Mfalme Charles I, utawala wa Cromwell, marejesho ya akina Stuart, kushindwa na Waholanzi vitani, kuwasili kwa William of Orange, pamoja na upanuzi wa biashara katika Ulimwengu Mpya na pesa kubwa na faida zilizoanza kurudi Ulaya, zikipelekea maswali kuhusu nini cha kufanya na pesa na jinsi ya kuwatendea watu wasio nazo. Nafasi ya Kanisa katika hili, pia, ilikuwa ngumu sana. Kanisa la Uingereza lilitoka kuwa na maaskofu hadi kutokuwa na maaskofu hadi maaskofu tena wakisimamia maeneo ambayo hayakutaka maaskofu.

Huu ulikuwa uzoefu wa Jeremy Taylor alipofanywa Askofu na Charles II na kuteuliwa kuwa Askofu wa Down na Connor huko Ireland. Aliweza kutumika kwa miaka sita tu kabla ya kifo chake cha mapema. Lakini Taylor hakumbukwi kwa uwezo wake wa kiaskofu bali kwa kazi za kale za kiroho alizotunga: *Maisha Matakatifu* mwaka 1650 na *Kufa Kitakatifu* mwaka 1651. Zilichapishwa haraka na zilibaki katika uchapishaji muda mrefu baada ya kifo chake.

1 Ted A. Campbell, *John Wesley and Christian Antiquity: Religious Vision and Cultural Change* (Nashville: Kingswood Books, 1991), 43.

Taylor alikuwa ameteuliwa mwaka 1633 na kutumwa Parokia ya Uppingham huko London, lakini alilazimika kukimbia baada ya Bunge kuichukua London katika Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe. Taylor alipata hifadhi kwa Earl wa Carbery na ni kwake anamtolea wakfu *Maisha Matakatiifu*.

Kama Andrew Thompson anavyoandika, kuhusu muktadha wa karibu wa kazi ya Taylor, “Mfalme Charles aliuawa kwa amri ya Bunge mwaka 1649; mfadhili wake Frances Vaughan, countess wa Carbery, alifariki mwaka 1650; na mke wa kwanza wa Taylor, Phoebe, alifariki mwaka 1651. Katikati ya hasara ya kitaifa na ya kibinafsi, Taylor aliandika Kanuni na Mazoezi ya Maisha Matakatiifu mwaka 1650 na Kanuni na Mazoezi ya Kufa Kitakatifu mwaka 1651.

Hivi ndivyo Taylor anavyoanza *Maisha Matakatiifu*:

Ni lazima kila mtu afikirie kwamba kwa kuwa Mungu amempa asili bora, nafsi yenye akili, na roho isiyokufa, akiwa amemfanya bwana juu ya wanyama, lakini chini kidogo tu ya malaika; amemwekea kazi na huduma kubwa ya kutosha kuajiri uwezo huo, naye amemkusudia hali ya maisha baada ya haya, ambayo anaweza kuifikia tu kwa huduma na utii huo. Kwa hiyo, kama vile kila mtu ni fungu la Mungu mwenyewe kabisa kwa hati ya uumbaji, vivyo hivyo kazi na utunzaji wetu wote, nguvu na uwezo wetu wote, lazima vijiririwe kabisa katika huduma ya Mungu, hata siku zote za maisha yetu; ili maisha haya yakiisha, tuweze kuishi naye milele. Wala haitoshi kwamba tufikirie huduma ya Mungu kama kazi ya ajira ndogo, bali ifanywe nasi kama Mungu alivyokusudia; ifanywe kwa bidii kubwa na shauku, kwa juhudi na hamu nyingi; tusikatae kazi yoyote, tutumie muda mwingi juu yake, tutumie waongozaji bora, na kufika mwisho wa utukufu kwa njia zote za neema, za busara, na za dini.²

2 Jeremy Taylor, *Rule and Exercises of Holy Living and Holy Dying*, katika John Wesley, A Christian Library, juz. 9 (Bristol: Felix Farley, 1753), 5.

Sehemu ya kwanza imegawanyika katika sehemu tatu: 1. Kanuni za muda wetu 2. Usafi wa Nia 3. Tenda uwepo wa Mungu

Sehemu ya pili inatoka katika Tito 2:12–13: “tukiishi kwa kiasi, na haki, na utauwa, katika ulimwengu huu wa sasa; tukilitazamia tumaini lenye baraka, na mafunuo ya utukufu wa Mungu mkuu na Mwokozi wetu Yesu Kristo.”

Nayo inahusu kiasi, haki, na dini. Kama Taylor anavyoifafanua:

Ya kwanza inajumuisha tabia yetu yote katika hali zetu binafsi, kutendewa vyema kwa miili na roho zetu. Ya pili inapanua wajibu wetu katika mahusiano yote na jirani yetu. Ya tatu inajumuisha kazi za dini ya moja kwa moja na mahusiano na Mungu.³

Kuhusu muda, sehemu ya kwanza ya kazi hiyo, Taylor anaandika:

Mungu amempa mwanadamu muda mfupi duniani, na hata hivyo juu ya muda huu mfupi umilele unategemea; hivi kwamba kwa kila saa ya maisha yetu (baada ya kujua jema na baya), lazima tutoe hesabu kwa Hakimu mkuu wa watu na malaika.⁴

Wazo hili la kutoa hesabu ya kila saa linatusaidia kuelewa zoezi la John Wesley la kuweka shajara. Richard Heitzenrater anaandika kwamba Taylor “alitoa mojawapo ya mapendekezo muhimu zaidi ambayo Wesley aliyachukua: kanuni ya kwanza ya maisha matakatifu ni utunzaji wa muda wako. Tokeo lililoonekana zaidi la ushauri wa Taylor lilikuwa Wesley kuanza kuweka shajara kama rekodi na kipimo cha maendeleo yake katika maisha matakatifu.”⁵ Wesley pia alilenga lugha ya nia ya Taylor.

3 Taylor, 47.

4 Taylor, 7.

5 Richard P. Heitzenrater, *Wesley and the People Called Methodists* (Nashville: Abingdon Press, 1995), 35.

Mwanzoni mwa *Maelezo Sahili ya Ukamilifu wa Kikristo* ya Wesley, Wesley anaandika:

Katika mwaka 1725, nikiwa katika mwaka wa ishirini na tatu wa umri wangu, nilikutana na *Kanuni na Mazoezi ya Maisha Matakatifu na Kufa* za Askofu Taylor. Katika kusoma sehemu kadhaa za kitabu hiki niliathirika sana—hasa sehemu ile inayohusu *usafi wa nia*. Mara moja niliazimia kuyatoa wakfu *maisha yangu yote* kwa Mungu; *mawazo* yangu yote, na maneno, na matendo; nikiwa nimesadiki kabisa, kwamba hapakuwa na kati, bali kwamba *kila sehemu* ya maisha yangu (si baadhi tu) lazima iwe ama dhabihu kwa Mungu au kwangu mwenyewe, yaani, kwa hakika, kwa shetani.⁶

Kazi ya Taylor inasimama tofauti na maandiko mengi ya kiroho katika *Maktaba ya Kikristo* yaliyotoka katika mapokeo ya Kipuritani Uingereza.

Babu wa Wesley, Samuel Annesley, alikuwa mhubiri na mwandishi mashuhuri na mwingi wa kazi aliyeumba mandhari ya kiroho ya Uingereza. Katika kitabu chake kuhusu Susanna Wesley, John A. Newton anamwita Samuel Annesley “Mtakatifu Paulo wa Wasiokubaliana.” Wesley alichapisha idadi ya mahubiri ya Annesley katika *Maktaba ya Kikristo*, lakini watu wengine wa Kipuritani walikuwa na nafasi ya heshima zaidi.

Thomas Goodwin, John Owen, na Richard Baxter wote walikuwa wachezaji wakuu katika mijadala ya wasiokubaliana iliyotajwa katika sura iliyopita. Lakini zaidi ya hila zao za kisiasa, walikuwa waandishi wenye kina cha kiroho ambacho Wesley alikithamini. Ingawa angekuwa hakubaliani na mengi ya mawazo yao ya Kikalvini, Wesley aliona vyema kuwajumuisha katika Maktaba yake.

6 John Wesley, *A Plain Account of Christian Perfection*, katika *The Bicentennial Edition of the Works of John Wesley* (Nashville: Abingdon Press, 1976–), 13:136.

Goodwin, Owen, na Baxter wote walikuwa wengi wa kazi kwa kiwango cha ajabu. Goodwin na Owen wanaangukia upande wa Wajitegemea huku Baxter akiwa zaidi Mpresbiteri kwa mtazamo na mvumilivu kwa tabia.

Ushawishi wa wainjilisti wa Kikalvini kama John Piper, J. I. Packer, na Timothy Keller umeleta kazi ya Owen na Goodwin kwa macho mengi katika miongo michache iliyopita. Kitabu kilichouzwa sana kilichochapishwa mwaka 2020, *Mpole na Mnyenyekevu* cha Dane Ortlund, kinafanya kazi kama ufafanuzi mrefu wa kazi ya Goodwin na Owen. Nilitaja mojawapo ya kazi za Owen zenye uwazi zaidi wa Kikalvini katika sura iliyopita, lakini Wesley aliwajumuisha Owen na Goodwin licha ya mizozo hiyo ya kimafundisho kwa sababu ya nguvu ya maandiko yao ya kiroho. Wesley alichapisha dondoo nyingi kutoka kwa Goodwin na Owen. Mfano wa kupigiwa mfano kutoka kwa Goodwin ni *Moyo wa Kristo Mbinguni, kuelekea Wenye Dhambi Duniani*, unaomalizia kwa tangazo hili lenye nguvu:

Katika misiba na dhiki zote, unajua mahali pa kupata Rafiki wa kukusaidia na kukuhurumia; mmoja, ambaye asili yake, kazi yake, faida yake, uhusiano wake, vyote, vinamfunga kwa msaada wako. Utawakuta watu, hata marafiki, mara nyingi wakiwa wasio na busara, na huruma zao katika visa vingi zikiwa zimefungwa: vema, waambie wote, “Kama hamtanihurumia, najua mmoja atakayenihurumia; mmoja mbinguni, ambaye moyo wake unaguswa na hisia za udhaifu wangu wote,” nami nitakwenda kujililia kwake. “Njoo kwa ujasiri, kufunua malalamiko yako, nawe utapata neema na rehema ya kukusaidia wakati wa mahitaji.”⁷

Wesley anamtambulisha John Owen kwa kusema kwamba “alikuwa mtu mkuu, na kwa ujumla aliheshimiwa kama msomi,

7 Thomas Goodwin, *The Heart of Christ in Heaven, towards Sinners on Earth*, katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 6 (Bristol: Felix Farley, 1750).

mwungwana, na mhubiri wa Mungu.” Dondoo kutoka kwa kazi ya Owen zinachukua juzuu mbili za toleo la Thomas Jackson la *Maktaba ya Kikristo*. Mfano nitakaousoma unatoka katika kazi itwayo *Asili, Nguvu, Udanganyifu na Utawala wa Mabaki ya Dhambi Ikaayo Ndani ya Waaminio*, ambayo inaangalia moyo wa wanadamu tofauti na moyo wa Kristo:

Moyo katika Maandiko unatumika kwa namna mbalimbali. Wakati mwingine kwa akili na uelewa; wakati mwingine kwa mapenzi; wakati mwingine kwa hisia; wakati mwingine kwa dhamiri; wakati mwingine kwa nafsi nzima. Kwa ujumla unaonyesha nafsi nzima ya mwanadamu, na uwezo wake wote, si kabisa, bali kama vyote vikiwa kanuni moja ya matendo ya kimaadili, kama vyote vinavyoungana katika kutenda kwetu jema au baya: akili, kama inavyouliza, inavyotambua, na kuhukumu kile kinachopaswa kufanywa, kile kinachokataliwa; mapenzi, kama yanavyochagua au kukataa; hisia, kama zinavyopenda au kuchukia kile kinachowekwa mbele yake; dhamiri, kama inavyoonya na kuamua; vyote pamoja vinaitwa moyo. Hiki ndicho kiti, mahali pa makao ya dhambi hii. Moyo, kama ulivyo kanuni nzima ya matendo ya kimaadili, ya kutenda jema au baya, kama jema au baya linavyotoka ndani yake. Hapa anakaa adui yetu; hii ndiyo ngome, kasri la mnyanyasaji huyu, mahali anapodumisha uasi dhidi ya MUNGU.⁸

Tofauti na Goodwin na Owen na waandishi wengine wengi katika *Maktaba ya Kikristo*, ambao walichangia dondoo tu, Wesley alichagua kuchapisha sehemu kubwa zaidi ya *Pumziko la Milele la Watakatifu* la Richard Baxter. Msomi Richard Monk anamwona Baxter kama “mfano bora wa Upuritani wa wastani na ni kwake Wesley anajitambulisha kwa karibu zaidi.”⁹ Baxter

8 John Owen, *The Nature, Power, Deceit, and Prevalency of the Remainders of Indwelling Sin in Believers* (Oxford, 1668), 25.

9 Robert C. Monk, *John Wesley: His Puritan Heritage* (Nashville: Abingdon Press, 1966), 245.

na Owen walikuwa na mambo mengi yanayofanana lakini kwa sababu ya kile kilichokuwa hatarini cha mustakabali wa Ulinzi-Dola na uasi wa kutokubaliana, waliandika dhidi ya mmoja na mwingine kwa uchungu mkali kiasi kwamba kufanana kwao mara nyingi kulifichwa. Lakini Wesley hakuwaona kuwa maadui bali washirika katika lengo la kulijenga kanisa kupitia maandiko ya kiroho.

Pumziko la Milele la Watakatifu ni kazi yenye nguvu ambayo kichwa chake kinatoka katika Waebrania 4:9: *Basi, imebaki raha kwa watu wa MUNGU*. Kisha Baxter anaendelea kuelezea raha ambayo Wakristo wameahidiwa katika Mungu pamoja na watu wa Mungu ni nani na jinsi ya kuwa sehemu ya raha hii.

Baxter anamalizia kazi hii kubwa kwa maneno haya:

Hivyo, Msomaji, nimekupa ushauri wangu bora wa kupata na kudumisha mazungumzo ya kimbinguni. Namna haijakamilika, na ni yangu mwenyewe mno; lakini kwa jambo kuu nililipokea kutoka kwa MUNGU: kutoka kwake ninakukabidhi wewe, na agizo lake ninakuwekea, kwamba ulikubali na kulitenda. Kama huwezi kulifanya kikamilifu, lifanye kama uwezavyo; ila uwe na hakika unalifanya kwa dhati na mara kwa mara.¹⁰

Mapigano ya ndani ya Kiprotestanti yaliendelea katika kipindi hiki huku wengi upande wa Wajitegemea wakimwona Baxter na wale wanaofanana naye karibu kuwa wabaya kama Wakatoliki. Baxter alitajwa moja kwa moja katika kijitabu kitiwacho *Vita Miongoni mwa Malaika wa Makanisa; ambamo zinaonyeshwa Kanuni za Wamethodisti Wapya katika Hoja kuu ya Kuhesabiwa Haki* kilichochapishwa mwaka 1693. Neno “methodisti mpya” lilikuwa limetumika katika bara katika duru za Kikalvini hasa dhidi ya Wakatoliki wa Roma na kile kilichoonekana kuwa uvumbuzi wa Roma, lakini neno hilo lilitumika dhidi ya Baxter

10 Richard Baxter, *The Saints' Everlasting Rest* (London: 1650), 839.

na wengine kwa matumaini ya kuwakatisha tamaa wafuasi wapya wa mawazo haya. Uarmini, kupinga sheria, Upelagia, Usoshiani, na majina mengine kama hayo yalitumika zaidi kama uchochezi wa dharau kuliko maelezo halisi ya fikra na hoja, lakini katika hali iliyofuata Marejesho na hasa baada ya Mapinduzi Matukufu, majina na matusi ya zamani hayakuwa na nguvu nyingi tena.

Wesley alichapisha tena waandishi wengi zaidi wa Kipuritani kuliko tulivyo na nafasi ya kuwafafanua katika juzuu hii. Kwa mfano, alimjumuisha John Bunyan na *Maelezo ya Vita Takatifu*, simulizi ya kitaipolojia ya malezi ya kiroho inayofanana na *Safari ya Msafiri* ya Bunyan.

Uzi wa mwisho wa kitambaa cha hali ya kiroho ya Kiingereza tutakaoufafanua katika sura hii ulikuwa uundaji wa vyama vya kidini mwaka 1678 na mhamiaji kutoka nchi za Palatine katika kile sasa ni Ujerumani, Anthony Horneck. Horneck alikuja Uingereza baada ya kurudi kwa Charles II naye akageukia Kanisa la Uingereza. Miaka michache kabla, Philipp Spener alikuwa amechapisha *Pia Desideria* yake, ambayo kwa namna isiyo sahihi inaonekana kuwa mwanzo wa harakati ya Kipietisti ya Kijerumani, lakini uhusiano wa Horneck na ucha Mungu wa Kijerumani haueleweki vyema na wasomi leo bado wanabishana kuhusu chimbuko la vyama vyake vya kidini.

Kama Kevin Watson anavyoandika, “Vyama vya Kidini ambavyo Horneck alivisitawisha viliandaliwa kwa kuandika orodha ya kanuni zitakazoviongoza...na kubaki ndani ya kanisa rasmi.”¹¹ Baadhi ya mifano ya kanuni ni kama ifuatavyo:

1. Wote wanaoingia katika Chama wataazimia maisha matakatifu na ya dhati....

11 Kevin M. Watson, *Pursuing Social Holiness: The Band Meeting in Wesley's Thought and Popular Methodist Practice* (New York: Oxford University Press, 2014), 20–21.

2. Hawataruhusiwa, katika mikutano yao, kuzungumzia hoja yoyote yenye mzozo ya uungu.
3. Wala hawatazungumzia utawala wa Kanisa au Dola...¹²

Vyama hivyo “vilishambulia tatizo la uasherati kwa msingi wa kibinafsi, wa kiumoja,” lakini pia “vilihimiza shughuli fulani za hisani, ambazo wanachama walizijiandikisha mara kwa mara kadiri hali zao zingeruhusu.”¹³ Wesley anajumuisha *Mazoezi* ya Horneck na *Maisha ya Wakristo wa Awali* yake katika *Maktaba ya Kikristo*. Tutarudi kwenye kazi hii baada ya sura mbili tutakapoangalia Utafutaji wa Kanisa la Awali.

Vyama ambavyo Horneck aliviunda na kuvishawishi vilikua haraka na kupanuka kuwa Chama cha Kuendeleza Maarifa ya Kikristo (SPCK), ambacho bado kipo hadi leo na ambacho John Wesley alikuwa mwanachama, na Chama cha Kueneza Injili (SPG). Kulikuwa pia na Chama cha Kurekebisha Maadili, ambacho mbele yake Samuel Wesley alihubiri mara nyingi. Mwaka 1700, Mchungaji Samuel Wesley “alianzisha chama kidogo cha kidini Epworth kilichojengwa juu ya mfano wa Horneck.”¹⁴ Richard Kidder na Josiah Woodward pia walichapisha matoleo yao wenyewe ya kanuni za Vyama vya Kidini wakati huohuo. Ni muhimu kutambua kwamba hapakuwa na shule moja au mkondo mmoja bali utofauti wa kweli wa vyama tangu mwanzo kabisa, vyote ndani ya Kanisa la Uingereza kwa namna ambayo havikuwahi kupinga miundo au

12“Life of Anthony Horneck, D.D. Prebendary of Westminster and Preacher at the Savoy,” katika Hone’s Lives of Eminent Christians, juz. 2, 309–310, iliyochapishwa tena katika John S. Simon, *John Wesley and the Religious Societies* (London: Epworth Press, 1921), 10–11.

13 Richard P. Heitzenrater, *Mirror and Memory: Reflections on Early Methodism* (Nashville: Kingswood Books, 1989), 37, 39.

14 Scott Kisker, “Serving God and Empire: Joseph Benson and the Struggle for Methodist Identity in the Era of the Revolutionary Wars,” *Methodist History* 41, na. 4 (2003): 273.

vyanzo vya kanisa, kama walivyofanya harakati mbalimbali za Kipuritani.

Mojawapo ya vipengele vyenye ushawishi wa kweli vya vyama hivyo na hasa vya SPCK lilikuwa uchapishaji mwingi wa fasihi ya kidini ambayo ingeweza kununuliwa kwa urahisi na kushirikishwa kwa upana. Badala ya kuchapisha kwa ajili ya mjadala wa kitaaluma au uchochezi wa kisiasa, SPCK ilichapisha kwa ajili ya umati na kutoa muundo wa vyombo vya habari vya umati ambao John Wesley hangejiunga nao tu bali angeutwaa kwa ajili ya harakati ya Kimethodisti ya baadaye.

Katika haya yote, hali ya kiroho ya Kiingereza katika namna zake zote, kuanzia Taylor hadi Owen hadi Horneck, haikuwa imetengwa na mienendo ya kitheolojia katika Bara la Ulaya. Muhimu zaidi kwa hadithi yetu ulikuwa kuibuka kwa Upietisti wa Kijerumani katika kipindi kilekile tulichokifanua katika sura hii. Hatujajadili Luther au Ulutheri kwa kirefu tangu Sura ya 2, lakini lazima turudi kwenye chimbuko la Matengenezo ya Kanisa ili kuona jinsi watoto wa Luther walivyoendeleza namna ya zoezi la imani katika Upietisti uliogeza Ukristo katika karibu kila dhehebu kote duniani. Upietisti wa Kijerumani ulitoka wapi?

SURA YA 20

Upietisti wa Kijerumani

Ujerumani inaonekana kuwa nchi ya zamani kama Uingereza au Ufaransa au Italia, lakini si hivyo. Mojawapo ya furaha za historia inajumuisha zile ugunduzi mdogo unaotetereka mawazo yetu kuhusu ulimwengu wa kisasa. Dhana ya kawaida ni kwamba ulimwengu tuliofundishwa katika darasa la jiografia la kidato cha nane ndio ulimwengu uliokuwepo daima na ambao utakuwepo daima. Wengi waliopitia kuanguka kwa USSR waliona ramani za dunia zikibadilika, lakini ukweli ni kwamba dunia na mataifa ya dunia daima yanabadilika kwa njia ndogo, na wakati mwingine kwa njia kubwa. Italia na Ujerumani zote ni dhana za kisasa sana. Texas imekuwa jimbo katika Marekani muda mrefu zaidi kuliko ambavyo kumewahi kuwepo Ujerumani au Italia.

Sicily na Calabria (kidole cha kiatu ambacho ni rasi ya Italia) zilikuwa chini ya uvamizi wa Kigiriki kwa sehemu kubwa ya historia iliyoandikwa. Hawakuwa na dhana ya Italia. Kama Richard Stites anavyoandika, “Mwaka 1860 wakati Mashati Mekundu ya Giuseppe Garibaldi huko Sicily yalipopaza sauti ‘Viva l’Italia,’ baadhi ya wenyeji walidhani kwamba ‘Italia’ alikuwa mke wa mfalme wa Kipiedmonti Vittorio Emanuele.”¹

1 Richard Stites, *The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe* (New York: Oxford University Press, 2014), 292.

Kwa sehemu kubwa ya historia ya mwanadamu, dhana ya Ujerumani ilikaa mahali pafananapo. Kile sasa ni Ujerumani ya kisasa kilijumuisha mamia ya miji na maeneo yaliyotawaliwa na wakuu wadogo au watawala wa kikanisa, jambo lililomaanisha kwamba askofu wa mahalia alifanya kazi kama mtawala mkuu. Kuna lugha itwayo Kijerumani katika familia ya lugha za Kihindi-Kiulaya ambayo ina njia yenye mzunguko na lahaja kila mahali, lakini hapakuwa na taifa la Ujerumani hadi tarehe 18 Januari 1871, wakati wakuu wa Kijerumani walipomtangaza Mfalme Wilhelm I wa Prussia Mfalme wa Ujerumani.

Kupanda kwa Luther mwanzoni mwa karne ya kumi na sita kulibadilisha mizani ya nguvu katika nchi zinazozungumza Kijerumani. Mkusanyiko huu wa dola na miji ulifikia amani ya wasiwasi baada ya Suluhisho la Augsburg mwaka 1555 lililoruhusu wakuu kuchagua kati ya Ulutheri na Ukatoliki wa Roma kutokana na kanuni itwayo *cuius regio, eius religio*, “ufalme wa nani, dini yake.” Kwa hiyo maeneo, miji, au kanda za Kilutheri zilikuwa za Kilutheri kabisa, kanda za Kikatoliki za Kikatoliki kabisa. Kulingana na Augsburg, dola hazikuweza kuwa za Kikalvini au dhehebu lingine lolote. Zilipaswa kuchagua kati ya chaguo mbili. Ilikuwa baada ya Augsburg ambapo mzozo katika Nchi za Chini za kile sasa ni Ubelgiji na Uholanzi ulizuka, kama tulivyozungumza katika Sura ya 7.

Mwaka uleule ambapo Augsburg ilitiwa saini, Johann Arndt alizaliwa Anhalt, kanda ileile ambapo karibu miaka mia mbili baadaye J. S. Bach angetunga Sonata na Partita zake za Violini Pekee. Arndt alikuwa mwana wa mhudumu wa Kilutheri naye alimfuata baba yake katika kazi hiyo. Alisoma maeneo mengi, ikiwa ni pamoja na Wittenberg, Strasbourg, na Basel, awali akinuia kuwa daktari kabla ya kuhamia theolojia. Masomo yake yalikuwa mapana, na “alimheshimu Plato na Wastoiki, Epictetus

na zaidi ya wote Seneca.”² Somo la Seneca linamuunganisha Arndt na John Calvin, ambaye kitabu chake cha kwanza kilikuwa ufafanuzi wa *De Clementia* ya Seneca, kilichochapishwa mwaka 1531, ambacho Arndt huenda alikutana nacho shuleni.

Baada ya masomo yake, Arndt alirudi Anhalt, mji wa kuzaliwa kwake, naye hatimaye alipewa cheo, lakini alilazimika kuondoka mjini wakati mkuu mwenye mwelekeo wa Kikalvini (ingawa si rasmi hivyo) alipoamuru kwamba kufukuza pepo kusifanyike wakati wa ubatizo, mapokeo ya zama za kati ambayo Martin Luther alikuwa ameyahifadhi. Arndt alikataa na hivyo ilibidi atafute mji mpya na kanisa jipya la kutumikia. Alichapisha mkusanyiko wa maandiko ya kifumbo mwaka 1597, ikiwa ni pamoja na *Kuiga Kristo* cha Thomas à Kempis, kabla ya kuhamia Braunschweig, kanisa tajiri katika Saksonia ya Chini, ambako Arndt aliandika kazi yake muhimu zaidi na pengine kitabu maarufu zaidi cha theolojia ya Kiprotestanti katika karne ya kumi na saba: *Ukristo wa Kweli*.

Anaanza kitabu kwa kusema kwamba “Injili takatifu inafanyiwa, katika wakati wetu, dhuluma kubwa na ya aibu kunathibitisha kikamilifu na maisha yasiyotubu ya wasiomcha Mungu wanaomsifu Kristo na neno lake kwa midomo yao na hata hivyo wanaongoza maisha yasiyo ya Kikristo yanayofanana na yale ya watu wakaa katika upagani, si katika ulimwengu wa Kikristo.”³ Wesley alimsoma Arndt mwaka 1736 na akajumuisha dondoo kutoka *Ukristo wa Kweli* katika juzuu ya kwanza ya *Maktaba ya Kikristo*.

Kama amani ingetawala kote Ulaya katika karne ya kumi na saba, tungeweza kumkumbuka Johann Arndt kwa mwanga

2 Carter Lindberg, mh., *The Pietist Theologians: An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Malden, MA: Blackwell, 2005), 23.

3 Johann Arndt, *True Christianity*, iliyotafsiriwa na Peter Erb (New York: Paulist Press, 1979), 21.

tofauti. Ushawishi wake kwa mikondo ya kiroho ya baadaye ni mkubwa sana. Kama Heiko Oberman anavyoandika, hali ya kiroho ya Arndt ni “chanzo kilichofichika na chenye nguvu cha mapokeo yaliyosogea kwa muda katika njia za chini ya ardhi, yakijitokeza kuelekea sehemu ya baadaye ya karne ya kumi na saba kama Upietisti wa Kijerumani.”⁴

Na hata hivyo, mwaka 1618, mzozo kuhusu nani angekuwa Mfalme mpya wa Bohemia, katika kile sasa ni Jamhuri ya Czech ya kisasa, uliileta Ulaya katika enzi ya kutisha ya vita iliyodumu, kwa kuingiliana, kwa miaka thelathini. Badala ya kugawanyika vizuri kati ya Waprotestanti na Wakatoliki, Vita vya Miaka Thelathini vilijumuisha idadi ya muungano tofauti miongoni mwa nguvu kubwa na ndogo za Ulaya. Mashujaa wengi wa Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza walijifunza mbinu za kisasa za vita katika majeshi ya Tilly na Wallenstein na Gustavus Adolphus wa Sweden, mtaalamu mkuu zaidi wa mbinu za kijeshi wa enzi hiyo.

Kwa madhumuni yetu, hata hivyo, Vita vya Miaka Thelathini vililetwa kifo na uharibifu usioonekana tangu miaka ya tauni ya karne ya 14. Kampeni za kuendelea ziliwazuia wanaume kazini na vita na kuzingirwa kuliharibu sehemu kubwa ya ardhi yenye rutuba kote Ulaya. Mungu alikuwa wapi katika uharibifu huo?

Wakati wa kilele cha Vita vya Miaka Thelathini, mwaka 1635, Philipp Spener alizaliwa katika kijiji huko Alsace kitiwacho, kwa Kijerumani, Rappoltswiler, lakini ambacho kwa sasa kipo katika Ufaransa ya kisasa na kinaitwa Ribeauvillé. Kilikuwa chini ya familia ya Rappolstein hadi mwaka 1670 wakati familia hiyo ilipotoweka na mji ukaja chini ya utawala wa Askofu wa Basel. Baba wa Spener alikuwa msimamizi na rafiki wa

4 Heiko A. Oberman, preface to Peter Erb, *Johann Arndt: True Christianity* (New York: Paulist Press, 1979), xiii, imetajwa katika Campbell, *Christian Antiquity*, 79.

mahakama. Hata hivyo, alimsifu mama yake kwa misukumo yake ya kidini. Spener alisoma katika shule ya msingi ya sarufi ya jirani huko Colmar na kisha katika Chuo Kikuu cha Strasbourg. Alifundisha katika nyumba ya Charles-Louis, Mteule Palatine aliyekuwa amerejeshwa hivi karibuni, aliyekuwa mwana wa Elizabeth Stuart, dada wa Mfalme Charles I.

Kadiri huduma yake ilivyoendelea, umaarufu wa Spener ulikua kwa uundaji wa *collegia pietatis* yake au makundi ya ucha Mungu, mwaka 1669. Alikuwa akichunga Frankfurt am Main na, kama Ted Campbell anavyoandika, “alipendekeza kwamba waaminio wakutane pamoja kwa ajili ya kujengana, badala ya mazungumzo yasiyo na maana.”⁵ Spener hakutaka kuunda makanisa mapya bali kutoa fursa mpya za uaminifu. Yafuatayo ni dondoo kutoka kwa hubiri ambamo Spener anaeleza mawazo yake kwa ajili ya *collegia pietatis*:

Ni jema kiasi gani lingefanya iwapo marafiki wema wangekutana pamoja siku ya Jumapili na badala ya kutoa glasi, karata, au dadu wangechukua kitabu na kukisoma kwa ajili ya kujengana kwa wote au wangepitia jambo fulani kutoka kwa mahubiri yaliyosikilizwa...Iwapo hili lingetokea, ni uovu kiasi gani ungezuiwa...Ni hakika, kwa hali yoyote, kwamba sisi wahubiri hatuwezi kuwafundisha watu kutoka kwenye mimbara zetu kadiri inavyohitajika isipokuwa watu wengine katika mkutano, ambao kwa neema ya Mungu wana maarifa bora ya Ukristo, wachukue jitihada, kwa nguvu ya ukuhani wao wa Kikristo wa wote, kufanya kazi pamoja nasi na chini yetu kurekebisha na kutengeneza kadiri wawezavyo kwa jirani zao kulingana na kipimo cha vipawa vyao na unyenyekevu wao.⁶

5 Campbell, *Christian Antiquity*, 84.

6 Philipp Jakob Spener, *Erbauliche Evangelisch- und Epistolische Sonntags-Andachten* (Frankfurt, 1716), 638, imenukuliwa katika Philipp Jakob Spener, *Pia Desideria*, iliyotafsiriwa na Theodore G. Tappert (Philadelphia: Fortress Press, 1964), 13.

Makundi yalienea na ushawishi wa Spener ukakua, jambo lililopelekea uchapishaji wa kazi yake inayojulikana zaidi, ambayo bado iko katika uchapishaji hadi leo: *Pia Desideria*.

Kichwa kilichozoeleka kinatoka kwa tafsiri ya Kilatini ambayo Spener aliifanya ya andiko lake la asili la Kijerumani, lakini ni jina lililoshikamana. Kichwa kidogo ni “Hamu ya dharti ya Matengenezo Yampendezayo Mungu ya Kanisa la kweli la Kiinjili, Pamoja na Mapendekezo Kadhaa Sahili ya Kikristo Yanayoelekea Lengo Hili.”

Spener anaanza kazi hiyo kwa sala na faraja kisha maelezo jinsi, katika nyakati zilizopita, mabaraza ya kanisa yalivyoitishwa ili kushughulikia masuala ya siku hiyo. Pia kuna nukuu kuhusu kazi ya Arndt lakini kisha kuna seti yenye nguvu ya mausia:

Hebu, sote pamoja, sasa tufanye kwa bidii kile tulichowekwa kufanya, yaani, kulisha kundi ambalo Mungu amelinunua kwa damu yake mwenyewe na kwa hivyo kwa bei kubwa mno. Hebu tukumbuke, Akina Baba na Ndugu wapenzi, kile tulichomwahidi Mungu tulipotengwa kwa ajili ya huduma zetu na ni nini, kwa hivyo, lazima kiwe wasiwasi wetu.⁷

Sehemu ya kwanza inaeleza changamoto za kanisa na jinsi uhalisia ulivyo wa giza kiasi kwamba “hatuwezi kuyaelekeza macho yetu juu yake bila haraka kuyashusha tena chini kwa aibu na dhiki.”⁸

Kisha anaeleza kwa uwazi zaidi mapungufu katika makasisi, akisema “Ingawa kwa neema ya Mungu bado tunayo mafundisho safi yatokayo katika Neno la Mungu, hatuwezi kukana kwamba mengi yaliyo geni, yasiyo na manufaa, na yanayokumbusha

7 Spener, *Pia Desideria*, 36.

8 Spener, *Pia Desideria*, 40.

hekima ya ulimwengu yameingizwa hapa na pale taratibu katika theolojia.”⁹

Tatizo la mengi ya mafundisho ambayo Spener anayakosoa si kwamba yana kosa bali kwamba yanaziweka akili za waaminio mbali na usahili na ukweli wa Injili ya Yesu Kristo. Hata hadi kiwango ambacho Spener anasema kwamba Mtume Paulo asingeweza kuelewa kile “ambacho vipaji vyetu vinavyoteleza wakati mwingine huvisema mahali patakatifu.”¹⁰

Kwa kujibu masuala haya, Spener anatoa mapendekezo ya kurekebisha hali hizo. Kama K. James Stein anavyolieleza, “Spener alitoa mapendekezo sita madhubuti ya matengenezo: matumizi mapana zaidi ya Maandiko na makasisi na walei; uanzishaji na utekelezaji wa ukuhani wa kiroho wa walei; mkazo juu ya maisha ya Kikristo ya haki; mwenendo bora wa washiriki katika mizozo ya kidini; matengenezo ya kicha Mungu ya elimu ya kitheolojia; na uhubiri wa mahubiri ambayo yangezalisha imani na matunda yake.”¹¹

Spener pia anapendekeza kazi ya Johann Arndt pamoja na wafumbo wa zama za kati wa Kijerumani John Tauler na Thomas à Kempis katika mapendekezo yake chanya. Kempis, hasa, alikuwa na ushawishi mkubwa kwa John Wesley wa awali. Mojawapo ya machapisho ya kwanza ya Wesley ilikuwa tafsiri ya *Kuiga Kristo* cha Kempis.

Karibu na mwisho wa maisha yake, Spener aliishia Berlin na akawa na ushawishi katika mahakama ya Brandenburg na katika uundaji wa Chuo Kikuu cha Halle, kiti muhimu cha Upietisti wakati ujao. Mojawapo ya uhusiano wa kina zaidi katika historia ya Umethodisti ni kwamba mwaka 1700, Spener alimbatiza

9 Spener, *Pia Desideria*, 51.

10 Spener, *Pia Desideria*, 57.

11 K. James Stein, “Philipp Jakob Spener (1635–1705),” katika Lindberg, mh., *The Pietist Theologians*, 84–85.

mrithi mchanga wa familia ya kiheshima, Count Nicolaus Ludwig von Zinzendorf wa baadaye.

Wesley angekutana na Zinzendorf kwa sababu ya uhusiano wake na Wamoravia. Tutaingia kwa undani zaidi kuhusu Zinzendorf katika sura ya baadaye, lakini wakati huu, ni muhimu kwetu kuwa na uelewa wa Kanisa la Kimoravia hadi mwisho wa karne ya kumi na saba.

Neno Mmoravia linatoka katika kanda ya Ulaya katika sehemu ya mashariki ya kile sasa ni Jamhuri ya Czech. Margraviti ya Moravia inaingiliana kidogo na baadhi ya mipaka ya kisasa, lakini hilo linarudi kwenye hoja niliyoitoa mwanzoni mwa sura hii kuhusu asili zinazobadilika za mipaka na mataifa. Mizizi ya kanisa la Kimoravia, hata hivyo, inapatikana katika Ufalme jirani wa Bohemia, ambao pia upo katika Jamhuri ya Czech ya kisasa. Wakati Jan Hus alipoanza jaribio lake la matengenezo ya Kanisa mwanzoni mwa karne ya kumi na tano (miaka mia moja kabla ya Luther), Hus na fundisho lake likawa na ushawishi hata kwa Mfalme wa Bohemia, lakini aliitwa kwenye Baraza la Constance mwaka 1415 na kuitwa mzushi. Idadi ya vita vya Kihussi vilifanyika katika miaka thelathini iliyofuata. Mwaka 1457, *Unitas Fratrum*, au Umoja wa Ndugu, ilianzishwa na wafuasi wa Hus. Kwa kupanda kwa Luther, Ndugu walipanuka kwa upana, wakawa imani ya wengi ya Bohemia na Moravia. Baada ya kuanza kwa Vita vya Miaka Thelathini, Ndugu walikandamizwa rasmi na wakaenda chini ya ardhi katika mifuko kote Ulaya, lakini hasa katika Moravia. Mwaka 1722, Zinzendorf alitoa hifadhi kwa Kanisa la Ndugu lililoonewa huko Herrnhut. Mwaka 1727, uamsho ungefanyika Herrnhut ambao ungepelekea moja kwa moja John Wesley kukutana na kundi la Wamoravia mwezi Oktoba ya mwaka 1735 njiani kuelekea Georgia na kushangazwa na imani na tumaini lao.

Akiwa njiani kuelekea Georgia, Wesley alisoma kazi mbili za mrithi wa kiroho wa Spener, August Hermann Francke.

Akiwa amezaliwa mwaka 1663 huko Lübeck, Francke alisoma lugha na theolojia katika maeneo mengi kama Erfurt na Hamburg, akilenga Kiebrania na Kigiriki. Mwaka 1690, alichukua wadhifa kama mchungaji Erfurt, lakini kulikuwa na mzozo kuhusu Upietisti uliopelekea kufukuzwa kwake. Kama harakati zote za kidini, kulikuwa na watu wengi waliofurahishwa na Upietisti, pamoja na wengi waliopenda mambo jinsi yalivyokuwa na kudhani wajifanya hawa walikuwa wakipinga Ulutheri ulioshikamana wenyewe. Baada ya kuondoka Erfurt, Francke akawa mchungaji katika kitongoji cha Halle kiitwacho Glaucha, na profesa wa lugha za kibiblia katika Chuo Kikuu cha Halle ambacho Spener alikuwa amesaidia kukiunda. Francke alichapisha kwa wingi na kazi yake ilisaidia kuigeuza Halle kuwa kitovu cha umishonari kikituma wainjilisti kote duniani.

Francke pia alikuwa na uzoefu wa kuongoka unaofanana na ule wa Wesley huko Aldersgate. Wakati Francke alipokuwa shuleni, mjomba wake alimtuma kwa msomi mashuhuri Kaspar Hermann Sandhagen huko Lüneburg. Masomo ya Francke yalikuwa yamempelekea kwenye mashaka kuhusu uhalali wa Biblia, lakini uzoefu wake wa kiroho ulisimamisha mashaka hayo:

Niliangukia tena magoti yangu jioni hii ya Jumapili, nami nilimwomba Mungu, ambaye bado sikumjua wala kumwamini, kwa wokovu kutoka katika hali kama hiyo ya kusikitisha. Ndipo Bwana, Mungu aliye hai, alinisikia kutoka kwenye kiti chake cha enzi nilipokuwa bado magotini. Kubwa sana ilikuwa upendo wake wa kibaba kiasi kwamba alichagua, badala ya kutuliza mashaka yangu na fadhaa ya moyo wangu taratibu...badala yake kuisikia sala yangu ghaffa...Ndipo mashaka yangu yote yalitoweka haraka kama mtu agezavyo mkono wake; nilisadiki moyoni mwangu neema ya Mungu katika Kristo Yesu; nami niliweza kumwita Mungu si kama Mungu tu bali kama Baba yangu. Huzuni na fadhaa yote ya moyo wangu iliondolewa mara moja, nami nilizidiwa mara moja kama kwa mto wa furaha kiasi

kwamba kwa moyo uliojaa nilimsifu na kumheshimu Mungu aliyenionyesha neema kubwa kama hiyo.¹²

Wesley alimsoma Francke huko Georgia na aliporudi na hata alimfupisha Francke kwa matumizi katika mazingira ya makundi madogo na akachapisha toleo mwaka 1739.¹³

Ushawishi wa ucha Mungu wa Kijerumani haukuwa tu katika makundi madogo ya kibunifu au matengenezo ya kanisa. Wesley aliathiriwa sana na hamu ya kurudi kwenye vyanzo vya imani popote angeviweza kuvipata. Mwenza wa kimishonari wa Wesley huko Georgia, Benjamin Ingham, aliandika kuhusu ucha Mungu wa Kimoravia katika shajara yake, akisema, “Wanafanana zaidi na Wakristo wa Awali kuliko kanisa lingine lolote sasa duniani; kwani wanahifadhi imani, zoezi, na nidhamu ya mitume.”¹⁴

Maongezi kuhusu Ukristo wa Awali yalikuwa yakikua mwishoni mwa karne ya kumi na saba katika Kanisa la Kiingereza, lakini pia katika Kanisa la Kimoravia. Wengi walitafuta uwazi kutoka kwa mzozo wa kidini kwa kutafuta mazoezi ya kanisa la awali au la mwanzo. Walipata nini huko na jinsi gani usomi kuhusu kanisa la awali ulimshawishi Wesley na Wamethodisti wa awali?

12 Markus Matthias, mh., *Lebensläufe August Hermann Franckes* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1999), 29, katika Lindberg, mh., *The Pietist Theologians*, 102–103.

13 Geordan Hammond, *John Wesley in America: Restoring Primitive Christianity* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 34 n14.

14 Benjamin Ingham, Journal, October 17, 1735, katika Luke Tyerman, *The Oxford Methodists* (London: Hodder and Stoughton, 1873), 68, imetajwa katika Hammond, *Wesley in America*, 38.

SURA YA 21

Utafutaji wa Kanisa la Awali

Laiti tungeweza kurudi kwenye siku njema za zamani. Au kama wimbo unavyoeleza, *Nipe ile dini ya kale, Nipe ile dini ya kale, Nipe ile dini ya kale, inanitoshia mimi*. Hamu ya kurudi kwenye wakati rahisi zaidi ni ya zamani kuliko Ukristo. Katika Ugiriki ya kale, Hesiod aliandika kuhusu zama tano za mwanadamu, ambapo zama za Dhahabu, χρύσεον γένος, ndizo zilizokuwa nyakati bora zaidi. Hesiod anaandika: “Ya dhahabu ilikuwa kabila la wanadamu wenye kipawa cha usemi ambalo wasiokufa, walio na makao yao juu ya Olympus, waliifanya kwanza kabisa...kama miungu hasa walitumia maisha yao, kwa roho isiyo na wasiwasi, mbali kabisa na taabu na dhiki.”¹ Hamu ya zama za Dhahabu haikuwa tu katika ustaarabu wa kipagani wala haipatikani tu leo wakati watu wanapozungumza kuhusu “siku njema za zamani” au nyakati rahisi zaidi au ile dini ya kale. Lugha hii imejaa unaivu wenye nafasi ndogo ya umakini.

John Wesley alitaja maneno “Ukristo wa Awali” au “Kanisa la Awali” mara kadhaa katika mahubiri na barua nyingi. Nilipomsoma Wesley kwa mara ya kwanza, nilidhani maneno hayo yalikuwa kifupisho cha Zama za Dhahabu za Kikristo.

1 Hesiod, *Works and Days* 109–115, katika *Theogony; Works and Days; Testimonia*, mh. na iliyotafsiriwa na Glenn W. Most, Loeb Classical Library 57 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018), 95–97.

Yaani, kwa wakati kabla ya ufsadi. Hiyo haikuwa nia yake wala matumizi yake ya neno hilo. Kwa kweli, mwishoni mwa karne ya kumi na saba na mwanzoni mwa karne ya kumi na nane, kulikuwa na hazina ya ajabu ya utafiti kuhusu kanisa la mwanzo na hamu ya kuendeleza na kupanua *Sitz im Leben*, au mazingira ya maisha ya Wakristo karibu zaidi na maisha ya Yesu kuliko tulivyo sisi.

Kama ilivyotajwa katika Sura ya 11, kuhusu uundaji wa Tafsiri ya King James, kulikuwa na idadi ya wasomi waliosomeshwa kupita kawaida Uingereza mwishoni mwa karne ya kumi na saba. Hawa ni aina ya watu wanaodhani kwamba mwungwana angekuwa na nakala ya Agano Jipya la Kisiria tayari mkononi. Kadiri karne ya kumi na saba ilivyoendelea, Matengenezo ya Kanisa kote Ulaya yalikuwa yakipitia mitetemo ya kibalehe ambayo tumekuwa tukiiieleza katika sura kumi zilizopita. Ukilinganisha na Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza au Mapinduzi Matukufu au hata Upietisti wa Kijerumani, utafutaji wa kanisa la awali unaweza kuonekana kama hoja ndogo katika historia ya Umethodisti, na hata hivyo uliumba maisha ya Samuel Wesley na ukatoa uwazi wa kina kwa uelewa wa John Wesley wa kanisa uliyoruhusu Makanisa ya Kimethodisti ya baadaye kuanza nayo.

Mabadiliko yalikuwa yakitokea wakati huu yaliyosaidia kuwaandaa wasomi wa Kiingereza kwa somo la kanisa la mwanzo, zaidi ya somo la Biblia tu, karibu na mwisho wa utawala wa James I. Maneno kanisa la awali na kanisa la mwanzo yatumika kwa kubadilishana, yakimaanisha kipindi cha muda mara baada ya kifo cha Yesu hadi karne chache zilizofuata.

Tutaanza na maneno ya Lancelot Andrewes, mhubiri mkuu, aliyekuwa pia mwenyekiti wa kamati ya Pentateuko katika Tafsiri ya King James. Andrewes anatusaidia kuweka mfumo wa kipindi hiki katika hubiri alilohubiri mwaka 1613, alipokuwa Askofu wa Ely, anaandika kwamba “Kanuni moja ya Maandiko

iliyowekwa kwa maandishi na Mungu, Maagano mawili, Imani tatu, Mabaraza manne ya kwanza, karne tano na mfululizo wa Mababa humo...hutuchorea kanuni ya dini.”² Andrewes hakuwa kawaida ya Kanisa la Uingereza wakati huo, lakini mtazamo wake wa Kanisa la mwanzo ulikuwa muhimu.

Punde baada ya hili, James I alituma barua kwa Oxford mwaka 1622 (alikuwa ametuma barua kama hiyo kwa Cambridge mwaka 1616) iliyosema yafuatayo: “Wanafunzi katika fani hiyo wajiweke katika nafasi ya kwanza kwenye kusoma Maandiko, kisha Mabaraza na Mababa wa kale, na kisha Wasomi-shule, wakiwatenga wale Waneoteriki, Wajesuiti na Wapuritani wote, wanaojulikana kuwa wajiingizaji katika mambo ya Dola na Ufalme.”³

Neno ambalo James anatumia hapa, *neoterick*, linarejelea seti ya washairi wa Kilatini wa juujuu wa karne ya kwanza, kwa hiyo ni kichwa kabisa dhidi ya Wajesuiti na Wapuritani. Una uhuru wa kulitumia katika mazungumzo ya kawaida: “wao ni Waneoteriki kabisa.”

Kiini cha mabadiliko haya ya kifundisho kilihamisha somo la mafunzo ya kichungaji kutoka kwa wanatheolojia wa kisasa au hata Wanamatengenezo kama Calvin na Luther, kwenda kwa watu katika historia ya kale ya kanisa. Badala ya kuona kanisa la mwanzo kama lililofisidiwa tangu mwanzo, Wakristo wa awali walitumika kama waongozaji dhidi ya makosa ya kisasa kama Upapa au Upuritani. Kama Ted Campbell anavyoandika, “Jitihada nyingi sana zilitumiwa na Waanglikani katika kutetea utawala wa kanisa lao, dhidi ya madai ya Wakatoliki wa Roma

2 Jean-Louis Quantin, *The Church of England and Christian Antiquity: The Construction of a Confessional Identity in the 17th Century* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 155.

3 Anthony à Wood, *The History and Antiquities of the University of Oxford*, mh. John Gutch (Oxford, 1792–1796), 343.

ya ukuu wa papa na pingamizi za Wapuritani dhidi ya utawala wa kanisa wa kiaskofu.”⁴

Kanisa la Awali lilitumika kama kibadala katika mizozo mingi ya nusu ya kwanza ya karne ya kumi na saba, kama vile kuamuliwa-tangu-mwanzo. Vilevile, baada ya mwisho wa Hoja ya Kifalme katika Vita vya Wenyewe kwa Wenyewe vya Kiingereza, Wabunge wengi waliangalia Biblia na kanisa la mwanzo kama chanzo cha kuendeleza utawala ulio sahihi.

Mwaka 1651, kazi ya Mprotestanti Mfaransa, Jean Daillé, *Traicté sur l'Employ des saints Pères*, ilitafsiriwa katika Kiingereza kama “Risala kuhusu Matumizi ya Mababa Watakatifu.” Katika bara na Uingereza, Daillé akawa kigezo cha jinsi mtu anavyokiona Kanisa cha Mababa. Kwa mfano, kama kanisa la mwanzo lingeweza kutumika katika hoja kuhusu imani na zoezi, au kama chanzo na mamlaka pekee ya nidhamu na malezi ya kanisa kingekuwa nukuu kutoka kwa Biblia yenyewe. Kama Ted Campbell anavyoandika, “Daillé mwenyewe aliyaita maandishi ya Kikristo ya awali ili kuhoji mamlaka ya maandishi ya Kikristo ya awali!”⁵ Hivyo sauti na mamlaka ya kanisa la mwanzo havikuwa sawa. Edward Scrivener, mmoja wa wa kwanza kumkanusha Daillé, aliandika jinsi “Wapuritani, wanapoteseka na silaha za wale wa kale, wanaharakisha kwa Jean Daillé wao.”⁶

Kadiri nchi ilivyojikokota kuelekea Marejesho ya Charles II, katika miaka ya 1650, idadi ya kazi kuhusu kanisa la mwanzo zilichapishwa ambazo zilithibitika kuwa na ushawishi kwa harakati ya Kimethodisti ya baadaye. Akizijumlisha nyingi za hizo, Askofu John Pearson aliandika, mwaka 1659, kwamba “katika Ukristo hapawezi kuwa na ukweli wenye umuhimu

4 Campbell, *Christian Antiquity*, 14.

5 Campbell, *Christian Antiquity*, 11.

6 Quantin, *Church of England and Christian Antiquity*, 345.

ambao si wa kale; na chochote kilicho kipya, hakika ni cha uongo.”⁷

Edward Stillingfleet alikuwa Askofu wa karne ya kumi na saba, baadaye aliyelitwa kwa dharau Mlatitudini. Mwaka 1659, kabla ya kuwa askofu, aliandika, *Irenicum: Au, Marhamu-Silaha kwa ajili ya Vidonda vya Makanisa*. Katika andiko hili, hakujaribu kuunga mkono utawala wowote wa makanisa wa siku hiyo (Kanisa la zamani la Uingereza, la Wajitegemea, au la Kipresbiteri), bali kutoa uwazi kuhusu kanisa la mwanzo na kuweka mbele hoja kwamba hapakuwa na ekklesiolojia thabiti ambayo tungeweza kuegemeza mfumo wetu wa kisasa juu yake. Alifanya hivi ili wasomi wasiweze kutumia kanisa la mwanzo kama rungu dhidi ya ekklesiolojia ambazo hatukubaliani nazo. Wesley aliandika katika toleo lake la kazi hii, “Nadhani anaithibitisha hoja yake kikamilifu.”⁸ Ingawa, kama Albert Outler anavyobainisha katika toleo lake la mahubiri ya Wesley, “Stillingfleet baadaye alikuwa amekana msimamo wake wa awali na alikuwa amehoji, katika kesi ya Danby, kwa mamlaka maalumu ya maaskofu wa Kianglikani.”⁹ Na hata hivyo, Wesley bado alimtumia kama chanzo hata mwaka 1780 katika barua kwa ndugu yake, Charles.

Chanzo kingine muhimu cha Wesley kuhusu uwezekano wa kupewa cheo nje ya mfululizo wa Kimitume kilitoka kwa Asiyekubaliana Peter King, aliyeandika *Uchunguzi katika Katiba, Nidhamu, Umoja, na Ibada ya Kanisa la Awali*. Kama Stillingfleet, King pia baadaye alikana msimamo huu, akienda mbali hadi kuwa Mwanglikani, Baron, na Chansela wa Uingereza, lakini Wesley bado anamnukuu King katika barua yake ya wazi

7 John Pearson, *Exposition of the Creed* (London, 1659).

8 Randy L. Maddox, “John Wesley’s Reading: Evidence in the Kingswood School Archives,” *Methodist History* 41, na. 2 (2003): 56.

9 Albert C. Outler, mh., *The Bicentennial Edition of the Works of John Wesley* (Nashville: Abingdon Press, 1976–), 1:86.

kwa “Ndugu Zetu Marekani,” tarehe 10 Septemba 1784, iliyowatambulisha Thomas Coke na Francis Asbury kwa Wamethodisti Marekani. Uelewa wa Wesley wa cheo, mfululizo wa kimitume, na ekklesiolojia vyote viliumbwa na masomo haya kuhusu kanisa la mwanzo. Wesley anaandika: “Maelezo ya Lord King kuhusu kanisa la awali yalinisadikisha miaka mingi iliyopita kwamba maaskofu na wapresbiteri ni daraja moja, na kwa hivyo wana haki ileile ya kuteua.”¹⁰

Bila kuwekwa kwa cheo cha Coke na Asbury, Umethodisti wa Kimarekani na Uwesleyani vingeonkana tofauti kabisa, na bila kazi ya King na Stillingfleet na wengine, Wesley asingewazia uwezekano wa kuwekwa kwao cheo.

Mtu mwingine muhimu alikuwa William Cave, ambaye kazi yake, ya mwaka 1672, iitwayo *Ukristo wa Awali*), ilisaidia kuandaa kizazi cha waandishi wa kiroho kwa kulenga hali ya kiroho ya kanisa la mwanzo na kuhoji umuhimu wa maisha ya mababa wa kanisa la mwanzo kwa Ukristo wa siku zake. Kama Geordan Hammond anavyoandika, “William Cave alikuwa mmoja wa watetezi wakuu wa kuwasilisha kanisa la awali kama kielelezo cha kurejeshwa katika Kanisa la Uingereza.”¹¹ Badala ya kulenga ushahidi wa kufa dini na kifo chao tu, Cave anaangalia fadhila zilizoishiwa za wengi katika kanisa la mwanzo. Kwa mfano, Sura ya 11 ya kazi yake imeitwa “Kuhusu Akili Yao ya Kimbinguni, na Dharau yao ya Ulimwengu.” Anaandika kuhusu Justin Mfia Dini na Quintianus na Gregory Nazianzus, huku akiinua fadhila kama usahili. Cave anaandika: “Usahili wa Wakristo wakati huo uliwazuia kutamani heshima na ukuu, na

10 John Wesley, “To ‘Our Brethren in America,’” September 10, 1784, katika *Works*, 30:268.

11 Hammond, *Wesley in America*, 32.

ikiwa wakati wowote walipandishwa kwake, utunzaji wao mkuu ulikuwa ‘kujilinda wenyewe wasitiwe doa na ulimwengu.’”¹²

Anthony Horneck, aliyekuwa muhimu katika uundaji wa Vyama vya Kidini vya Kiingereza, vilivyotajwa katika Sura ya 18, aliandika kazi kuhusu kanisa la mwanzo, *Maisha ya Wakristo wa Awali*, ambayo Wesley aliichapisha katika *Maktaba ya Kikristo* yake.

Horneck aliandika:

Kanisa katika enzi hiyo, ingawa changa, lilikuwa tangu kuzaliwa kwake imara na nguvu kiasi kwamba ingawa halikuwahi kupondaponda nyoka au fira utotoni mwake, hata hivyo lilishinda chui, simba, na, kibaya zaidi, moto, na miali, na mateso makali zaidi. Halikujua chochote kuhusu udhaifu na unyonge wa umri mchanga, bali lilifanya katika ujana wake mambo yanayostahili uzito na kiasi cha wanaume wazee zaidi. Na ingawa ukuaji wake ulikuwa wa ajabu, hata hivyo hata wakati wa kuingia kwake kwa kwanza ulimwenguni, ukubwa na upana wake ulionekana kushindana na ule wa dunia; kwani liliingiza ulimwengu mpya katika ulimwengu mzima.

Baada ya Mapinduzi Matukufu, wengi wa Wasioapa waliokataa Viapo vya Uaminifu na Ukuu kwa William na Mary, waliandika na kusoma kuhusu kanisa la mwanzo na wakawa na ushawishi katika maisha ya Wesley. Ushawishi huu ulianza katika nyumba yake mwenyewe akiwa anakua.

Miaka kumi na moja kabla ya kuzaliwa kwa John, Samuel Wesley, katika kijitabu kiitwacho *Maktaba ya Mwanafunzi Mchanga*, kilichoandikwa miaka michache tu baada ya kuwekwa kwake cheo na baada ya kutawazwa kwa William III, alipendekeza “Mababa Wote, kama Mtakatifu Ambrose,

¹² William Cave, *Primitive Christianity: Or the Religion of the Ancient Christians in the First Ages of the Gospel* (London, 1672), 184.

n.k.”¹³ John alipoamua kutafuta kuwekwa cheo, baba yake alimwandikia ushauri, ikiwa ni pamoja na ushauri mahususi wa kusoma *Kuhusu Ukuhani* cha John Chrysostom, na kukifahamu vyema.¹⁴

Akiwa bado Oxford miaka michache baadaye, Wesley aliunganishwa na Mwingereza wa Kanisa la Juu wa Manchester, John Clayton, aliyemshawishi Wesley sana miaka yake ya mwisho ya shule, kuanzia mwaka 1732, kwa kumvuvia kuanza “somo makini la mababa wa kanisa...(Wesley) aliukumbatia ufikra wa kurejesha Ukristo wa awali chini ya ushawishi wa Clayton na kundi la Wasioapa huko Manchester ambao Wesley aliwaita ‘Wasioapa Waasilia.’”¹⁵

Kazi hii hata iliumba safari ya kimishonari ya Wesley kwenda Georgia. Katika barua kwa John Burton, Mdhamini aliyekuwa amemwajiri Wesley kwa ajili ya Misheni ya Georgia, Wesley anaandika: “Kutoka kwa hawa, kwa hivyo, ninatumaini kujifunza usafi wa ile imani iliyowahi kukabidhiwa watakatifu, maana halisi na kiwango kamili cha sheria zile ambazo hakuna awezaye kuzielewa anayejali mambo ya kidunia.”¹⁶ Watakatifu, kwa Wesley, hawakuwa wamefungiwa kwenye Biblia bali walijumuisha kanisa la awali. Geordan Hammond anaenda mbali hadi kusema kwamba “mvuto wa Ukristo wa awali kama nadharia na lengo ulikuwa sehemu kuu lakini iliyounganishwa ya msururu mzima wa ushawishi uliokomelea katika uamuzi wa Wesley wa kuondoka nchi yake ya asili.”¹⁷

13 Samuel Wesley, *The Young Student's Library* (London, 1692), iv, imenukuliwa katika Campbell, *Christian Antiquity*, 24.

14 Campbell, *Christian Antiquity*, 25.

15 Hammond, *Wesley in America*, 33, ikitaja Wesley, *Works*, 18:212.

16 Wesley, *Works*, 25:439.

17 Geordan Hammond, “High Church Anglican Influences on John Wesley’s Conception of Primitive Christianity, 1732–1735,” *Anglican and Episcopal History* 78, na. 2 (2009): 175.

Wesley hakulitumia Kanisa la Awali kwa namna ya unaivu kama enzi ya dhahabu. Kama Ted Campbell anavyoandika, “John Wesley alizaliwa katika enzi ambayo kale ya Kikristo, mbali na kuwa somo la maslahi ya kihistoria tu, ilikuwa kitovu cha maongezi ya kitheolojia, kikanisa, na kimaadili kwa zaidi ya karne moja.”¹⁸ Badala yake, Kanisa la Awali lilikuwa chanzo miongoni mwa mengi kwa ajili ya uwezekano wa kufanywa upya na kuongoka hapa na sasa huko Georgia, Uingereza, na kote duniani.

¹⁸ Campbell, *Christian Antiquity*, 21.

BIBLIOGRAFIA

Vyanzo vya Msingi

Annesley, Samuel. Various Sermons. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 24. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-24/>.

Baxter, Richard. *The Saints' Everlasting Rest*. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 22. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-22/>.

Cave, William. *Primitive Christianity: Or the Religion of the Ancient Christians in the First Ages of the Gospel*. London, 1672. https://www.google.com/books/edition/Primitive_Christianity/te8tqdgr

Goodwin, Thomas. *The Heart of Christ in Heaven, towards Sinners on Earth*. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 6. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-6/>.

Hesiod. *Works and Days*. Iliyotafsiriwa na Glenn W. Most. Loeb Classical Library 57. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Hooker, Richard. *Of the Lawes of Ecclesiastical Polity*. Katika *The Works of Richard Hooker*, juz. 1. Iliyohaririwa na Isaac Walton. <https://oll.libertyfund.org/title/walton-the-works-of-richard-hooker-vol-1>.

Horneck, Anthony. *Lives of the Primitive Christians*. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 16. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/christian-library/a-christian-library-volume-16/the-live-of-primitive-christians/>.

Owen, John. *The Nature, Power, Deceit, and Prevalency of the Reminders of Indwelling Sin in Believers*. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 10. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-10/>.

Spener, Philipp Jakob. *Pia Desideria*. Iliyotafsiriwa na Theodore G. Tappert. Minneapolis: Fortress Press, 1964.

Taylor, Jeremy. *Rule and Exercises of Holy Living and Dying*. Katika John Wesley, *A Christian Library*, juz. 9. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-9/>.

Wesley, John. *A Christian Library*. Juz. 15. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-15/>.

Wesley, Samuel. *The Young Student's Library*. London, 1692.

Wesley, Susanna. *The Complete Writings*. Iliyohaririwa na Charles Wallace Jr. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Wood, Anthony à. *The History and Antiquities of the University of Oxford*. Oxford, 1796.

Vyanzo vya Pili

Bangs, Carl. *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*. Nashville: Abingdon Press, 1971.

Campbell, Ted A. *John Wesley and Christian Antiquity: Religious Vision and Cultural Change*. Nashville: Kingswood Books, 1991.

Bibliografia

———. *The Religion of the Heart: A Study of European Religious Life in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1991.

Cavanaugh, William T. *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Cooper, Tim. *John Owen, Richard Baxter, and the Formation of Nonconformity*. Burlington, VT: Ashgate, 2011.

Firth, Charles Harding. *The Parallel Between the English and American Civil Wars*. London, 1910. <https://www.google.com/books/edit>

Gunter, W. Stephen. *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary*. Waco, TX: Baylor University Press, 2012.

Hammond, Geordan. “High Church Anglican Influences on John Wesley’s Conception of Primitive Christianity, 1732–1735.” *Anglican and Episcopal History* 78, na. 2 (2009): 174–98.

———. “The Search for the Primitive Church: The Use of Early Church Fathers in the High Church Anglican Tradition, 1680–1745.” *Journal of Ecclesiastical History* 59, na. 1 (2008): 26–49. <https://www.jstor.org/stable/42610424>.

———. “Versions of Primitive Christianity: John Wesley’s Relations with the Moravians in Georgia, 1735–1737.” *Journal of Moravian History*, na. 6 (2009): 31–60. <http://www.jstor.org/stable/41179>

Heitzenrater, Richard P. *Mirror and Memory: Reflections on Early Methodism*. Nashville: Kingswood Books, 1989.

———. *Wesley and the People Called Methodists*. 2nd ed. Nashville: Abingdon Press, 2013.

Hibbert, Christopher. *Cavaliers and Roundheads: The English Civil War, 1642–1649*. New York: Scribner, 1993.

Hill, Christopher. *The Century of Revolution, 1603–1714*. New York: W. W. Norton, 1961.

Kisker, Scott. “John Wesley’s Puritan and Pietist Heritage Reexamined.” *Wesleyan Theological Journal* 34, na. 2 (1999): 262–80.

Lindberg, Carter, mh. *The Pietist Theologians: An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Malden, MA: Blackwell, 2005.

Maddox, Randy L. “John Wesley’s Reading: Evidence in the Kingswood School Archives.” *Methodist History* 41, na. 2 (2003): 49–67.

Massa, Mark. “The Catholic Wesley: A Revisionist Prolegomenon.” *Methodist History* 22 (1984): 38–53.

Midgley, Graham. *University Life in Eighteenth-Century Oxford*. New Haven, CT: Yale University Press, 1996.

Nutton, Vivian. *Ancient Medicine*. 2nd ed. London: Routledge, 2013.

Purkiss, Diane. *The English Civil War: A People’s History*. London: Harper Perennial, 2007.

Quantin, Jean-Louis. *The Church of England and Christian Antiquity: The Construction of a Confessional Identity in the 17th Century*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Rogal, Samuel J. “John Wesley and Mary Queen of Scots: A Love Affair with History.” *Methodist History* 24, na. 4 (July 1986): 215–24. <http://archives.gcah.org/bitstream/handle/10516/5662/MH-1986-July-Rogal.pdf>.

Stites, Richard. *The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe*. New York: Oxford University Press, 2014.

Bibliografia

van der Eijk, Philip J. *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Watson, Kevin M. *Pursuing Social Holiness: The Band Meeting in Wesley's Thought and Popular Methodist Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Wood, A. Harold. *Church Unity Without Uniformity: A Study of Seventeenth-Century English Church Movements and of Richard Baxter's Proposals for a Comprehensive Church*. Eugene, OR: Wipf and Stock, 1997.

